ALAIN TOURAINE

Kadınların Dünyası

kırmızı

KADINLARIN DÜNYASI

ALAIN TOURAINE

KADINLARIN DÜNYASI

ISBN 975-9169-23-1

KADINLARIN DÜNYASI / ALAIN TOURAINE

1. Baskı: Eylül 2007, İstanbul, Kırmızı Yayınları

Genel Yayın Yönetmeni: Fahri ÖZDEMİR

Kapak Tasarımı: Akçura Serap ERTEMİN

Dizgi: Kırmızı Yayınları
Baskı ve Cilt: Euromat

© Librairie Arthème Fayard, 2006
© Kırmızı Yayınları, 2007, İstanbul
Bütün hakları saklıdır.

Kırmızı Yayınları
Bağdat Caddesi No. 142/13 Maltepe / İSTANBUL
Tel: (0.216) 371 36 29

Kırmızı Yayınları bir OPUS LTD. ŞTİ. kuruluşudur.

ALAIN TOURAINE

KADINLARIN DÜNYASI

Türkçesi:
MEHMET MORALI

Kadınları, erkekler kadar iyi anlayan
Simonetta'ya...

SUNUŞ

Birçok toplumsal filozof; "toplumsal oyuncu", "toplumsal hareket" ve özellikle de "özne" sözcüklerinin kullanımdan kaldırılmaları gerektiğini, çünkü bunların, siyasal eylemin ve bilincin aşılmış anlayışlarıyla ilgili olduğunu öne sürer.

Bu umut kırıcı, hatta kendi kendini yıkıcı görüşe karşı çıkıyor ve tersine, başkalarının yanında feminist mücadelelerin de yeni beklentilere –ve özellikle de kadınların kendileri ve toplumsal yaşamdaki yerleri hakkında yeni tasarımlara– sahip olduklarını düşünüyorum.

Ama en başta, kadınların güçsüzlüklerinin, yanlış bilinçlenmelerinin ve tam bağımlılıklarının, olgularca yalanlanan ifadeler olduğunu göstermek isterim. "Yapacak bir şey yok," sözüne yanıtım, gidip bakılması ve özellikle de, onlar adına konuşulacağına, kadınların dinlenmesi gerektiği. Bir sosyolog için, kuşkusuz bir tepki.

İşçi sınıfının bilinci konusunda da aynı öneride bulunmuştum. Hemen hemen her seferinde, bundan, proleterlerin tamamen tabi oldukları kapitalizmin çelişkilerinin yansımasından başka bir şey olmadığı düşünülerek söz edildi. Uzun bir çalışma, tersine bunun belli bir durum ve çatışmalara karşılık geldiğini göstermemi sağladı. Sanayileşmiş ülkelerde en yüksek noktasına 20. yy'ın

başında, muzaffer fordizm döneminde erişen sınıf bilinci kendini, işçilerin, özellikle de nitelikli olanların mesleki özerklikleri çıkarın hizmetine sunulan çalışma ussallaşması yöntemlerinin işgaline uğradığında ifade etmişti. Eğer sınıf bilincinin varolduğunu söyleyebiliyorsam, bunun nedeni onun fabrikalarda ve madenlerde, üretim hatlarında ve atölyelerde kendisini ifade ettiğini duymuş olmamdır. Fransa'da son büyük parlaması, Lip grevi oldu.

Aynı şekilde, kadınların yaşanmış deneyim ve düşüncelerini tanıyabilmek için, "gidip baktım" ve arada da, kadın ya da erkek, bu temel tavrı takınanların ne kadar az olduğunu fark ettim. Üstelik, kadınların düşündükleri ve yaptıklarının, bize yaptıkları ve düşündükleri söylenenlerden farklı, hatta tamamen zıt olduğunu keşfettim.

Dinlediklerimizle uzun saatler geçirmiş olduğumuzdan, bu basit bir soruşturma olmadı. 2004 yılında, her biri iki saat süren altmış kadar söyleşi gibi, oluşturduğumuz üç tartışma grubunun üç uzun toplantısı da tamamıyla aktarıldı. Müslüman kadınlar üzerine tamamlayıcı araştırma, 2005 yılının ilkbahar ve sonbaharında gerçekleşti. Bunlar, iki çalışma grubunun uzun ve tutkulu toplantılarıyla kısıtlı kaldı. Kitabın başında isimleri yer alan birçok kadın araştırmacı, bu çalışmayı benimle birlikte sürdürdü ve araştırma raporlarının geliştirilmesine etkin bir biçimde katıldı.

Tek tek ya da birlikte dinlediğimiz kadınlar, haksızlıklara uğramış da olsalar, kendilerini her şeyden önce kurban gibi değil kadın gibi tanımladılar ve esas hedeflerinin kendilerini kadın olarak inşa etmek olduğunu ifade ettiler. Çoğu, bu inşanın en iyi cinsellik alanında başarılı ya da başarısız olacağını ekledi. Kendilerini bu şekilde betimlemeleri, daha karmaşık bir bağlamda, özel bir araştırmanın hasredildiği Müslüman kadınlarda da görülür.

Bir erkek olarak, doğrudan kadınları, tavırlarını ve deneyimlerini ele alan bir kitap yazmaya cesaret edemezdim. Her cinsin yalnızca kendi hakkında yazabileceğini düşündüğümden değil, ki bu saçma olurdu; o kadar da yoğun bir şekilde incelenmiş bu kadınlar evreninde bir kadın kadar iyi hareket edemeyecek olmamdan. Bunu yazmaya kalkıştım, çünkü hedeflerim farklıydı. Bir kere, kadınların yeni bir kültür yarattıklarını göstermek istiyorum, sonra da bu kültürel alt-üst olmanın tarihsel ve toplumsal doğasını tanımlamak. Bunlar genel sosyoloji kaygıları ve böylesi sorunlar karşısında kadınlarla erkekler aynı durumdalar. Bu çalışmayla, özellikle de "yapacak bir şey yok" türü söylemlerden kurtulup, kadınları toplumsal (kadın) oyuncular olarak –hedeflerini, içinde bulundukları çatışmaları ve kendi varoluşlarının özneleri olma iradelerini ortaya çıkartarak– yeniden keşfetmeyi umuyorum.*

* Okuyucu kuşkusuz bu sıfatın, eskilerin "malumu ilan" dedikleri türden eklenmesine şaşıracaktır. Bu yüzden buraya bir açıklama koymayı gerekli buldum. Fransızcada bazı dişi ve erkek biçimlerinin farklı olduğunu, bazı okurlar bilecektir. "Oyuncu" sözcüğü de bunlardan biridir, erkeği "acteur", dişisi ise "actrice" olarak kullanılır. Çeviride genellikle bunun belirtilmesi gerekmez. Ancak, elinizdeki kitapta, konunun özelliğinden dolayı bu vurgunun aktarılması gerektiğini düşündüm. Kitabın daha sonraki bölümlerinde, dişi biçimi olmayan bir sözcüğü yazarın dişileştirmiş olması da, bu tercihimi güçlendirdi. Metinde yer yer kalabalığa neden olan, ama konu gereği de zorunlu olan bu kullanımı okuyucunun anlayışla karşılayacağını umuyorum. (ç.n.)

TEŞEKKÜRLER

Bu kitap, en başta önce çeşitli köken ve aidiyetlerden (aralarına birkaç erkek de kattığımız) kadınlarla, sonra da ikinci bir çalışmada Müslüman kökenli kadınlarla sürdürülen söyleşiler ve çalışma gruplarından oluşan bir araştırmaya dayanıyor.

Bu girişime katılan araştırmacıların, ortak bir raporun altında da imzaları var; çalışmanın her aşamasına ortak oldular. Daha kapsamlı olan birinci çalışmayı Sandrine Bretonnière ve Brigitte Beauzamy yürüttü. Onlara Cécile Coudière ve Patricia Glaizal yardımcı oldu. İkinci aşamadan sorumlu araştırmacılar, Axelle Emden ve Khadija Marfouk'tur. Miran Cheong da onlara yardımcı oldu. Teşekkürlerim, büyük saygım ve mesleki başarı temennilerim, en başta onlaradır.

Bu araştırma Paris Belediyesi'nin, özellikle de Anne Hidalgo'nun ve Bakan Bayan Nicole Ameline tarafından sağlanan Tam Eşitlik ve Fırsat Eşitliği Bakanlığı'nın mali desteği sayesinde gerçekleşti. İkinci araştırma da Adil Jalouzi'nin sayesinde, İstihdam, Toplumsal Uyum ve Konut Bakanlığı'nın yardımını aldı.

Araştırmanın hazırlık ve sunuş çalışması, daha önceki çalışmalarımda olduğu gibi, Jacqueline Blayac tarafın-

dan çok başarılı bir şekilde sürdürüldü. Florence
guidé ve Laure Venot'nun etkili yardımlarını gördü.

Bu araştırma aynı zamanda École des hautes ét
en science sociales'deki seminerlerim ve Michel
viorka yönetimindeki Centre d'analyse et d'interver
çerçevesindeki üç yıllık çalışmaların da bir sonucudu

Birinci Kısım
Olumlama

I. BÖLÜM

KADINLAR, KADINLARI ORTADAN KALDIRMAK İSTİYOR MU?

1. *Queer*'lerin Radikal Bir Eleştirisi

Kadınların durumunu çözümleyen ya da dönüştürmeye çalışan yazarların hemen hemen tümünün amacı, bunları –dolayısıyla da toplumsal cinsiyet kategorisini– yok etmektir. Çünkü bundan söz eden sözcükler o kadar erkek egemenliğiyle yüklüdür, aşağılık ya da kirlilik betisini o kadar net bir biçimde çiziverirler ki, eşitsizliğe, şiddete ve yasaklara karşı mücadele, erkeklerle kadınlar arasındaki, her zaman kadınlar aleyhinde bir rol oynayan farklılıkları ortadan kaldırmak yolundaki daha iddialı bir hedefi benimseyebilecek gibi görünmez. Kimileri üniseks bir toplum özler; başkalarıysa daha basitçe, iş arz ve taleplerinden cinsiyetin kaldırılmasını ve kamusal alanda en kusursuz karmalığın yerleşmesini (hatta dayatılmasını) hedefler.

Hedef oldukları aşağılaştırma biçimlerinin bilincine vardıklarında hemen hemen tüm kadınlarda doğan bu ruh hali, özellikle Birleşik Devletlerde ve bazı Avrupa devletlerindeki entelektüel veya sanatsal alanda derin etkisi olan ve hedef oldukları önyargıları protesto eden,

en önde gelen feminist entelektüellerde daha da güçlü bir şekilde görülür.

Başlangıçta, "kadın doğası" ve hatta "kadın psikolojisi" fikirlerine, bu mevhumlar erkekleri anlamak amacıyla yaratılmış –ve dolayısıyla da onları aşağı bir konuma hapseden– kavramları kadınlara uygulamakla kısıtlı bir psikanalizden beslendikleri ölçüde, başarıyla mücadele etmişlerdi. İşte o sıralarda, dünyanın büyük bir bölümünde hızla kendisini kabul ettiren, ama Fransa gibi ülkelerde iyiden çok kötü nedenlerle pek de kabul görmeyen "toplumsal cinsiyet" (*gender*) mevhumu ortaya çıktı. Kimileri, kadınlardan öyle beğeni ve şiirsellik içeren bir tarzda söz ediyorlardı ki, bu makyajın ardında kadınların kırılgan, akıldışı ama erkeklerin zevki için vazgeçilmez oldukları inanışının olduğunu görmek kolaydı; işte bu kişileri, kadınların toplumsal varlıklara indirgenmesi, "kadınların sırlarının keşfedilmesi"nin yerini her toplumun cinsellik biçimlerini nasıl inşa ettiğinin çözümlenmesinin ve kadın erkek ilişkilerini, eşcinsellerinkini de dışarıda bırakmadan çözümlenmesinin alması rahatsız ediyor, sarsıyordu. Toplumsal cinsiyet fikrinin yaratılması ve özellikle de *gender studies* aracılığıyla hızla yayılması, güzel görüntüsünün ardında kadınları, Simone de Bauvoir'ın kurucu kitabı *İkinci Cins*, (Payel, 1993) {*Le Deuxieme Sexe*, Gallimard, 1949} içinde dediği gibi, yalnızca erkekler için varolmaya indirgeyen ikiciliğin sonunu getirdi.

Ama bu mevhum, derhal hem güçsüzlüğünü, hem de neden olduğu hataları ortaya çıkaran saldırıların hedefi oldu. Birçok yazar kadınlığın bir toplumsal inşa, yiyecek alışkanlıkları, eğitim programları ya da ruh hastalık-

larının sınıflandırılmasının toplumsal karakterinin altını çizenlerden daha özgün olmayan bir ifade olduğunu tekrarlarken, daha talepkâr ve dönemin entelektüel radikalizminin etkisindeki feministler her işe gelir bu mevhumu kırıp, toplumsal cinsiyetin arkasında erkek egemenliğini buldular. Büyük etkiler doğurabilmek için çok basit kalan toplumsal cinsiyetin toplumsal karakterinin yerini, daha gelişmiş kuramlar aldı. Kurama en az benzeyeni, erkeklerin kadınlar üzerindeki iktidarını, bir erkek sınıfın bir kadın sınıfı üzerindeki iktidarı olarak teşhir etti. Kadının, erkeğin "proleteri" ya da sömürgelisi olduğunun şarkısı söylendi; bunlar, altmışlı yıllarda hâlâ çok etkin olan son kuşak Marksistlerin tüm mücadeleleri birleştirmelerini ve kadınınkini, dünya kapitalizmine karşı mücadeledeki "kadınlar cephesine" indirgemesini sağlayan eğretilemelerdir. Bu formülleştirmenin basit olma avantajı vardı: kendinizi bildik topraklarda hissediyordunuz; ama – senyörleri ve efendileri tarafından susturulan, manipüle edilen ya da yozlaştırılan kadınları ortadan kaybetmek gibi ciddi bir mahsuru vardı.

Neyse ki, başka feministler çözümlemeyi çok daha ileriye götürdüler. Gerek önderliğini Judith Butler'ın yaptığı bir filozoflar grubunun etkisiyle, gerekse de bu filozofların çoğunun bağlı olduğu *queer* grubunun radikalizmiyle, erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkilerin normlarının, bir toplumsal sistemin egemenliğini pekiştirmek amacıyla yaratıldığı fikrinin güç kazandığı görüldü. Bu toplumsal sistem, ailelerin yaratılması aracılığıyla gerçekleştirdikleri toplumsal üreme işlevlerinin ayrıcalık sağladığı ve içlerinde, türün ve dolayısıyla da toplumun üreme bi-

çimlerinin erkekler tarafından denetlemesine dayanan bir erkek egemenliğinin yerleştiği karşıcinsel (heteroseksüel) ilişkilere gerçek bir tekel sağlıyordu. Kökleri Claude Lévi-Strauss'un eserlerine kadar uzanan ve Françoise Héritier tarafından *Masculin-Feminin*'in (Odile Jacob, 1996) ilk cildinde geliştirilen güçlü bir fikir. *Queer* hareketi, yalnızca gey ve lezbiyen kategorilerinin varlığını talep ederek değil, bu tarihsel kategorilerin de gerçek varlığını reddederek, kadın erkek kategorilerini eleştirip, bu fikirlere radikal bir biçim verdi.

Bu kuşağın en önemli kitabı olan, Judith Butler'ın *Gender Trouble*'ı (1990-1999) bizatihi kadın mevhumunun, kadın cinsine erkeklerin ve dişilerin cinsel ikiciliğinden ayrılamazlığı dayatan karşıcinsel bir yaklaşımla inşasını tartışmaya açar. Egemen düşünce kadınlara özgü davranışların varlık nedeni olarak bir kadınlık tanımlarken, toplumsal uygulamalar aracılığıyla oluştuğunu gördüğü her türlü özcülüğü, kadınlığın tüm "içsel" ya da doğalcı tanımlamasını reddeder. Bu genel eleştiri özellikle cinselliğin iki cinsiyetin tamamlayıcılığına indirgenmesini reddeden eşcinsellerin itirazlarına dayanır. Ama transseksüelliğe ya da başka kategorilere de büyük bir önem verirken, lezbiyenler arasında da *butch*'ın tikelliği üzerinde ısrarcı olur. Edward Said'e göre egemen Garp'ın hem esrarlı, hem semavi ve hem de barbar Şark'ı icat etmesi gibi, erkek iktidar da insanlığın hem gizli, hem bulanık hem de çekici yüzü olarak kadını icat etmiştir. İşte Michel Foucault ve Jacques Derrida'nın işaret ettiği yolları izleyerek sökülmesi gereken, bu inşadır. Judith Butler bi zi erkeğin, kadın-doğa'nın üzerinde kültürel ve toplum-

sal iradesini tesis etmekte kullandığı o erkek-kadın arası ikili karşıtlığın hiçbir zaman tam olarak başarılı olmamış bir içselleştirmesi olup, katiyen birincil bir olgu olmayan kadın kimliğinin, Foucault'nun tanımladığı haliyle "şecere"sini çıkarmaya girişmeye davet eder.

Bu çözümleme, onunla ortak noktaları olan tüm diğerleri gibi, insanı tamamen etkisi altına almasalar bile, kadınların eşitliği söylemlerinin (olumlu etkilerine karşın) zayıflıklarını ortaya çıkarır. Bu eşitlik aslında, çoğunlukla kadınları erkeklerin düzeyine yükseltmek ve onları, üniseks bir toplumun inşasının araştırılması olduğu öne sürülen bir temanın ardındaki, genel bir erkekleştirmeye sokmaktır. Antoinette Fouque, gerçekte pekâlâ iki cinsiyet olduğunu ve temellerinin de toplumsal değil, biyolojik olduğunu söylemişti bile. Ama Amerikalı feministlerin en radikal olanları, toplumsal cinsiyetle cinsiyeti, sanki sadece iki toplumsal cinsiyet olabilirmiş gibi birleştirdiği varsayılan bu sıkı bağı reddettiler. Judith Butler ve başkaları tarafından icra edilen yapısöküme direnmek zordur. Ve ben de başlangıç noktası olarak bu eleştirel eseri ve daha geniş anlamda, feminist eylemin erekliliğini oluşturmak üzere erkekler tarafından toplumsal olarak bolca inşa edilen kategorilere duyulan kuşkuyu ve hatta bunların reddini benimsiyorum. Gerçekten de, bu formülleştirme ilk bakışta su götürmez aleni bir gerçeği ifade ediyor gibi dursa da, bu eylem kadınların ve onların erkeklerle eşitliğinin hizmetinde bir kadın eylemi olamazdı. Böylece güzergâhım birdenbire, üniseks bir toplum hayalinden eleştirel olmayan bir eşitlikçilik diyebileceğimiz bir şeye kadar, eşitlikçilik bağlamındaki ve er-

keklerinkinden ayrı bir kadın doğası olduğu ve onunkiyle eşit koşullarda tanınması gerektiği fikrine dayanan her türlü yaklaşımdan uzaklaşacaktı. Başka yerlerde olduğu gibi burada da kimlik mevhumu, bizatihi iktidar ilişkilerinin gizlenmesine ve daha da kötüsü kendilerini tehdit altındaki bir kimliğin savunucuları ve temsilcileri gibi temsil ederek egemenliklerini dayatan yeni iktidarların oluşmasına meşruiyet sağlanmasına varan bir çokkültürlülüğe yol açarak etnik ilişkiler alanında daha da aşikâr olan tehlikeleri gizler. Bu, feminist milliyetçilik kampanyalarında hissedilebilecek bir tehlikedir. Ama toplumsal cinsiyet fikrinin bu radikal eleştirisi, daha genel bir saldırının hedeflerinden sadece biri olmuştu. Gerçekte, toplumsal cinsiyet mevhumunun eleştirel çözümlemesinin, ilk bakışta görülebilecek olanlardan başka etkileri de vardı.

Toplumsal cinsiyet fikri gerçekten de içinde kadın davranışlarının toplumsal, hatta ideolojik bir belirlenimciliğini taşıyordu. Kadınların toplumdaki yerlerine göre hareket etmeleri bekleniyordu; öznelikleri bir yansıma ve yanılsamalar bütününden başka bir şey değildi ve onlara özerk davranma yeteneği kazandırmıyordu. Halbuki, bu müphem ama genel belirlenimciliğin yerine erkek egemenliğinin daha keskin tezi konduğu anda, kovulmuş olan her şeyin bilincine varmak gerekir: kişisel tarih, duygular (*feelings*), kişiler arası ilişkiler, sözün kısası kişiliğin oluşmasında etkisi olan her şey. İşte bu nedenle, toplumsal bir belirlenimcilikle psikolojik düzeyde bir öznelik arasında bir seçim yapmamak gerekir: tekil kimliklerin yaratılmasında, her şey birbirine karışır.

İlk kez olarak kaba bir toplumsal belirlenimciliğin

kovmaya çalıştığı yaşanmış deneyimin ve duyguların karmaşıklığının anlamını bulan feminist psikanalist ve psikolog Nancy Chodorov olmuştur. *The Power of Feelings*'in (Yale University Pres, 1999) etkisi, feminist araştırmanın, ona büyük bir güç veriyormuş gibi duran ama gerçekte felç eden ilkelerden kurtulmasını sağladı. Aynı zamanda psikanalistlerin kişiliğin gelişimindeki toplumsal etkenlere olan ilgisizliklerini de eleştirmişti.

Ama, güzergahımı psikanaliz tarafında aramadım. Çünkü, araştırmamın başlangıcından beri, bir araya getirip dinlediğimiz kadınlarda, *feelings*'in zengin ve değişken dünyasına dahil olurmuş gibi durmayan bir benliğini olumlama duydum. Üstelik bu yalnızca kurtuluş değil, aynı zamanda benliğini yaratma iradesinin ifadesi, bana en güçlü ve aynı zamanda da her türlü sosyolojik belirlenimcilikten en uzak hakikatmiş gibi göründü.

Feminist hareket birçok ülkede kadınların koşullarını derinlemesine değiştirdi ve erkek egemenliğinin gücünü hâlâ koruduğu yerlerde de seferberliğini sürdürüyor. Zaferleriyle benliğin özgürlük ve eşitliği mücadelelerinin öneminin kabul edilmediği yerler giderek azalıyor. Batı ülkelerinin yurttaşları arasında, yalnızca küçük bir bölümü feminizmin kazanımlarını ve fikirlerini reddediyor. Bunun başarısı o kadar eksiksiz ki, birçok genç kadın hareketin onlara sağladığı özgürlükleri aşikâr görüyor ve büyük mücadeleler döneminin ruhunu ve söz dağarcığını hâlâ koruyan feminist grup ya da birliklerin, siyasal ya da sendikal "militan" ruhunu yadırgıyor.

Gerçekte, eşitsizlik ve ayrımcılık karşıtı eylemler feminist hareketin en görünür, en gösterişli başarıları elde

eden ve kadınların tutumları üzerinde en derin sonuçları olan kısmını oluşturuyor. Ama, eğer toplumsal cinsiyet mevhumunun eleştirisine öncelik veriyorsam, bunun nedeni reformların verimliliğinin gerilediği inancıdır. Mesleki alanda kadınlar, ticari etkinlikle, yani geleneksel olarak kadınlar tarafından yerine getirilen ve aynı zamanda da ücretlerin en düşük olduğu ticaret dışı hizmetlerin yerini alan mesleklere geniş çapta nüfuz etti. Bunun yanında, mesleki eşitliğin İskandinav ülkelerinde olduğu gibi, yalnızca militan bir eylem sonucunda sağlanabileceğini de biliyoruz. Tersine, kadınlara karşı şiddetin arttığı duygusu içindeyiz. Bu kısmen cürüm ve suçların eskiye göre daha kolay ihbar edilmesi, yargılanması ve cezalandırılmasının neden olduğu bir yanılsamadır. Ama aynı zamanda, kadınlara karşı gerçekleştirilen şiddet eylemlerini, özellikle de aile içi şiddeti daha iyi değerlendirebiliyoruz. Daha sonra ele alınacak olan başka bir alanda, Piyasa toplumu kadın bedenini (ve artık erkek bedenini de) ticari bir uyarıcı olarak giderek daha sınırsız bir biçimde kullanıyor. Sözün kısası, bugün en yaygın konu, bu alanlar ve kadın-kurban alanıdır.

Bu düşünce, kendisine tahakkümcü bir karşıcinselliğin hizmetindeki bir erkek inşası olmakla suçlanan kadın-erkek ikiliğini ortadan kaldırmak gibi bir hedef belirlediğinde, radikal bir biçim alır. Radikal eşcinseller de ilhamlarını buradan alır: eşitlik, eşlerin kimliğini ortadan kaldırmadan, yalnızca erkekler arasındaki ya da kadınlar arasındaki bir ilişkide sağlanabilir; halbuki kadınlarla erkekler arasındaki ilişkilerde hep eşitsizlikçi bir boyut vardır. En başta cinsel, devamında da kişisel ve toplumsal

yaşamın her alanında tam bir eşitlik arayan kalıcı ya da geçici karşıcinsel çiftlerin samimiyetinden kuşku duyulmasa bile, böylesi ifadeler birçok itiraza neden olur. Ama, anımsatmış olduğum gibi, fiili eşitlik çoğunlukla yoktur, öyle ki, paylaşılan bir sevgi ya da inanç nedeniyle eşitlikçi olan çift, akıntıya karşı, ne kadar süreceğini bilmediği tekil bir deneyim yaşar.

Kötümser söylemi besleyen ama hiç belli etmeden kadınların erkeklere karşı durumuna müdahale eden, toplumsal bağların, aile ve özellikle de komşuluk ilişkileri bağlarının genel zayıflamasıdır. Eşitlik biraz azalıyorsa da, her türden aile bağlarının sağlamlığı daha da hızlı azalır. Üstelik birçok gözlemcinin ilgisiz kaldığı iktisadi çevrede kadınlar, geçici ya da daha az kalifiye işlerde eskiye göre daha çok yer alır, en azından her etnik kategori ayrı ayrı ele alındığında: uzun süredir Fransız olanlar, yakın zamanda Fransız olanlar, yabancılar ya da yabancı kökenli bir topluluğa dahil olanlar.

Nihayet, şaşırtıcı aleladelikte bir gözlemi burada söz konusu etmek gerekir: erkekler, kadınlardan o kadar sık bir arzu nesnesi gibi söz etmektedir ki, "cinsel taciz"in önünde daha çok parlak günler olacak gibidir. Bu koşullarda, hâlâ bir erkek toplumuna sıkı sıkı demirli olduğumuzu nasıl inkâr edebiliriz ki? Bu da, birçokları açısından bu kadınların aşağılığı görüntüsünü ortadan kaldırmanın en etkili yolunun, neden kadın kimliğini, kişiliğini oluşturan şeyleri toptan reddetmekten geçtiğini açıklar.

2. Tarihin Oyuncuları Olarak Kadınlar

Kadınların gerek çalışma koşulları gerekse de aile yaşamları üzerine birçok betimsel araştırmaya nüfuz etmiş olan kötümserlik, başka yollardan, özellikle günümüz Amerikan feministleri tarafından girişilen, önemli sosyolojik ve felsefi çalışmalarla aynı sonuçlara varır. Kuşkusuz, eşitsizliklere ve şiddete karşı mücadele çok etkiliydi ve önemli yasalar kadınlara kişisel yaşamları üzerinde, özellikle de üremede egemenlik sağlamıştır. Ama bu bize iyimser olma hakkı vermeye yetmez. Kadınların eşitliğini ve özgürlüğünü sağlamak için, erkek egemenliğinin damgasını görür görmez bize kadınların yalnızca belirleyici kategori olarak varlıklarını reddedip, eşitliği farklılığa yeğleyerek ve onlardan önce gelenlerin sınıfsız bir toplum özlediği gibi, cinsiyetin olmadığı bir toplum özleyerek kurtulabilecekleri bir kafes gibi görünen bir mevhum olan toplumsal cinsiyetin önemini azaltmak ya da yok etmekten başka bir yol tanımlayamıyoruz.

Başkaları gibi benim için de, bu kadar cesaret kırıcı ve birkaç yıldan beri beni, kadınların sosyolojisini birçok kez olduğu gibi toplumsal bilimlerin bir uzmanlık alanı ya da genel yaklaşımların çoğunun buluşma noktası gibi değil de genel sosyolojinin ana başlangıç noktası olarak düşünmeye iten yaklaşımlara karşı çıkan bu sonuçları kabullenmek zordur. Dikkatimi post-feminist çağın, yani feminist hareketin, kadınların kurtuluşu denilen şeyi dayatmayı başardığı bir durumun kadınlarının düşünce ve davranışları üzerine yöneltmemi sağlayan bu tutumu, engellerin ve çeşitli bağımlılık biçimlerinin ortadan kaldırılmasına yönelik eylem-

lerin araştırması içine nasıl sokabilirim?

Öncelikle içinde bulunduğumuz, toplumsal alanın her sektörü gibi, kadınlar üzerine araştırmalara da güçlü bir şekilde damgasını vuran konjonktürden söz etmem gerekir. Nazizmin düşüşünün çok sonrasında, komünist imparatorluk ve ideolojinin yıkılmasının ise hemen sonrasında, kapitalizmin dünya iktisadi sisteminin siyasal ve toplumsal kurum ve güçlerle tüm bağlarını kopardığı aşırı biçimi olan iktisadi liberalizm tarafından fethedildik. Her yerde oyuncuların bu yok oluşları ve iktidarsızlıkları, mali şebekelerle uluslarüstü girişimlerin zaferi ve Leninizm ve Maoizmden, sosyal demokrasiye ve koruyucu devlete kadar solun doğurduğu tüm güçlerin dağılması görülebilir. Ufukta artık hiçbir önemli toplumsal hareket görülmüyor; sömürgeciliğin sona erdirilmesi savaşlarının yerini, uzun süredir post-kolonyal rejimlerin iç krizleri aldı; partiler ve sendikaların içi, üyelerinden ve umutlarından boşalıyor. Her yerde, bütün dillerde, aynı yakınma duyuluyor: artık hiçbir şey yapılamıyor. Bir zamanlar zorlayıcı bir toplumsal düzen olarak algılanan şey, bugün artık toplumsal düzen ve bireysel tavırlar kadar, düşünce dünyasını da etkileyen, sonu olmayan bir sosyalsizleştirme hareketi olarak yaşanıyor.

Amerikan feminizminin, genellikle söylemiş olduğum gibi Michel Foucault'dan etkilenen en iyi çalışmaları, bu egemen ruh haline tamamen katılmaktadır. Ekonominin küreselleşmesinin sürüklediği liberalizm buldozerine direndiğimizde, kapatılıyor, izleniyor, manipüle ediliyor ve hatta cezalandırılıyoruz.

Sözün kısası, Kurtuluştan sonra Bandung grubu ül-

kelerde olduğu kadar Fransa'da –ya da daha sonraları, Berlin Duvarı yıkılana kadar Sovyet egemenliğine karşı isyan eden doğu ve orta Avrupa ülkelerinde– doğan umutlardan çok uzaktayız. Reform ve yeniden yapılanma çağı, feminist harekete geniş bir alan açmıştı ve her yandan eşitliğin gelişmelerine ve bedenin kurtuluşuna inanıldı. Sonra, kurtuluşlar çağında tasarlanan toplumsal değişme projeleri, siyasal ve toplumsal kurum ve güçlerin artık yönlendiremediği dünya iktisadi sistemi tarafından birbiri ardına bir kenara atıldı. Yalnızca ihbar, fedakârlık ya da sessizliğe yer bırakan bu kapanma, Bolivya'nın derinliklerinde esir alınan ve Bolivya başkanıyla Amerikan elçisinin emirleriyle öldürülen peygamberimsi Che Guevara kişiliğinin egemen olduğu bir dönemin belirleyici özelliği oldu. Onun seferi ve özverisi, toplumsal oyunculara, toplumsal hareketlere hiçbir yer bırakmıyordu; bir tek çıkış vardı: devrim. İşte o zaman, erkek egemenliği üzerine, ama feminist hareketten hiç söz etmeyen kitaplar yayımlandı, tıpkı Latin Amerika devrimci savaşlarının, hareketli ve kapitalizmin hizmetinde olduğu düşünülen bir siyasal sistemin içindeki her türlü ittifaktan ve uzlaşmadan özgür devrimci "odak" (*foco*) kuramını doğurmaları gibi.

Halbuki ben tüm yaşamımı, toplumsal oyunculara ve öznelere her türlü göndermeyi saf dışı bırakmaya çalışan bu dünya betimlemesiyle mücadele etmekle geçirdim. Sürekli bir şekilde siyasal bir mekân açmaya, sorumlu oyuncuları harekete geçirmeye, stratejiler geliştirmeye ve reform kampanyaları yürütmeye çalışan hareketleri, onları destekleyerek tanımladım ve çözümledim. İki kez Fran-

sa'da, ama aynı zamanda da Şili'de ve Solidarnosc zamanında Polonya'daki işçi sınıfının bilinci üzerine çalışmalarımdan, Fransa'daki Mayıs 68 hareketinden ve 1964-1968 yıllarında Amerikan üniversitelerindeki benzer hareketten ve hatta 1970-1973 yıllarında Şili'deki halk birliğinden geçerek, Chiapas'da oluşan yeni Zapatist hareketi yorumlamama kadar şiddetli ya da değil, toplumsal çatışmalara katıldıkları gibi, ilerleme hedeflerine doğru da yol alan toplumsal hareketlerin varlığını ispatladım. Fransa'daki post-feminist dönemde kadınların eylemleri üzerine doğrudan bir çalışmaya giriştiğim sırada, başka alanlarda olduğu gibi bu alanda da özellikle bir düşünce tarzının ve bir tarihsel dönemin tükenişine karşılık geldiğine inandığım umutsuzluk görüşünden kaçmaya çalışıyordum. En azından on beş yıldır, modern tarihin, toplumsal ve siyasal çatışmalarıyla hareketlerinin yeni bir betimlemesini çizmeye karar verdim.

Bu kitabın başında, düşüncemin ve araştırmamın üzerinde örgütlendiği kaygıları ve yönelimleri birkaç satırda sunmak benim açımdan şarttı. Çünkü bu araştırmanın varlık nedeni, tam anlamıyla araştırma alanının içinde bulunmaz; önsel olarak toplumsal oyuncuların ve hareketlerin oluşmasını olanaksız kılan radikal bir egemenliğin etkilerine indirgenmiş bir toplumsal yaşam betimlemesinden kaçmak yolunda sürekli bir iradede yer alır. Bu kitap, nihayetinde, aradığımı bana verdi: onlar hakkında ya da onlar adına konuşan kadınların çoğunluğunun aksine, kadınlar kadın kimliğinin illaki de ortadan kalkması gerektiğine inanmıyor, haksızlıklara ve şiddete hedef olmuş olsalar bile kendilerini kurban gibi görmüyor ve kı-

sa sürede ikna olunabilir ki, olumlu projelere, kendileri tarafından dönüştürülmüş bir varlığı yaşama arzusuna sahipler.

Tutumumun böylece takdimi, sanki kendi rollerinin ve kendine özgü değerlerin savunucusu olacak ve etkin işbirlikçisi olmadığı sürece kuşkusuz hiç kimsenin varlığını reddedemeyeceği bağımlılık ve eşitsizlik biçimlerinin ötesinde özgürlüğünü öne süren bir kadın imgesine dönme iddiasındaymışım gibi, yapılmış olan ve bazen de aşırıya kaçırılan yapıçözüm çalışmasını önsel olarak reddettiğim anlamına hiçbir şekilde gelmez. Tam tersine, başlangıç noktası olarak en azından iki kuşaktır gerçekleştirilen muazzam eleştirel çalışmayı alıyorum. Bu nedenle, şu formülleştirmeler üzerinde zaman kaybetmeyi gereksiz gördüm: erkek kültürü temsil eder, kadın da doğayı, ya da: kadının ulvi saygınlığı, yaşam taşımasından kaynaklanır. Aynı şekilde, bu tür yaklaşımlar kadınları bireysel ve toplu dişi oyunculara yer vermeyen genel kategorilere hapsettikleri sürece, herhangi bir kadın "psikolojisine" göndermede bulunmadım ve bulunmayacağım.

Buna karşılık, geleneksel betimleme ve çözümleme kategorilerinin yok edilmesinin neden kendi düşünme çabama gerekli bir önkoşul olduğunu belirtmem gerekir.

Bir kadın doğasının varlığı reddedilmelidir. Söylemiştim: kadın davranışlarının çözümlemesi, toplumsal cinsiyetin, doğrudan ya da dolaylı bir erkek iktidarı icadı olduğu ve özcülükle doğalcılığa karşı yararlı olan bu toplumsal cinsiyet mevhumunun eleştirilmesi gerektiği olgusunun kabulüyle başlar. Çok farklı yönlerde seyredebilecek, ama hep kimsenin vazgeçemeyeceği ortak bir eleş-

tirel başlangıç noktasına sahip olan düşünceler, radikal feministler, özellikle de *queer* grubu tarafından o kadar etkin bir şekilde yıkılan bu mevhumun yıkıntıları üzerinde oluşmuştur. Burada, kadınların kendilerini böyle ifade ettiklerini, ana hedef olarak kendiliklerinden özgür özneler olarak inşa olmayı aldıklarını ve bu inşa çabasının –başarılı ya da değil– cinsiyet üzerinden gerçekleştiğini düşündüklerini göstermeye çalışırken, erkek egemenliğindeki karşıcinsel modelin tek başına egemenliğini yıkmayı seçen ve geleneksel olarak erkek/kadın çiftine verilen merkezi konumu reddederek, yerine bir değişken ve kısmi cinsellik biçimleri çoğulluğu koyan kadınlarla aynı başlangıç noktasını seçtim. Bu konumları da o kadınları en büyük önemi gey ya da lezbiyen eşcinsellere, ama onların yanında transseksüellere, biseksüellere, "*drag*"lere, travestilere ve eşinin cinsiyetinden çok herhangi bir cinsiyet türüyle tanımlanan birçok gruba da çok önem vermeye itti. Yerleşik fikirlerin bu radikal eleştiri çalışması olmasa, uzun süredir hedef oldukları bir aşağılık tarafından tanımlanan kadınları, ileride görüleceği gibi erkeklerden oluşan "üstünler"le aralarında kadınların da bulunduğu "aşağılar" arasındaki uzaklıklar ve gerilimler üzerine inşa edilmiş "kutuplaşmış" bir modernleşme modelini aşmanın esas failleri haline getiren bir kültürel tarih anlayışına dayanan, her türlü doğalcılıktan ve psikolojiden kurtulmuş bir çözümleme inşa etmem olanaksız olurdu. Yukarıda sözü edilen bu model artık yıkıntı halindedir ve dünyamız yalnızca bu kutuplaşmadan kurtulmakla kalmamış, bölünmüş olanı yeniden birleştirmeye, yırtılmış olanı yeniden dikmeye bağlı yeni bir top-

lumsal ve kültürel evren oluşturma denemesindedir ve yaşanmış deneyimin bu yeniden oluşmasına en çok bağlı olanlar da kadınlardır.

Bu kitabın nihayetinde iki başlangıç noktası vardır: bir yanda, bizatihi kurtuluş gereksinimlerinin de ötesinde yaşamlarının (kadın) oyuncuları olarak kadınların araştırılmasının peşindedir. Diğer yandaysa, diyaloga girdiğimiz kadınların sözleri ve eylemleri aracılığıyla kültürel bir değişmeye –özellikle yukarıda sözünü ettiğim ve talebi bugün birçok biçim altında duyulan, dünyadaki yeniden oluşuma– tanıklık eden derin hareketleri keşfetmeye çalışmak. Birbirlerinden uzaklaşmak bir yana, bu iki okuma sürekli bir şekilde yaklaşmaya ve birbirleriyle bütünleşmeye çalışacaktır. Hatta bu bütünleşmenin yollarını bulmak, bu kitabın merkezi hedeflerinden biridir.

3. Yöntem Hakkında Bir Not

Özellikle feminist yazılara adanmış uzun bir hazırlık sonrasında, bu kitabı kişisel söyleşiler ve tartışma gruplarından oluşan iki dizinin sonuçlarından hareketle inşa etmeye karar verdim.

Birinci dizi altmış söyleşi ve her biri üçer saatlik üçer oturumdan oluşan üç grup toplantısından oluştu. Dinlenen ve sorgulanan kadınlar, çok farklı kategori ve ortamlardan geliyordu. Bazıları lezbiyen olduklarını beyan etti; Müslüman olduklarını söyleyen de oldu; bazısı Fransa'nın güney doğusundan gelmeydi; diğerleri Paris bölgesinde yaşıyordu. Bu gruplarda, toplam yedi tane erkek de vardı. Hiçbir şekilde "temsili" bir örnekleme söz ko-

nusu değildi ve hedefimiz de hiçbir zaman istatistiksel bir çözümleme olmadı. Zaten elde edilen bilginin büyük bir bölümü de "yanıtlardan" değil, gerek anlık ifadelerden, gerekse de pek yönlendirme olmadan yürütülen grup tartışmalarından oluşuyor. Kısa olmalarına karşın, grup tartışmaları *sosyolojik müdahale* temel ilkeleri doğrultusunda yürütüldü. İki araştırmacı çalışmayı bölüştüler, biri grubu konumlarını ayrıntılandırmaya *iterken,* diğeri gruba çalışma *varsayımlarımızı* beyan etti. Her grubun son oturumunun başında, ben bu varsayımları daha ayrıntılı ve doğrudan sundum ve grup üyeleri de bu önermelere tepki gösterdiler.

Bu ilk araştırma, 2004 yılında Sandrine Bretonnière ve Brigitte Beauzamy tarafından yürütüldü ve bu araştırmacılar, benimle birlikte 150 sayfalık bir rapor kaleme aldılar. Daha sonra bu rapor araştırmaya mali kaynak sağlayan Paris Belediyesi ile Eşitlik ve Kadın Hakları Bakanlığı'na teslim edilmiştir.

Aynı tekniklerle oluşturulan ikinci, tamamen kendilerini öyle tanımlayan ama çok farklı görüşlere sahip olan Müslüman kadınlara ayrılmıştır. Bu kadınların yarısı, özellikle de genç olanları, örtülüydü. Bu araştırma, 2005 yılının mayıs-ekim aylarında gerçekleştirilmiştir. Khadija Marfouk ve Axelle Emden tarafından kaleme alınan bir araştırma raporu, araştırmanın bu ikinci kısmına mali destek veren Sosyal İşler Bakanlığı'na sunulacaktır.

Bu araştırmanın esas belirleyici özelliği, sosyolojik müdahalelerde olduğu gibi, araştırmacılarla katılımcı kadınlar arasındaki sürekli bir etkileşime dayanmasıdır. Bu kadınlar, yaşamlarında ilk kez olarak kendileri hakkında

konuşmalarını sağlayan bu etkileşimlere karşı samimi bir tutku göstermişlerdir. Araştırmanın esasını oluşturan da zaten sözlerinin araştırmacılar tarafından dinlenmesi ve katılımcıların deneyimlerini, fikirlerini, acılarını ve umutlarını daha açık bir şekilde ifade etmeleri için onların sarf ettikleri çabalar olmuştur.

Her söyleşinin ve her grup toplantısının ayrıntılı dökümü, her seferinde ve olanak bulunursa, ilgili kişilere aktarılmıştır. Katılımcı kadınlar bu araştırma boyunca sürekli bir şekilde kendilerini keşfetmekten ve kendi yaşamlarından söz etmekten duydukları mutluluğu göstermiştir. Her araştırma grubunun sonunda, etkinliği uzatmak istediler. Birçoğu araştırmacılarla kişisel bağlarını sürdürdü.

II. BÖLÜM

BEN BİR KADINIM

1. Olumlama

Kadınlar kendilerini ilk önce kadın olarak tanımlarlar.

Bu olumlama, çok farklı çevre, yaş ve görüşten bu kadınlarla yaptığımız söyleşilere egemendi. Onlar açısından bu bir soruyu yanıtlamak değil, bu aleniyeti açıkça ortaya koymak ve bu kadınların kendilerini başka şekillerde, bir çoğu haksızlıklara uğramış olsa da, özellikle de kurban olarak tanımlamalarını saf dışı bırakacak bir tonda söylemekti. Kadın olmak bir durumun saptanması değil, bir varoluş iradesinin olumlanmasıydı. Hepsi için önemli olan, kadın olmaktan ne anlıyorlarsa, o olmaktı. Söz konusu olan bir fikre ya da herhangi bir feminist harekete dahil olmak değildi; birçoğunda feminizm hakkında olumsuz bir izlenim vardı, çünkü bunu siyasal bir eylem tarzı olarak görüyorlardı. Kendini kadın olarak tanımlamak, yaşamının orta yerine benliğin benlikle belli bir ilişkisini yerleştirmek, benliğin kadın olarak bir imgesini inşa etmekti. Birkaç sözcüğün yorumlanması kuşkusuz her zaman zordur, ama sürdürdüğümüz söyleşilerin

ve grup tartışmalarının esası, anlamı onlar açısından çok açık olan şu "ben bir kadınım" formülünün açıklığa kavuşturulması olarak düşünülebilir.

Kadınlar hakkında, genellikle kadınlar tarafından inşa edilmiş, erkek egemenliğini açığa çıkartan, kadınların cinsel nesneye indirgenmesini ele veren, onlar lehine yeni yasalar öneren –ya da çiftlerin ve ailenin giderek artan kırılganlıklarını anlamaya çalışan– söylemleri okumaya ve dinlemeye alışmışızdır ve ideolojik yorumlamalara olduğu kadar siyasal stratejilere de direnen bir kadın hakikatinin olup olmadığını neredeyse unuturuz. Halbuki, mesajlarla ve gürültüyle dolu bu evrende, basitçe ama açık bir kararlılıkla söylenen "ben bir kadınım" sözünü duyarız; ne iktisadi türden nesnel bir çözümlemeye, ne de soy araştırmasına indirgenemeyecek bir hakikat keşfederiz. Birdenbire, sanki eleştirel çözümleme dalgaları plajın o yakasını kaplamıyormuş gibi korunaklı görünen bir alan önümüze çıkar. Bu "ben" hiçbir yorumu ne onaylar ne de reddeder; onu yukarıya ya da aşağıya, sağa ya da sola yerleştiremezsiniz. Psikanalize ne karşıdır ne de taraftar, *queer*'lerin fikirlerine ne karşıdır ne de taraftar; o öyle bir yerdir ki, oradan tüm çevrenin algılanması, oyuncuların öz güvenine ve deneyimine dışsal belirleyicilere dayanan tüm çözümlemelerin bize önerdiklerinden farklıdır.

Bundan başka olası hiçbir başlangıç noktası yoktur. Tüm kuşaklarda ve Fransız toplumu tarafından oluşturulan aynı bütünün içerisindeki tüm toplumsal çevrelerde duyulan bu iddianın varlığını ve gücünü açıklamayan kabul edilebilir bir yorum da yoktur. Eğer işçilerin kendilerini "işçi sınıfı" olarak tanımladıkları duyulmasa ve

sınıf bilinci, bireysel olduğu kadar topluca da, çatışmaların içinde olduğu kadar dışında da, o kadar sıklıkla ifade edilmese, işçi hareketinden söz edilebilir miydi, ya da o, ona atfedilen öneme sahip olabilir miydi?

"Ben kadınım", benim kadın olmamla, davranışlarım ve onlara atfettiğim –ilk önce kadın olma bilincimi desteklediklerinde olumlu, kendimi kadın olarak olumlamamı gizlediklerinde olumsuz– değer yargılarının, kadın kimliğim çevresinde inşa oluyor olmalarıyla ben olduğum anlamına gelir. Bu tanımlamayı bir sınıfa, bir ulusa ya da hatta bir etnik gruba göndermede bulunan diğerlerinden ayırt eden, bu aidiyet gruplarının da örgütlü ve stratejileri ya da ideolojileri bir kimlik olumlamasına indirgenmeyen, ama daha açık bir çelişki boyutuna sahip toplumsal ve siyasal oyuncular olmalarıdır. Ben, politikası ve toplumsal örgütlenme biçimleri üzerine bir yargıda bulunmadan kendimi bir ulusun yurttaşı olarak olumlayamam. Ve eğer bu ayrımın bir önemi varsa, bunun nedeni özellikle, yaygın bir kanının tersine, kadın olma bilincinin erkeklere karşı ve daha da önemlisi, erkeklerle kadınlar arasındaki şu ya da bu ilişki biçimine karşı yönlenmemiş olmasıdır.

Kadın olmak *birincil* bir olumlamadır ve önceliği, ileride de görüleceği gibi öteki, yani erkekle olan ilişkiden çok benliğiyle olan ilişkiye verir. Kadınların mücadele ve deneyimlerini karşıcinsel ilişkilerin ve erkek egemenliğinin çıkarına işleyen egemenlik sistemleriyle açıklayan çözümlemeleri doğrudan tartışmaya açmadan benliğini kadın olarak olumlamak, dinlediğimiz ve söyleştiğimiz kadınlar açısından, en başta kendileri tarafından ve kendi-

leri için var edildikleri anlamına gelir ve bu olumlama, bağımlılıklarının bilincinde oldukları zamanlar da dahil olmak üzere, desteklenmiştir.

Benliğini kadın olarak tanımlamanın cinsel bir içeriği var mıdır? Sorgulanan kadınlarda erkeklerle kadınlar arasındaki, özellikle de üreme rolleri açısından biyolojik farklılık gerçekliği konusunda bir kuşku olmasa da, burada söz konusu olan zaten cinsel bir yaşamın, özellikle de cinsel davranışların savunulması değildir. Biraz ileride bu kadınların gerçekleştirmek istedikleri benliğin inşasında cinselliğin merkezi önemi görülecektir, ama öncelikli olarak söz konusu olan, cinsel davranış ve ilişkileri de içeren, ama bazı davranış ve tavırların savunmasına indirgenmeyen, benliğin olumlanmasıdır.

"Kadınlığın", kadınlara özgü ve onları erkeklerden ayıran bir tutumlar bütününün savunulması, daha da az söz konusudur. Kadınsı bir evren, bir kişilik ve davranışlar fikri,'kaygılarının bağrına kendileriyle yaratıcı bir ilişkiyi yerleştiren bu kadınlara hayli yabancı geliyor. Genellikle feministler hakkında eleştirel yargılara sahip olan bu kadınlar, feministler tarafından dönüştürülmüş bir toplumda yaşıyor ve ne feministlerin saldırısına uğrayan duruma bir dönüş ne de "ebedi kadın" taleplerini arzuluyor. Kadın cinsiyetinin, onu aşağılayan erkek cinsiyetinden ayrılmasıyla nasıl da olumsuz tanımlandığını bize gösteren tüm yazarlar, herhangi bir redde değil de kendilerine odaklanmış kadın olumlamasının önemini anlamamızı sağladı. Özellikle Luce Irigay'in kitapları (*Ce sexe qui n'en est pas un*, 1977 veya *Spéculum. De l'autre femme*, 1974), oluşan alt-üst olmanın neredeyse duyulmadık önemini

iyi ölçmeye hazırladı. İşçilerin, özellikle de kalifiye işçilerin mesleklerini ve mesleki özerkliklerini yalnızca çıkarın hizmetindeki bir çalışma örgütüne karşı korumak üzere ayaklanana kadar işçi hareketinin gelişememiş olması gibi, kendi olumlu varlıklarının olumlanması da, onlara güçlü bir özsaygı kazandırarak, kadınların kendi yaşamlarının ve kadın-erkek herkesin yaşamının (kadın) oyuncusu olmalarını sağlamıştır.

2. Egemenlik İdeolojilerinin Devrilmesi

Hâlâ burada söylenenlere karşı çıkan ve "reformist" olarak değerlendiren, ayrıca gerekli gördükleri, kapitalist egemenliği devirecek tek güç olan devrimci fırtınayı özleyen bir çok görüş vardır; ama, yalnızca insanlıktan çıkarılma bilincine dayanan bir hareketin, genellikle devirdiklerinden daha haşin olan devrim sonrası yönetici seçkinlere tabi olmaya mahkûm, kendi hareketlerini yönetmekten aciz toplumsal oyuncuların yok olmasına kaçınılmaz bir şekilde vardığı dramatik bir şekilde anlaşıldığı için, bu itirazcıların sayısı hızla azalıyor. Ama burada sözü edilen ne devrim, ne de reformizm; söz konusu olan, yalnızca yoksunluk, yabancılaşma ve güçsüzlük bilincine karşı çıkan toplumsal oyuncuların olumlu varlığı ve olumlaması.

Büyük çatışma yılları sırasında, polemiğin düşünce ve sözleri kendilerini güçlü bir şekilde duyurdu. Bu yüzden, durumlarının ve eylemlerinin bu salt eleştirel algılanışından çekinen bugünün kadınları onlara, bu bütünleşme hiçbir zaman tam olarak gerçek olmasa da, siyaset

dünyasıyla tamamen bütünleşmiş gibi gözüken –ücretli çalışanların umutlarını taşıyor olmalarına karşın, parti ve sendikaların da düştüğü gibi– onların gözünden düşen bir "feminizm" özlemi karşısında, rahatsızlık ve kaygı ifade ediyor.

Erkek iktidarının genel reddiyle bir kadın bilincinin olumlanması arasındaki neredeyse eksiksiz karşıtlık nasıl görülmez? Başka bir karşılaştırma önüme çıkıyor: özellikle de kentsel orta sınıf kökenli gençlik (yabancı emperyalizme karşı mücadele eden öğrenciler) tarafından örgütlenen kırsal ya da kentsel gerillalar, güçlü halk seferberliklerine neden olamamış, buna karşılık, ordunun, genellikle haşin müdahalesine neden olmuşlardı. Tersine, Meksika'nın Chiapas bölgesindeki yerli Maya halkları tarafından başlatılan ve yürütülen Zapatista hareketi, kültürel savunma eylemini, Meksika demokrasisinin gelişmesi programıyla birleştirmeye çalışmıştı.

Söyleşiler ve tartışma gruplarında telaffuz edilen ilk sözcüklerin dayattığı *perspektif alt-üst oluşunun* üzerinde bu kadar durmamın nedeni, bir kere, benimsenen söylemlerin tümünün, şu temel beyanın gelişimi olarak düşünülebilmesidir: "Ben bir kadınım." Birçoğu çok nitelikli, bakışları sistemli bir şekilde genel toplumsal örgütlenme ve kültürel egemenlik biçimlerine kaydıran o kadar çözümlemeden sonra, kadınların kendileri hakkında konuşmalarını dinlemeye başladığımızdan beri, kendi tarihlerinin oyuncuları olarak kadınlara –ya da her halükârda kadınların yaşamlarının ve yeğlemelerinin oyuncuları olma iradelerine– döndük.

Bu ilk anda sert bir şekilde önümüze çıkan perspek-

tif alt-üst oluşu, bazı tikel kategorilere değil, hepsine uygulanabilir. Açık lezbiyenler, incelenen popülasyonda sayıları az olmasına karşın, eşcinsellerin özel bakış açısını temsil etmektense, bu genel düşünmeye katılmayı özellikle talep ettiler. Buna paralel olarak, aynı nedenlerle, gene çok azınlıkta olan göçmen kökenli kadınlar genel düşünmeye katıldı, bu doğaldır ki, araştırmanın ikinci aşamasında incelenecek olan İslâm'la batı kültürünün karşılaşmasının neden olduğu sorunları hiçbir şekilde çözmez.

Kadın davranışlarını erkek egemen bir karşıcinsel kültürün egemenliğinin etkisinin bilinçli ya da değil, gönüllü ya da değil, tanıkları olmaya indirgeyen kadın ve erkekler, neden kadınların, efendilerinin onlara söyletmek istediklerinin tersini söylediğini açıklamakta zorluk çekecek.

Yaşamış olduğumuz çok özel dönemde, toplumsal çatışmaların yerini, genellikle çoğunluğun kabullenip içselleştirdiği, her tarafta dayatılmış bir tahakküm gören söylemler aldı. Bu söylemlere göre, toplumsal (kadın) oyuncu, içselleştirdiği egemenlik sistemi aracılığıyla, (erkek) oyuncunun olumsuzlanmasının simgesi haline dönüşmüştür. Dinlediğimiz kadınların hepsi post-feministtir, yani feminizmin zaferini aşikâr olarak görür ve geçmişe değil, geleceğe bakarlar. Artık çok düzenli bir şekilde başkalarının dayattığı arzulara, kurallara veya işlevlere boyun eğeceği kabul edilen kadınların, yalnızca dış koşullara değil, içsel ve kişisel gereksinimlere yanıt vermeye de yeteneklerinin olduğunu kabul etmek gerekir.

"Ben bir kadınım" kadınların bu *öznelik* fethinin kanıtlarıyla radikal bir olumlamasıdır. Bazı dinbilimciler ka-

dınların ruhu olduğundan kuşkuluydu. Bugün artık en azından ahlâklı, özgür, sorumlu, kendilerini dışarıdan dayatılmış anlamlarla yüklü nesneler değil, ana gayesi benliğini (kadın) oyuncular, özgür varlıklar olarak yaratmak olan (kadın) oyuncular olarak düşünen (kadın) oyuncular olma bilincine sahip oldukları açıktır. "Ben bir kadınım" demek, şu anlama gelir: "kadın olarak, ben bir kadın olma ve bu simgeye kendi seçtiğim içeriği yükleme hakkına sahibim. Bu seçim benim özgürlüğümün, kendimi kendime göre tanımlama, davranma ve değerlendirme yeteneğimin bir kanıtıdır."

Bu ilk tespitin doğurduğu soruyu daha yanıtlayamam: bu dönüş, bu kurtuluş, özneliğin bu fethi nereden çıktı? Çünkü tüm bu kitap bu sorunun peşinde oluştu. Ama daha şimdiden bildiğimiz, bu dönüşün aldatıcı, bazı manipülasyonların etkisi, yanlış bir bilinçlenme olmadığı. Burada gerçekten (kadın) oyuncular ve bir kültürel hareket söz konusu, çünkü kadın hareketinin neredeyse tüm siyasal ifadesini yitirdiği doğruysa da, özneliğin kadınlar tarafından bu fethi kütlesel, toplumsal düzeylerden ve çağlardan taşan ve kültürümüzdeki derin bir dönüşümle kesinlikle ilgili bir olgudur.

3. Eski Tartışmalar

Bu tespitler kadınlar üzerine öne sürülen en güçlü söylemlere o kadar doğrudan karşıdır ki, bu iki karşıt imge arasında nasıl bir ilişkinin olduğu sorulabilir: kadınların kadın olma bilincinin yüzeysel olduğu ve entelektüel eleştirinin bunu yıkabileceği, ya da tam tersine, kadın mev-

humunun yapısökümüne yaratıcı bir yanıt olduğu mu söylenmelidir?

Bu iki yanıtın hiç biri kabul edilemez, çünkü hem biri hem de diğeri, bir doğruyu bir yanlışla keyfi bir biçimde karşı karşıya getirmek demektir. Ben tersine, her iki olumlama düzeyinin, her iki kadın imgesinin hiçbir şekilde çelişkili olmadığını, hatta birbirlerini tamamlayıcı olduğunu, birinin diğeri olmadan varolamayacağını düşünüyorum. Çünkü, en radikal feministler tarafından kötülenen, hatta reddedilen imge, toplumsal bir ilişki ve roller tarafından tanımlanır. Bize bir kadının "doğasının", cinslikli varlıklar arasındaki meşru ilişkilerin tekelini erkek egemenliğindeki ve kadına erkek tarafından örgütlenen ve denetlenen bir üreme rolü atfeden karşıcinsel bir ilişkiye bırakma toplumsal iradesi tarafından inşa edildiğini gösterir.

Ortada, bizim dinlediğimiz kadınların bu tür bir çözümlemeyi reddettiğini düşünmemizi gerektiren hiçbir şey yok, ama kadının, onu öznelikten fiilen mahrum bırakan, öteki tarafından bu tanımlanmasının yaşanmış deneyimlere karşılık geldiği durumlarda bile, onların kendi kendileri hakkında verdikleri tanıma yabancı. Gerçekten de, hiçbir kadın, erkekler toplumsal yaşamın yaratıcıları ve efendileriyken, kadınların erkeklere, toplumun onlara atfettiği ve onları kısmen doğadan yana yerleştiren işlevlere tabi olduğundan habersiz değil. Ama kadınların olumladığı bu kimlik yalnızca toplumsal egemenliğin reddi değil; özellikle görünür tabiliğin yaşanmış deneyiminin ve dolayısıyla da benliği için düşünme, harekete geçme, umutlanma ya da acı çekme yeteneğinin olumlaması. Bu ne-

denle, kadınların erkeklerden, öngörüldüğünden çok daha az söz etmesi, kendilerini giderek daha az erkeğe göre tanımlaması –ve karma olmayan mekân ve anların gerekliliğinde ısrarcı olmaları– çok önemli.

Toplumların genelde farklılık, eşitlik, karmalık, denklik ve daha da önemlisi erkekmerkezcilikleri temaları hâlâ tutkulara ve tartışmalara neden oluyor ve yasalardaki değişiklikler ya da buna karşı çıkan engeller üzerinde etkisi oluyorsa da, kadınların sözleriyle karşılaşmamızın daha başlangıcında, önemini küçümsemek gibi bir amacım olmayan tüm bu tartışmalarla, duymuş olduklarımız arasında oluşan uzaklığa dikkat çekmem gerekir. Kadınlar tarafından benimsenen tüm söylemler "ilerici"dir, kadınların kurbanı olduğu eşitsizliği eleştirir ve aynı zamanda da farklılık haklarını da talep eder. Eşitlik ve farklılığın bu birleşik savunusu, fikirlerine ve kampanyalarına direniş güçleri kadar feminizmin bağrında değil midir? Kadınlara bu büyük konular hakkındaki ifadelerini duymak ve bunları onlarla tartışmak istediğimizi söyleyebilirdik. Ama onları sözlerinde özgür bıraktık ve bu klasik tartışmalarla bugünün sözleri arasındaki uzaklık da bazılarının gözünde bile görülecek kadar büyük ve şaşırtıcı. Buna karşın, yer almamış olan, sorguladığımız kadınları ilgilendirmiyormuş gibi duran bu tartışmaların içeriğinden burada kısaca söz etmek gerekiyor.

Tüm insanlar eşit olduğuna göre, kadınlar için özel önlemler alma olgusunun bizatihi eşitliğin temellerini yıkmak olduğunu onların karşısında savundunuz mu? Kısaca, geleneksel eşitsizliğin mevcut ve yüklü olduğu, kadınlardan söz etmeyi reddetmenin erkek egemenliğini

kabul etmek ve erkekmerkezcilik etmek anlamına geldiği ve bunun da en şiddetle reddettikleri şey olduğu yanıtını verirler. Hepsinin denkliğe taraftar olmadığı doğrudur, ama gerekçesi, bunun tam eşitliğin elde edilmesi yolunda bir geri adımı onaylayacağı endişesini taşıyor olmalarıdır. Ve kadınla erkek arasındaki farklılığı kabul etmek onlara, Sylvaine Agacinski'nin dediği gibi, "cinsel ikiliği düşünmek, farklılıkta kalmayı gerektirir, yani ikisinin arasında kalmaya, ne aynı anlama, ne de basit bir kimliğe gelmeyecek bir başkalığı düşünmeyi" (*Politique des sexes*, s. 77). Bu yazar, başlangıç noktamızı kusursuz bir şekilde tanımlamış: toplumsal cinsiyetin toplumsal belirlenmesinin tanınması, cinsiyet farklılığının reddi anlamına gelmemelidir. Kadınların erkeklerle özdeşleştirilmesine varan evrensellik, somut, yaşanmış ve eşitlik mücadelelerinin temelinde yer alan bir farklılık bilincini tatmin edemez.

Tarihçiler sayesinde, hâlâ kadınların oy hakkından o kadar uzun bir süre mahrum bırakılmalarını ya da siyasal meclislerde o kadar düşük bir oranda temsil edilmeyi kolayca kabul etmiş olmalarını doğrulayan yazıları okuyabiliyoruz. Bu konuda, entelektüel oldukları kadar siyasetçi de olan feministler, başardıkları eserden tatmin olabilirler: eski tartışmaların büyük bir kısmı geçmişe yuvarlandı.

Kadınların kendileri hakkında sahip oldukları ya da olabilecekleri iki imgeyi ayıran fark o kadar büyük. Yükünü sırtlarında taşıdıkları bağımlılığı ve tabi oldukları tahakkümün erkeklerinki olduğunu görmezden gelemezler. Ama aynı zamanda da, sanki diğeri erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkiyi anlatırken, burada oynanan kadınlardan söz eden başka bir oyunmuş gibi, kendilerini do-

ğal bir şekilde kendilerine göre tanımlarlar. Temel olduğu için basitmiş gibi duran bu tespitten bizi hiçbir şey uzaklaştıramaz.

Bu, kadınlar için olduğu kadar, sosyoloji düşüncesi için de böyledir. Çünkü bir yandan kadınlar bir toplumsal "yapı"nın, iktidar ilişkilerinin, onlara normlar, görevler ve çıkarlar dayatan kurumların ve radikal feministlerin çok güzel anlattıkları gibi, erkek egemenliğindeki bir toplumun varoluş ve işleyiş tarzı olan, kadınları "doğal"a dönüştüren ideolojilerin yükü altındadır. Ve diğer bir yandan da kendileri için varolan kadınlar imgesi, böyle konuşmak kendi kendinin varlık nedeni haline gelecek bir bilinç halinin içine kapanarak tüm açıklama sürecini bir kenara atmak anlamına geleceği için, klasik sosyoloji düşüncesinin reddettiği bir imge kendisini bize dayatır. Bu itiraza yanıt vermek bugün, kişisel ya da toplu davranışları yalnızca toplumsal, iktisadi ve siyasal örgütlenmeyle açıklamak isteyen eski ve dar tanımından kurtulmaya çalışan bir sosyolojinin ana görevidir. Ama bu yeni sosyoloji düşünce tarzına yöneltilen rasgele olma suçlamasına yanıt vermek kolay değildir. Kaçılmaz bir şekilde eşsöze (totoloji) düşermiş gibi duran ve birçoklarının sahte bir bilincin kanıtını gördükleri bu benliğinin olumlaması ve bilinç nerden çıktı? Bu bizi endişelendirmez, çünkü bu sahte bilinç fikri bilinç fikrinden de güçsüzdür. Bu zor bir iş de olsa, başkası için var olma bilinci yok olmadan, ama onun tarafından da yok edilmeden kadında yerleşen bu benliğin bilincinin doğasına bir yanıt getirmeyi deneyelim, zira bu şarttır.

4. Özne, Haklar ve Demokrasi

Eğer bu yanıt bulunabilirse, nedeni kadınların durumunun, tarihteki diğer aktörlerin durumundan temelde farklı olmamasıdır. Tahakküm altında olan ve öznelikten mahrum bırakılanların hepsi itiraz etmişler, ama sadece bazıları, onlarda yıkılan, yasaklanan ve kirletilenlerin olumlu değerine göndermede bulunarak bunu yapmıştır. Proleter olumsuz olarak, yalnızca mülkiyetten değil, çalışmasının anlamından da yoksun olarak tanımlandıysa, emekçiler, özellikle de kalifiye olanlar bir emekçi toplumunu ve kapitalist rakibin yıkılmasını tahayyül edebilmiştir. Polonya'daki Dayanışma (Solidarnosc) sendikacıları (1980-1981) bir tahakküme karşı savaştıkları bilincine sahipti, ama yalnızca ulusları, özgürlük ve refahları için; eylemlerinin hedefi olumlu, olumlayıcıydı. Bu nedenle de beraberinde fedakârlık inanç, dayanışma ve ruhunu taşıyorlardı. Bu durumda, savaşanlar varolduklarını ya da sahip olduklarını, onlara toplum, düzeni ve kısıtlamaları tarafından dayatılan bir iktidara karşı savunuyordu. "Ben"in bu hem toplum ve dayattığı düzen tarafından belirlenen hem de bir özgürlük talebinin ve onlar tarafından belirlenecek yerde, toplumu ve toplumsal ilişkileri inşa etme yeteneğinin taşıyıcısı olan bu ikiliğini kavramak gerekir.

Bir toplumun üyeleri kurulu bir düzeni sürdürmektense onu değiştirme becerisi ve iradesi aracılığıyla kendilerini tanımlıyorsa, yalnızca aidiyetleriyle tanımlanıyor olamazlar. Bir toplumsal oyuncu doğmuştur. Ama bu, ötekilerin bilincinden ayrılmış olarak benliğin bilincinin çok daha fazlasıdır; içinde özgürlük ve yaratma hakkını,

herkese ait olan doğal bir hakkı taşır. Ve bu hakkın olumlanması, ilgili bireylerin, içinde giderek fazlalaşan dengesizlikler yaratarak toplumu dönüşmeye iten girişimlere katılma duygusuna sahip oldukları anlamına gelir. Bu güç, toplumsal eylemin tüm biçimlerini alır. Önce çıkar araştırması; ama bir o kadar da tikel bir özellik tarafından tanımlanmış bir grubun olumlanması ve bana öyle geliyor ki, daha da fazla, bireyin ya da grubun ve cemaate karşı haklarının olumlanmasının bir modelinin yaratılması. Hem bir hareket hem de bir çare olan bu güç, toplumun kendi üzerindeki nüfuzu ve kendi kendisini dönüştürme yeteneği –ben bunu tarihselliği diye adlandırdım– arttıkça, giderek yaşanan gerçekliğin daha dışında biçimler almıştır. Bireylerin topluma karşı gelirken dayandıkları mutlak, dinsel bir biçim aldıktan sonra önce tarihin hareketi, sonra da mantığın zaferi ya da sınıfsız bir toplumun oluşması olmuştur. Bizimki gibi, teknolojilerin çok hızlı yenilenmesi sayesinde kendisi üzerine eylemlerin çok yüksek bir düzeyine erişmiş toplumların yeni bir "meta-toplumsal kefil"e başvurmalarına artık gerek yoktur. Yaratıcı ve kurtarıcı eylemin temelini oluşturan, bireyin bir hak varlığı olarak olumlanmasıdır. Birey kendi kendisinin temeli haline gelir, hakları olan bir birey olma iradesinde, meşruiyetini bulur. Toplu eylemin yararcılık ya da tam tersine cemaatçilik tarafından işgal edildiği de olur. Şimdiye kadar bu dönüşümlerde kadına özel bir önem vermek için bir neden görmedim. Aksine, kadınlar tarafından telaffuz edilen ve onlar tarafından oluşturulan imgeleri en derin varlık nedenlerinin bulunmasını gerektirecek kadar kökten değiştiren, hatta onları

kurumsallaştıran "Ben bir kadınım" ifadesinin anlamının görülmesini sağlayacak olan, genel bir çözümlemedir. Bu varlık nedenleri, hareketlerinin içinde özne fikri, haklara başvuru ve yasanın üstünlüğü gibi demokrasinin ayrılmaz ve onu devrimci durum ve politikalardan ayıran üç unsurunun bulunmasındadır.

Özne fikri haklar fikrini, haklar fikri de demokrasi fikrini çağrıştırır, demokrasi ise, özneler adına konuşan toplumsal oyuncu ve hareketler tarafından olumlanan ve savunulan hakların, yani bireylerin haklara sahip olma haklarının hizmetindeki yasanın yönetimi olarak tanımlanabilir. Bu üç mevhum birbirlerinden ayrılamaz, tıpkı egemenlik, çıkar ve devrimin bir bütün oluşturdukları gibi. Buradan, hep demokrasiyle devrimin karşıt oldukları sonucuna varılır. Demokrasi yalnızca bireylerin ve toplumsal oyuncuların haklarının kurumsal bir ortamda, yani yasayla korunduklarında var olabilir. Ama yasal varlık demokrasinin ürünü değil, koşuludur. İşte bu nedenledir ki, bazı Protestan ülkelerde demokrasi dine dayanmış ve bu ülkelerde çok güçlü olmuştur. Tersine, din karşıtı, monarşi karşıtı ve oligarşi karşıtı mücadelelerden çıkan Fransa, uzun süre batı dünyasında devrimin ülkesi olmuştur. Ama aynı zamanda Hümanizme, Aydınlanmanın felsefesine, aşırı bir bireyciliğe yönelmesiyle, hem Hıristiyan dünyasından, hem de bireyselci ve "burjuva" dünyadan çıkan bir siyasal gelenek olarak, despotça iktidara karşı başkaldırma hakkına sahip bir dinsel gücün eşdeğerini de görmüştür.

Şimdi artık, her iki radikal anlayışın hem etkileri, hem de iç mantıklarıyla birbirlerine karşıt olduğu açıktır. Bi-

rincisi, mutlak bir egemenliğe karşı başkaldırı anlayışı, olumlu bir içeriği olmayan bir kurtuluşa, devrimci bir anlayış ve eyleme varır. İkincisi, hakları ve bu hakları yasa çerçevesinde savunma olanağını olumlayan anlayış, demokratik yolu oluşturur. Devrimci çözümün radikal, demokratik yolun ise ılımlı olduğunu düşünmek yanlıştır. Her ikisi de aynı ölçüde radikal olabilir, diğer yandan, saf ve katıksız eşitlik talebi de hem demokratik hem de devrimci eylemin ılımlı bir biçimi olabilir.

Bu iki tarihsel değişme süreci, sosyal demokratlar örneğinde de görüldüğü gibi, her an karışır. Büyük farklılıklarına karşın, uzun süre birlikte yaşamışlar, ama Sovyet devrimi, İkinci Enternasyonalin çözülmesi ve Üçüncü, devrimci ve Leninist Enternasyonalin kurulmasıyla ayrılmışlardır.

Bu anımsatma, batı dünyasındaki feminist hareketin ve post-feminist tavırların doğası hakkında kuşkuya yer bırakır mı? Kadın hareketi nasıl olur da devrimci olarak görülebilir? Dayanışma (Solidarność) hareketini devrimci bir hareket olarak görmek kadar garip bir varsayım. Başka vakalar daha da karmaşıktır. Fransız Devriminin amaçlarına, halkın egemenliği olumlandığında, ayrıcalıklar kaldırıldığında ve İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi kaleme alındığında, demokratik derim. Dış savaş, iç savaş ve Konvansiyon dönemindeki iç mücadeleler sonradan demokrasiyi devrime ve nihayetinde de devrim sonrası mutlak iktidara götürmüştür.

Kadınların hareketi, çok radikal olmasına karşın, hiçbir zaman devrimci bir tarzda hareket etmemiştir; yasaları dönüştürmüş, hakları olumlamış, kadınların erkekler-

le aynı haklara sahip olmasını sağlamıştır. Ve en büyük gösterileri, özellikle Büyük Britanya'da olduğu gibi, demokrasinin genişlemesine yardımcı olmuştur. Dinlediğimiz kadınların söylemleri devrimci değil, demokratikti. Kuşkusuz bazen devrimci unsurlar da duyuldu, ama bunlar ikinci planda kaldı. Bu nedenle, her şeyden önce demokratik olan bir harekete devrimci bir açıklama atfetmek, çelişkilidir (ve sonunda, kabul edilemez).

5. Lezbiyenlerin Rolü

Sonuç olarak, kadınların bu "ben" olumlamasına farklı, kısıtlı bir anlam vermek gerekir. Dinlediğimiz birkaç kadının açıkça olduğu gibi, kadınlar lezbiyen olduğunda kendilerini daha çok böyle tanımlıyorlar. Lezbiyenler geylerden de fazla, toplumsal cinsiyetin, dolayısıyla erkek/kadın ayrımının eşcinsel/karşıcinsel karşıtlığı karşısındaki ilksel önemini olumluyor, bu karşıtlık, eşcinsel olmayanlar daha geç tarihli bir terim olan karşıcinsel olarak kendilerini tanımlamadıkları ve bir aidiyet grubu oluşturmadıkları için, daha güçsüzdür. Buna şu da eklenebilir: gey imgesi lezbiyen imgesi karşısında egemendir, çünkü erkeklerinki kadınlarınki karşısında egemendir ve eşcinsel erkek klasik terimlerle "eril" olarak tanımlanırken, eşcinsel kadınlar eşcinsel olmayan kadınlara benzer bir şekilde, aşk ilişkilerinde erkeklere göre daha istikrarlı olarak betimlenir. Gey evliliği fikrinin kuvvetlerinden biri, erkekleri, kadınlara aitmiş gibi duran bir şefkat alemine sokmasıdır, ama bu da erkeği geylere etkilerinden birini sağlayan unsurların birinden yoksun bırakmıştır: riskin

tadı, hatta *back-rooms*'un* kaba cinselliği. Lezbiyenlik, kadın kimliğinin reddi değildir; tersine, kadınlar için karma olmayan bir mekân yaratarak, bunu güçlendirir, halbuki, geleneksel olarak yalnızca erkekler, kulüplerde –hatta uzun bir süre kadınların giremediği seçim bürolarında– böylesi bir ayrıcalıktan yararlanıyordu. Eşcinsel ya da değil, kadınlar kendilerini ilk önce kadın olarak tanımlar ve hatta bu kimliklerini, mesleki, ulusal ya da başka kimliklerin önüne yerleştirir.

Bu nedenle, geyler cinsel özgürlük lehine eylemlerde daha büyük bir yer aldılarsa da, kadınlar ve tüm cinsel kategori ve uygulamaları kapsayan kurtuluş hareketlerinin tümü üzerine düşünceleri en ileriye götüren lezbiyenler oldu.

Lezbiyenler, geyler gibi, kendilerini bir üçüncü ya da dördüncü cins gibi düşünemezler. Lezbiyen olmak bir doğa değildir, cinsel zevki üremekten ayıran tüm davranışlar gibi (uzun süredir ve bir çokları tarafından cinselliğin üreme kadar önemli başka işlevleri de olduğu kabul edilmiş olsa da), genellikle olumsuz toplumsal yargılarla damgalanan kişisel bir deneyimdir.

Olasıdır ki, lezbiyenler birincil tanımlamalarında üremedeki bu rollerinden kaçındıkları için, kadının erkeğe göre tanımlanmasının yapısökümünde o kadar önemli bir rol oynamışlardır. Bu avangard rol Fransa'da hâlâ büyük bir dirençle karşılaşıyor, ama birçok ülkede, özellikle de Birleşik Devletler'de –üstelik yalnızca *queer*'ler arasında değil– çok belirgindir. Marie-Hélène Bourcier gibi fe-

* Gizli-saklı yapılan işler. (ç.n.)

ministlerin bu eğilimlerinin özellikle de lezbiyenler arasında daha iyi tanınmasını sağlamaya çalışan yazarların yüreklendirilmeleri gerekir. Lezbiyenler arasında da *Butch* ve *fem* kimlik çabalarının daha iyi tanıtılması gerekir.

Lezbiyenler, diğer kadınlara göre kendilerini daha çok dışlanmış ve özneliklerinden yoksun bırakılmış hissediyor. Ama, yasal açıdan tanınmasını istedikleri tikel deneyimlerini yaşıyorlar. Kendilerini yalnızca bir yoksunlukla değil, özellikle bir hak olarak görülmesini isteyecekleri kadar güçlü deneyimle tanımlıyorlar. Ve bunlar da bir kadın-öznenin haklarıdır, çünkü lezbiyenlik tercihi toplumsal nedenlere indirgenemez. Lezbiyenlerin feminist düşüncede önde gelen bir rol oynamalarının nedeni de budur.

Feminist düşüncenin başka düzeylerindeki yararlılıklarını kesinlikle reddetmeden uzaklaştığım çözümlemeler, dinlemiş olduğumuz kadınların sözlerinden bu kadar uzakta olmalarına karşın, nasıl olup da bu kadar egemen bir yer edinebildi? Erkek egemenliğinin bu kadar güçlü olduğunu ve olmakta devam ettiğini, bu nedenle de önce kadınların "doğallaşmış" ve "özleşmiş" betimlemesini vererek (ve özellikle de bu egemenliği saklayan maskeyi yırtarak) bunu teşhir etmenin gerektiğini söylemekle işin içinden çıkılmaz. Aslında, bu açıklama en baştan üç temanın birleşmesinin önünde bir engel olmadığından, yeterli değildir: kadın-doğa, kadın-kurban ve kadın-özne.

Feminist düşüncenin bir kısmını kadın bilincinin bu inkârına iten, en başta siyasal açıdan etkili bir dil, dolayısıyla da olabildiğince çok sayıda savaşçı toplama araştırması oldu. Bedenlerini denetleme hakkından yoksun bırakılan kadınların çektiklerini teşhir edecek güçlü bir kam-

panya sürdürülmeden, kürtaj hakkı tanıyan yasa kabul edilemedi. Ama burada da derhal bu açıklamanın yetersizliği görülür: benliğinin, "Ben bir kadınım" sözünde var olan pozitif olumlaması, doğal olarak feminist kampanyalara çok güçlü bir desteği ifade etmez mi? Eğer, onların büyük zaferlerinden sonra, birçok kadının zor yaşam koşullarının betimlenmesi gibi bilimsel çalışmalar bağımlılığın teşhir edilmesine odaklanıyorsa, nedeni bunların (kadın) yazarlarının, görünürdeki bir feminizm adına kadının idealleştirilmiş ve ahlâk vazedici bir imgesini yeniden kuracak bir düşünceye sürüklenmekten korkmasıdır. Ve bu ret, doğal olarak toplumsal bilimlere uzun bir süre egemen olan daha geniş özne mevhumunun reddine dahil olmuştu.

Kadın bilincinin olumlanması, toplumsal rolleriyle, hatta kadınların yaşamı aktarma göreviyle ve kadını, erkek ya da dişi, çocuğuna bağlayan istisnai bağa bile göndermede bulunmaz. Kuşkusuz bu konulara girilmesi gerekir, ama önce özne fikri talebinin sosyolojide, düşmanlarının ona yakıştırdıklarından farklı bir anlamının bulunduğunu anlamak gerekir. Bu özne fikri toplumsal gerçeklerin üzerinde, dinsel ya da ahlakçılaştırıcı temalarla gözlemlenebilir gerçeklik arasında salınmaz. Özne, bir kadında bulunsun, ya da herhangi başka bir kategoride, yaşanan deneyimin, aralarında imgelerin ve bütün betimlemelerin manipülasyonunun giderek artan bir rol oynadığı iktidar biçimleri tarafından işgali karşısında bir savunmadır. Üretken kadın, savaşçının yatağı kadın, çocukların eğitmeni kadın ve teşhir aracılığıyla reklam faili kadın, kadının kendisi hakkında kendisinin yaratıcısı ola-

rak sahip olduğu bilinci etkin bir biçimde yıkar, öyle ki, bu kadın betileri içinde bir kurtuluş iradesinin olumlamasını fark etmek zorlaşır.

Benliğinin özne olarak bilinci en başta egemen sisteme karşı bir protestodur. Üzerine o kadar hizmet ve görev dayatılan kadın, isyan eder ve kendi hakkındaki bilincini kurtarmak için savaşır. İsyan eder ve büyük ölçüde feministler sayesinde kazandığı eğitim haklarını harekete geçirmesini bilir. Kadınların kurtuluş hareketlerine bir önem atfedilirse, onları kadınların en başta kendilerine karşı sahip oldukları sorumluluğun bilincinde özgür varlıkların eylemi olarak ele almak gerekir. Kadınlar hakkında yazılan kitapların, birçok zafer elde edilmiş olmasına karşın, hemen hemen her zaman bize bağımlı ve tahakküm altında bir kadın imgesi sunmaları bir çelişki değil midir? Eşitsizlik ve şiddetin kadınları vurmayı sürdürdüğü olgusu, teşhir çalışmasının sürüyor olmasını haklı gösterir, ama eğer özgür topraklarda gelişen kadın bilincine dayanıyor olsaydı, daha güçlü olurdu.

III. BÖLÜM

BENLİĞİN İNŞASI

1. Benliğe Bakış

Kadın deneyiminin kurucu "Ben bir kadınım" ifadesinin bize öğrettiği, yaratan, seven ya da reddeden ben ile, öteki tarafından oluşturulan ve dolayısıyla da öteki tarafından görülen, ötekiyle olan ilişkileri aracılığıyla tanımlanan ben arasında özdeşlik olmadığıdır. Erkekler tarafından, erkek-kadın ikiliğinin, yani karşıcinselliğin üstün çıkarlarına tabi bir toplumsal cinsiyet oluşturulmak üzere yaratılan haliyle kadın dünyasına, kadınlar hâlâ kısılmış durumdadır. Benliği için kadın olmak, kendisini bir kadın olarak inşa etmek, tersine, bu kadını öteki için, benliği için kadın haline dönüştürmektir. Ama ikisi arasında tam bir kopuş olmaması gerekir, yoksa Monique Wittig'in bir an için zihni çelen, ama bir çok kadın tarafından kabul edilmeyen çelişkilerine düşülür.

Evet kadınlar, erkeklerin bazı öznitelikler verdiği ve egemen olmaya çalıştıkları, cinsiyeti olan varlıklar, dişilerdi; aynı zamanda, kadınlar da kadınlar tarafından ve öncelikle kendileri için yaratılmış kadınlar olmak ister. Benliğin inşası, ona karşı belli bir sevgi duyulmasını gerekti-

rir. Luce Irigaray'yi okuyalım: "benlik sevgisi tikel bir hareket, etkenle edilgen arasında, ego ve ego arasında ne tam etken ne de tam edilgen olmayan o ikili ilişkinin yer aldığı, bir tür oyun yaratır. Tamamen biçimsiz bir maddeyi devreye sokmuyorum. Bana zaten kısmen verilmiş. Ne özne ne de benlik, ne konumlarında ne de verilerinde kesinleştirilmiş değiller, yoksa bir sevgi olasılığı olmadan, ayrılmış olurlardı. kodlandırılmış ya da kodlandırılabilir hiçbir işleme karşılık gelmeyen bir bağ oluşmuştur: ne etken ne de edilgen ne de, bu işlem gene de gerçeğe en yakın olanı da olsa, yarı edilgen" (*Éthique de la difference sexuelle*, Éditions de Minuit, 1984, s. 63).

Bana öyle geliyor ki, bu çözümleme hareketini bize dinlediğimiz kadınların tutumları dayatmıştır. Bununla birlikte bunun şaşırtıcı, kendisini kadın olarak inşa etmek isteyen kadınların çabalarının amansızca aleyhine çalıştığı kadın imgesine tamamen karşıt olduğunu keşfetmek gerekir. Durmadan buraya dönmek gerekiyor: başlangıç noktasından itibaren, kadınların sözleri, birçok kadın tarafından çok güçlü bir şekilde içselleştirilen erkek-için-kadın betimlemesini yıkmaya çalışır. Eleştirel feminizm erkek tarafından dayatılan kadın imgesiyle savaşır, ama olumlu bir kadın imgesi ortaya çıkartmayı da başaramaz. Kadına dayatılan kadınlığın ötesinde, bağımsız davranışların oluşması ve kurtuluşu özgün çalışmasını keşfetmek o kadar zordur ki: öteki-için-kadından, kendisi-için-kadına çıkarken oluşan dönüşü ortaya çıkartmak için burada denediğim aynı davranışlar.

Burada, bazı saptamalara karşı durmaktan kaçınmamak gerekir: tüm o saatler süren bireysel söyleşi ve grup

tartışmaları sırasında, kadınlar her şeyden önce kendileri için değil, kendileri hakkında konuştular ve erkekler ve onlarla sürdürdükleri ilişkilere bizim beklediğimizden çok daha sınırlı bir yer verdiler. Burada söz konusu olan bencillik ya da ötekilerin durumuna kayıtsızlık değil, kendiliğiyle olan ilişkiyi, ötekilerle olan ilişkiye göre artık daha merkezi bir konumda görme tavrına dönüşmüş olan bir iradedir. Her şey, sanki araştırmalarımızda toparlanan belgeler kadınların ve hedef oldukları tahakkümün betimlemelerini tekrarlıyormuş gibidir; ama yalnızca amaç olarak ya da ötekiler, erkekler tarafından kendi kendilerini inşanın (kadın) oyuncuları olarak tanımlanan kadınları dönüştüren bir alt-üst oluş olarak değil, uygulamada da onlardan hareketle işleyerek. Araştırmamıza katılan kadınlar, bu alt-üst oluşun bilincindedir. Özgürleşmekle meşguldürler ve tavırlarını belirleyen her neyse, bunlardan kurtulabilmek amacıyla, tanımaya çalışırlar. Bu nedenle, içinde bulundukları bağımlılığı yorumlamak ve bunlara son verecek yolları bulmak amacıyla, kadınların çıkarlarına ve fetihlerine yaslanırlar. Bizim araştırmamız da onlara yardımcı olur, çünkü araştırmacının araştırdıkları karşısındaki konumunu değiştirir. Kadınlar, hedeflerini ve mücadelelerinin anlamını en iyi araştırmacıyla ilişkileri aracılığıyla bulur.

Kadınların yaşamlarındaki ve bunu nasıl gördüklerindeki bu dönüşüm çok bilinçli bir şekilde yaşandı. Bunu tanımlamakta kullanılan ifadeler bazen aşırıya kaçar. Gene Luce Irigaray, bugünün kadınlarını her yana doğru giden ve yeni bir yaşam matrisi inşa etmeye çalışan deli moleküller olarak tanımlar. "Kadın" kategorisinin çözül-

mesine ve özellikle de tüm geleneksel kadın, kadınlıkları ve duyarlılıkları tanımlarını reddetmeye varan aşırı bir konum.

Daha ılımlı bir görüş, çözümlemenin daha ilerilerinde görülecek: bu dönüşmüş kadınlar, eski kadın modeline tamamen karşı çıksalar da, erkeklere karşı çıkmaz. Tersine, kurtuluşları her birinin kendisine ötekinin bir parçasının nüfuz etmesine izin verdiği anlamına gelir. Erkeklerdeki kadınlık payının arttığı gibi, erkeklik payı da kadınlarda yayılır, ama sürekli bir şekilde ve açıkça reddedilen üniseks fikri kabul görmez. Bu, incelenen kadınlara en iyi karşılık gelen benliği inşa imgesidir. Bir ego kurtarmaya ya da yeniden kurmaya çalışmıyorlar; klasik yoruma göre ötekilerin bakışıyla oluşacak bir Benliği savunmaya da çalışmıyorlar. Açıkça kendileri üzerinde, ötekilerden daha fazla etkili olmak istiyorlar.

Kadınlar, kendilerini, kendi kendilerinin karşısına yerleştiriyor. Bakışları ne iseler onu algılıyor ve değerlendiriyor, bu da büyük ölçüde bilinçlerinden ve ne olmak istiyorlarsa ondan hareketle ne yapıldılarsa odur. Bu tavır hiç de narsist değildir. Tersine, kendilerine hedefler belirler ve buna erişmek için aştıkları mesafeyi ya da tersine, buna yaklaşmaktaki güçsüzlüklerini değerlendirirler. İnşa ettikleri bir kendilik (ipseite) değil, bir ilişkiler ve amaçlar ağıdır.

Buna karşılık kesinlikle erkeklerin tahakkümcü varlığından kaçmak için değil, kadınlar kendi durumları hakkında daha çok konuştuğu, daha çok ve daha iyi çözümlediği için karma olmayan mekânlara, kadınlar arası söz değişimine gereksinim duyarlar, bu da bir talep gibi değil, bir olgu gibi olumlanır.

En önemlisi kadın imgelerinin dönüşmesi, daha olumlu, daha etken hale gelmesi değil, kadınların nesne olma bilincinden, özne olma bilincine geçmiş olmalarıdır. Erkekleri eleştirileri ılımlıdır, çünkü erkek egemenliği, kendilerini uzaklaşmış hissettikleri, ama önemli eserlerini kabul etmelerinin gerektiğine inandıkları o tarihsel feministlerin eylemi sonucunda büyük ölçüde azaltılmıştır. Gerçekten de kendi kendilerinin yaratılmasına yönelmişlerdir ve bu tema hemen hemen hiçbir zaman bir kurtuluşa indirgenmez. Amaçları salt olumsuz, bir egemenliğin yıkılmasına yönelik değildir; olumludur da. Erişmek istedikleri amaçlara belli bir anlam verirler: benliğin inşası. Bu inşa, her türlü bağımlılığı reddetseler ve etraflarında ya da içlerinde karşılarına çıktığında onu suçlasalar da, salt erkekler tarafından dayatılan bir kadınlıktan kurtulmaktan ibaret olmayıp, kadın olarak olumlanmalarını da içerir.

Bu benliği inşanın biçim ve içeriğini henüz tanımlamamış olsak da, hakkında o kadar çok şey biliyoruz ki, sıklıkla reddedilen, nefret edilen ya da aşağılanan ve bir çok yazarın kalıcı olarak ortadan kaldırmak istedikleri o sözcüğü kullanıyoruz. Kadınlar özne olarak hareket etmek istiyorlar, kendilerini öyle görüyorlar; bu o kadar net ki, kadınlar toplumumuzda, özne fikrini ve toplumsal bilimlerde bunun getirdiği yönelim değişikliğini en bariz şekilde taşıyan kategoridir.

2. Perspektif Değişmesi

Perspektifteki alt-üst oluş önemli ölçüdedir. Toplumsal bilimlerin bütünü için kadar önemlidir ki, üzerin-

de oyalanmaktan çekinmemek gerekir.

Yüzlercesi arasından bir örnek, söylemek istediklerimi açıklığa kavuşturur. Bunu yazdığım sırada, üniversitelerin tamamında ve araştırma merkezlerinde, birçok oturumda Fransa'daki feminist (kadın) araştırmacıların en iyilerinin önemli bir kısmını bir araya getirecek bir kolokyumun düzenlendiği açıklandı. Bu program, kadınların yaşamının esas alanlarını kapsıyor: çalışma ve istihdam, ücret, kariyer, araştırma, siyasal haklar ve kullanımı, kadınların erkekler ve çocuklarla olan ilişkileri, evlilik, boşanma ve günümüzde ailenin edindiği ve sosyologların, olumsuz yargıdan kaçınarak çözümledikleri tüm biçimler. Bu mükemmel programdan, tarihsel ve karşılaştırmalı araştırmalar da eksik olmayacak.

Buna karşılık, kadınların durumunun (hemen hemen) tüm veçheleri gözden geçirildiyse de, kadınlar yalnızca eylemleri, feminist kampanyalarda ve örgütlenmelerde olduğu gibi "örgütlü" toplu bir hareketin içinde yer aldığı ölçüde (kadın) oyuncular olarak kabul ediliyor. (Kadın) Organizatörler olasıdır ki, çoğu daha piyasaya verilmemiş çok sayıda soruşturmada kadınların görüşleri ve tavırları üzerine ortaya çıkan verilerin başka bir evrenden söz ettiğini, kadınların öznelikleri üzerine göstergelerin daha güçsüz ve dolayısıyla da kadınların durumu –özellikle de bağımlılıkları, aşağılaştırılmaları ve hedef oldukları şiddet– hakkındaki nesnel veriler karşısında daha az dikkate değer olduğunu düşündüler.

Karşılaştırma noktaları alalım. Sömürge durumu hakkındaki bilgiler, ne kadar derin olsalar, bu durumun kurbanı olan sömürge yerlileri veya kölelerin bilinci hakkın-

daki bilgiye pek yer vermez. Ama böylesi bilginin gerekliliği kendisini hissettiriyor. Bu işçi hareketi için de açıkça böyledir, bu nedenle E. P. Thompson adı, sanayi toplumu boyunca ve hatta İngiliz "sanayi devrimi"nin hemen öncesi dönemde işçilerin durumunu ve eylemlerini inceleyen herkesin hayranlığını ve saygısını kazanmıştır.

Kadınlar üzerine söylemlerle kadınların kendileri hakkındaki sözleri arasındaki böylesi bir kopukluk nasıl açıklanabilir? Kuşkusuz, belge eksikliğiyle değil; kamuoyundaki bir ilgi eksikliğiyle hiç değil; tam tersine. Erkekler giderek daha kötü ve erkek varlıkları insanlığın bütünüyle karıştıran bir erkek egemenliğinin daha az kurbanı olarak tanımlanan bir kategori oluştururken, dikkatler yoğun biçimde kadınlara yöneliyor. Bir varsayım beliriyor: betimleme ve araştırmalar, özellikle erkek egemenliğine eleştirel yaklaşmak istediklerinde, bu egemenliğin içine bazen o kadar eksiksiz dahil olmakta ki, her türlü olumlu çözümü saf dışı bırakır gibi oluyorlar. Özellikle kadınları bu egemenlikten kurtarmanın her türlü yolundan yoksun bırakacak şekilde, bu egemenliğin yalnızca etkisi haline indirgediği zaman, erkek egemenliğinin teşhirine kadar başarıyı kendine çeken başka bir şey yoktur. Tutunması güç, ama feminizmi işçi sınıfı eyleminin basit bir "cephesi" haline getiren bir konum. Yayılımı çok geniş ve henüz tam anlamıyla ortadan kalkmamış, ama totaliter rejimlere, savaşlara, iktisadi krizlere, varoluşçu edebiyata ya da sosyal demokrasiye Marksist bir açıklama getirmeye çalışanlarınki kadar yanlış bir yorum. Topraklarımız modern siyasal ve toplumsal yaşamın her veçhesini, oyuncuları yalnızca onların yönelimlerine yabancı betimleme

ve çözümleme kategorileri aracılığıyla tanımlayarak, sınıf ve egemenlik terimleriyle nesnel açıklama girişimlerinin kalıntılarıyla doludur. Sözün kısası, kadınların "bilinci" üzerine bu kadar az konuşulup yazılıyorsa, bunun nedeni söz konusu mevhumun yaşanmış gerçeklik alanına nasıl girileceğini artık bilemeyecek duruma gelinecek kadar kesin bir biçimde reddedilmiş olmasıdır. Böylece, birçok çözümlemeci üniversiteli uzmanlar tarafından kullanılamayacak kadar düşük nitelikli olduğunu düşündükleri malzemeleri sağlayan kamuoyu yoklamalarını öylesine okumakla yetinir.

Feminist hareket artık büyük mücadeleler vermekten (geçici olarak) vazgeçtiğine ve özel yaşamın sorunları da en azından kamusal alandakiler kadar önemli göründüğüne göre, kadınların davranışlarının açıklamasını, onları tehlikeli olmaktan çok gülünç olan bir "kadın psikolojisi" içine kapatarak değil de, kendi kültürel davranışlarımızdaki uzun vadeli dönüşümleri anlamaya çalışarak kendi içlerinde aramanın zamanı gelmemiş midir?

Kim kendisini inşa ediyor ve ne inşa ediliyor? Bu iki yeni soruya verilecek doğrudan bir yanıt yok, çünkü oluşturulmuş kişi olarak, hatta birinciden daha yapay başka bir beti yaratmak üzere kendi kendisi üzerinde etkili olabilecek bir öz olarak bir "kadın" fikrine dönüşü cesaretlendirme tehlikesini içerirler. Özellikle on yıldır Butler, Sedgwick ve birçokları tarafından sürdürülen yapıçözüm çalışması sonrasında, kabul edilmesi olanaksız hale gelmiş önyargı ve inanışlarla yüklü bir düşünce tarzı. Üstelik benim benimsediğim yaklaşım, efendisi ya da tam tersine kendi psikolojik ya da toplumsal bazı özellikle-

rince tanımlanan bir kadının varolduğu fikrine tamamen karşıdır.

Kadınların davranışlarının anlaşılmasına, kadınların onlara atfedilen aşağı konumla kısıtlı kalmamalarını sağlayan şeyle başlanabilir. Eğer kadınların kimliği onlara erkeklerin ve egemen oldukları kurumların onları nasıl betimlediğiyle belirlenirse, bir kadın tarafından benliğin inşasının bir anlamı olmaz. Çünkü hedefi oldukları tahakkümün mantığı, en başta öznelikten yoksun bırakmaktır, bu da evvelce karşılaştığımız "ben bir kadınım" olumlamasının ilksel önemini doğrular, çünkü bu "ben" tüm "işlevsel" kadın tanımlamalarından kopmuş durumdadır. Onları aşağılığa hapseden bu kendileri hakkındaki toplumsal betimlemeye direnen, türün üretimiyle olan doğrudan bağdır, ki bu da onlarda, toplumda onlar üzerine üretilen tüm söylemlere direnir. Dinlediğimiz kadınların bize söylediğine göre, kadının sahip olup erkeğin sahip olmadığını gösteren, annelikten çok hamileliktir. Bu konuda, Antoinette Fouque ile aynı görüşteler. Kadın yaşamının belirleyici özelliği olan fizyolojik gerçekler, kadınların toplumun geliştirdiği aşağılık imgesini içselleştirmekle yetinmemelerini sağlar. Aynı zamanda, insanların kadınlar tarafından üretilmesi, onlara bu insanla düşünce ve benliğinin bilinci olarak daha doğrudan bir ilişki sağlar.

Kadın, kendisinde oluşan ve kurumsal bir role indirgenemeyecek olan yaşam hakkındaki deneyimiyle, toplumsal rollerinin dışına çıkar. Kadınları toplumsal rolleri karşısında dengesiz bir konuma sokan bu üreme işlevidir, erkeğe gelince, egemen konumundan dolayı, onu elverişli bir konuma getiren toplumsal rollerle daha kolay

özdeşleşir. Öyle ki, kadınlar tarafından benliğin inşasının başlangıç noktası gösterilebilirse de, erkekler için aynı şey geçerli değildir, çünkü onlar toplumun süper egosuna doğrudan katılırlar ve dolayısıyla da toplumun modeli olan kendi *Benlik*leriyle aralarına mesafe koyabilirler.

Tam tersine ötekilerin bakışı tarafından tanımlanan benlik olamayacağına göre, "benliğin inşası"ndaki "benlik"ten ne anlamak gerekir? İdeal bir biçime ya da ona takılan herhangi bir ada göndermeyi saf dışı etmek gerekir. Tersine, kadınlar öznelikten yoksun bırakıldıkları ve erkekler tarafından inşa edilen işlevleri aracılığıyla tanımlandıklarına göre, benliğin inşası kadınlar açısından sorumlu bireyselliğe geçişten başka bir şey olamaz. Burada, yaşamından sorumlu ve insan deneyiminin kısıtlamalarıyla karşı karşıya Sartre'cı bireyin en etkili imgelerinden biri olduğu özne mevhumu devreye girer.

Nasıl ki işçi ya da Polonyalı özne yoksa, dişi ya da erkek özne de yoktur. Ama, özneliğin, dışarıdan ve ötekiler tarafından nesnel bir şekilde tanımlanan insanların içine dahil etmeyi hedeflediği, bedenin deneyimine dayanan "kadın durumu"nu yıktığına göre, tikel bir kadın özneliği vardır.

Burada bir kadın kimliğinin yaratılması söz konusu olamaz; söz konusu olan, bunun yıkılmasıdır, her türlü kadın doğası imgesinin ya da erkek kategorisiyle farklılığı veya karşıtlığıyla tanımlanan her türlü kadın kategorisinin yıkılması. Kadınların kurtuluşu, eğer onları öz varlıklarına, doğalarına ya da "psikolojilerine" olan tüm göndermelerden kurtarmazsa eksik kalacaktır. Kadınlar tarafından benliğin inşası toplumsal kimliklerine direnen şe-

yin, yani bir kültüre ya da toplumsal bir örgütlenmeye *indirgenmeyen bir doğanın* üzerine kuruludur. Kadınlar böylece, dışarıdan dayatılan tüm tanımlara muhalefetle tanımlanan, tekilliklerinin ve yaşamlarını seçme özgürlüklerinin olumlanmasına kadar yükselir.

Dinlediğimiz kadınlar, bu merkezi önemdeki noktada feminist düşüncenin en canlı ve en eleştirel akımlarıyla uyum halindedir. Esas düşman, özcülüktür, kadınların doğası üzerine ve erkek psikolojisiyle kadın psikolojisi arasındaki fark üzerine söylemdir. Özcülüğe karşı saldırılar, yalnızca kadın davranışlarını erkeklerinkiyle karşılaştıran bir magazin edebiyatının bayağılığıyla açıklanmaz.

En radikal feministler, özellikle *queer* grubundakiler açısından her türlü özcülük, kadın ya da "kadınsılık" artık tikel, özgül bir içerikle değil, edinilen ve aktarılan davranışlarla, yerleşik düzenin, yani karşıcinselliğin tekelinin hizmetine sokulabilecek –Judith Butler'ın dilbilimcilerden, özellikle de John Austin'den ödünç aldığı mevhumla– bir edimsellikle tanımlanacak hale gelene kadar ortadan kaldırılmalıdır. Hiçbir şey "doğal" olmazsa, her şey olasıdır ve en yararlı entelektüel eylem tüm kadın imgelerinin parçalanmasıdır. Başka feministler de genellikle, bir kadın doğasının olumlamasına hiçbir zaman indirgenemeyecek olan kadın bilincinin alanını yok etmekle tehdit eden bir çokkültürlülükle mücadele etmek amacıyla, bu tartışmaların siyasal etkileriyle ilgilenir. Kadınların tümüne yapılan çağrıların cemaatçi bir iktidarın ya da birbirleriyle rekabet halindeki mini-merkezler halinde parçalanmış bir bütünün hizmetine gireceğinden, ama aynı zamanda da erkekler tüm insanlıkla özdeşleştirilme-

ye devam ederken, kadınların bir azınlık statüsüne kıstırılacağından endişe ederler. Yakın zamanın feminizmi, özcülüğe karşı mücadelesinde büyük zaferler kazandı. Sürdürdüğümüz söyleşilerin merkezi teması da her türlü doğalcılığın, her türlü özcülüğün reddidir, ama burada yerini, kadın yayınlarında önemli ölçüde temsil edilmediğine inandığımız bir benliği inşa iradesinin olumlamasına bırakmıştır.

3. Özel Kamusal Hale Geldiğinde

Böylesi bir çözümleme, bizi özel yaşamın toplumsal yaşam karşısında olumlanmasına, kuşkusuz kurtarıcı bir yanı da olan, ama toplumsal sorunlarda herhangi bir rol oynayamayacak, dahası bir toplumsal harekete can veremeyecek bir bireyselciliğe götürüyor gibidir.

Toplumsal hareketler ve oyuncuların klasik dünyasıyla olan bu karşıtlık gerçektir, ama sanayi toplumunun başlangıcında, işçi protestoları yurttaşlık mücadelesinin yerini aldığı zaman kendisini gösterenden daha gerçek değildir. Benliğin bu birey olarak inşası, bu nedenle kadınları hiçbir şekilde toplumsal yaşam ve onun çatışmalarının dışına yerleştirmez. Tersine, kadın hareketinin tüm gerçek önemini ortadan kaldıran, kadınların eylemini işçi hareketinin bir safhası, emekçilerin, sömürge halklarının ve kadınların kurtuluş hareketinin bir merhalesi gibi tanımlama çabalarıdır, çünkü onu, geride bırakılmış bir geçmişle ilgiliymiş gibi algılanacak ölçüde sürekli zayıflayan bir tarihsel bütünün içine hapsederler. Benliği inşa hareketi, böylece hemen erkek iktidar tarafından kadınlara

dayatılan ve her şeyin ötesinde, onları kendi varoluşlarının (kadın) oyuncuları olmaktan ve daha da önemlisi toplumsal yaşamın bütününden yoksun bırakan bir toplumsal statüye muhalefet tezahürü olarak tanımlanabilir.

Ama bu yanıt yeterli değildir: bu kurtuluşun olumlu yanının –kadın deneyiminin özelleşmesi, onu erkek egemenliğinden kurtarır– altını çizer, ama sömürgeciliğin sona ermesi ya da emekçilerin haklarının savunulması mücadelelerinde görülen, mücadelenin tanımlamasını yapmaz. Demek ki, kadınları aşağı, hatta bağımlı bir konuma yerleştiren toplumsal düzendeki kopuş, kadınların hedef olduğu yeni bir egemenlik kültürü tarafından güçlendirildiğini eklemek gerekiyor. O kadar yeni ve her yerde var olan bir egemenlik ki, kadınlar bunu o kadar sözü edilen ve bugünün kadınları açısından gerçek bir deneyime karşılık gelmeyen ünlü ataerkillikten daha güçlü bir biçimde hisseder. Yeni egemenlik, kadınların olumlama hareketi gibi, bireyci yönelimlidir, ama ona mali bağımsızlık sağlayan ve önünde evlilik ve anneliğin ötesinde başka ufuklar açan kurtuluşuyla daha kırılgan hale gelen kadını tüketiciye dönüştüren de odur. Reklamların giderek artan bir kısmı seve seve, baştan çıkarma ve beğenilme peşinde, bedenini formda tutmaya çalışan ve erkekte arzu uyandırmaya muktedir "kurtulmuş" kadın temasına dönüyor. Bu mal ve teçhizat, ama aynı zamanda da güzellik ve jimnastik ürünleri tüketicisi kadınla, toplumsal baskı güçlerine karşı kendi kendisini inşa eden ve bir benlik bilinci edinen kadın arasındaki sınırı olabildiğince net bir şekilde çizmek gerekir.

Bu sınır, kâr peşinde koşmakla sanayi toplumundaki

ücretlilerin mesleki özerklik iradeleri gibi birbirinden o kadar uzak yönelimleri ayıranın aynısıdır. Benliğin inşası, toplumsallaşmaktan çıkarıcı bir güç değil, aksine, toplumun daha eski biçimlerinde yurttaşlığın veya işçi sınıfının savunulması kadar, tahakküm altında bir toplumsal sınıf olarak adlandıramayacağımız bir şeyin değil, yabancılaştırılmasına karşı, geleneğin değil mal ve paranın zaferi adına dayatılan bir sömürü biçimine karşı mücadele eden bir "toplumsal cinsiyetin" ifadesidir. Tüm merkezi çatışmalarda ve bunlara hayat veren toplumsal hareketlerde olduğu gibi, oyuncular arasındaki çatışma her iki tarafın bir yönelim cemaatiyle ilişkilidir. Bu sınır, bireyselciliğin iki karşıt imgesini ayırır: giderek çeşitlenen bir tüketime, büyük ticari alanlarla internet üzerinden arzların raflarındaki zenginliğe bağlı olanı. Pazarlama araştırmaları davranışların büyük bir kısmının kestirilmesine olanak sağladığından, arz sistemi tarafından inşa edilen tüketim.

Kadın hareketine esas kuvvetini sağlayan diğer bireyselcilik, tam tersine yaşanmış deneyimin tüm veçhelerini karşılıklı ilişkiye sokan ve bu şekilde öznenin inşasına katkıda bulunan tekil bir deneyim üretmekten oluşur. Kadınlar, erkeklerden çok, tekil "kişiliklerini" inşa etmek için, kendileri hakkında bir imge icat etmek için, bu bireyselcilikten, bedene özen göstermekten, giysi seçiminden, vs. geçerler. Toplu taleplere ve mal dünyasıyla onun dürtülerine direnişe esas gücünü veren de bu bireyselciliktir.

Bu iki karşıt bireyselcilik biçiminin ortak noktası, genel bireyselcilik fikridir, yani bireylerin içinde sınıflandırıldıkları ve kataloglandıkları kategorilerin kırılması. Çatışma halindeki rakiplerin, ortak bir amaçları vardır. Sa-

nayi toplumunda, sanayiye, bilime, emeğe ve tasarrufa olan güveni paylaşan patronlar ve ücretliler gibi, bugün de kendilerini tüketim modelinin içinde yerleştiren kadınlarla kendilerini özne olarak inşa etmek isteyenler, aynı bireyselci yönelime ve geçmişten miras kalan kurumsal ve kültürel engellere karşı aynı ret talebine sahiptir. Rakiplerin fikirlerde ve çıkarlardaki bu kısmi örtüşmesi, ne yenidir ne de istisnai; bu her toplumda görülür. Çatışma, ancak her iki tarafın da kabul ettiği bir kültürel alanın içinde biçimlenebilir. Dün olduğu gibi bugün de ölümüne mücadele ne toplumsal çatışmaya, ne de toplumsal hareketlerin oluşmasına götürür; olsa olsa meydanı ticari bir bireyselciliğe ve kadınların yeni tahakküm biçimlerine tabi kılınmalarına açan bir karşı-kültüre götürür.

Kadınlara özgü bu benliğin inşası hareketindeki toplumsal çatışma algılamasını bozan, hedeflenen amaçlarla bireyselciliğin iki yorumu arasında oluşan çatışmaların özel karakteri değildir; bu daha çok savaşçı türü karşılaşmaların yokluğudur. Çünkü, toplumsal hareketlerin askeri bir çehresi olmasına alışmışızdır: sınıf mücadelesi, devrimler, kurtuluş savaşları. Her yanda, toplumsal hareketler iç ya da dış, savaşlarla ilişkilendirilmiştir. Halbuki, şu andaki durumda sosyo-kültürel dünyanın içinden çıkan hareketlerle bir silahlı çatışmayla sonuçlananlar arasında, bir ayrışma olmuştur. Bu önemli olgu, yaşadığımız daha genel toplumsal dönüşümden ayrılamaz: ekonominin küreselleşmesi, dağılıp yıkıntıya dönen, toplum diye adlandırılan şeyden onu ayırmıştır. "Küresel" çatışmalar artık genellikle ulusal bir çerçevenin içinde yer alan toplumsal oyuncuları değil, kültürler ya da Samuel Hunting-

ton'ın terimini kullanırsak, sıklıkla dinleri kapsayan uygarlıklar diye adlandırabileceğimiz, küresel bütünleri karşı karşıya getirme eğilimindedir. Toplumsal çatışmaların sivil toplumla sınırlanmasının yanında, çatışmaların küreselleşmesi ve askerileşmesi birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Kadınların durumunda, kendi benliğinin yaratılmasıyla tüketici bireycilik arasındaki sınırın geçilmesinin, bunlar ne kadar karşıt görünseler de, kolay olduğunu gördük, bu sınır zaten tahkim edilmiş de değildir.

Ama, günümüzün toplumsal hareket ve çatışmalarının bu belirleyici özelliğinden, rakiplerin açıkça birbirlerine karşı durmuyorlarmış gibi görünecekleri noktaya kadar ılımlılığa hapsolacağı sonucuna varmak da hatalı olur. Tersine, özel yaşam alanında uzun erimli bir çatışma yaşanıyor, bir diğeri de çevre korumasında söz konusu. Barışçı, özellikle de devrimci olmayan özellikleri, radikalliklerini ve işin içindeki çıkarların önemini gizlememeli.

Fransa'daki Mayıs 68 olayları, 1964'te başlayan Amerikan Free Speech Movement (İfade özgürlüğü Hareketi) kampanyaları gibi, kültürün siyasal alana girişine –ve dolayısıyla da, bazı yaşlı laik cumhuriyetçiler bunu kabul etmeseler de, özel yaşamın kamusal alana girişine–tanıklık etmiştir.

Artık, o kadar uzun yaklaşım çalışmalarından sonra, yalnızca genel anlamda tanımladığım özne mevhumunu yeniden işin içine sokabiliriz. Bu sözcük, bıkmadan mücadele ettiğim mevhumlar olan idealist kadın, kadınsılık ve kadın kişiliği anlayışını yeniden devreye sokar gibidir. Önceki sayfaları okuyanlar, burada bu sözcüğün o anlamda kullanılmadığını biliyor. Tersine, kadın-özne top-

lumsal düzenin özneliklerini yıkarak kadınlara atfettiği işlevlerden miras kalan tanımlara karşı çıkar. Genelde özne, özelde de özne-kadın, onu yıkmaya çalışan bir egemenliğe karşı mücadele eder. Kadın-özne bir tanrıça ya da heykel değil, bozamadığı toplumsal rolleri arasındaki ilişkileri, çocuklarla ilişkisinden ayrılamayacak biyolojik deneyimini, aynı cinsiyetten olsun ya da olmasın sevdiği bir varlıkla ilişkisini ve nihayet kendi benliğiyle ilişkisini, benliğin inşasının merkezinde yer alan benliğini tanımasını (*recognition*), (zorlukla da olsa) çekip çeviren bir insandır. Özne savaşların üzerinde süzülmez; yumruk yumruğa savaşır ve bazen onu yıkan yaralar alır, ama kendinde, birçoklarının yaşamına anlam katan bir ümit taşır.

Birçokları mı, herkes mi? Rahatsız edici bir soru: özneye doğru bu tırmanış, bütün kadınlardan destek bulur mu? Benim varsayımım, içinde yaşadığı toplum kutuplu olduğuna ve kadınları aşağılığın ve bağımlılığın temel şahsiyetlerinden biri yaptığına göre, her kadının içinde bir özne-kadın taşıdığıdır. Buna karşın, kadınların çoğu büyük ölçüde içselleştirilmiş ve onları, sanki bunlar saygı duyulması gereken normlarmış ve ilkesel olarak "doğalmışlar" gibi, yerine getirmeleri gereken ödevlere ve toplumun onlara aşıladığı duygulara göre kendi kendilerini yargılamaya zorlayan toplumsal çerçeveler içinde yaşar. Burada öne sürdüğüm kadın-özne imgesi, o gün bu gündür, bizimle konuşmaya uzun saatlerini ayıran, "bilinçli" ve hatta "militan" bir kadın azınlığı ilgilendirmiyor mu?

Bu iyi bilinen bir itirazdır. İşçi sınıfının sık sık söylendiği gibi, yalnızca az sayıda "bilinçli ve örgütlü" militanda var olan bilinci üzerine araştırmalar sırasında sık-

lıkla yinelenmiştir. Halbuki benim sürdürdüğüm, çeşitli sanayi ve şirketlerden rasgele alınan örnekler üzerine araştırmalar, dönemlere ve sanayi dallarına göre işçi sınıfının bilincinin gücünü ya da zayıflığını belirlemenin olası olduğunu göstermiştir. Bu sınıf bilinci yalnızca ücretlilerin büyük bir bölümünde var olmakla kalmaz, işçi aleminin bütününün tepkilerini de yönlendirir. Aynı şekilde, kadın kültürü temaları geniş ölçüde yayılmakla kalmaz, kadınlar arasındaki değişimleri yöneten de bunlardır. Sanılabilir ki, tüm ötekilerde olduğu gibi, kadınların durumunda da, gündelik yaşamın baskıları benliğin inşası iradesini, bunun uyarılmadığı durumlarda sessizliğe itebilir. Ama araştırmacılar, soruları ve sorgulanan kişilerle oluşan tikel etkileşim biçimleriyle sınırlanan bir özgür alan açar açmaz, yanıtlar yağmaya başlar. Bu sonuçlar, ayrı sorgulamayı yeğlediğimiz Müslüman kadınlar için de geçerlidir. Kadınların, egemen bir ideolojiye göre bağımlılıkları üzerine söylemler, bu yaşanmış deneyime ve ilgili (kadınların) kendi deneyimleri ve ötekilerinkiler üzerine düşünmeyi sürdürme yolundaki ısrarlı taleplerine direnemez. Başka türlü olsaydı ve egemenliğin failleri kimilerinin düşündüğü gibi her şeyi belirleme gücüne sahip olsalardı, sahte bilinç tüm psikolojik alanı kaplardı ve o zaman da demokrasinin hiçbir dayanağının olmadığını kabul etmek gerekirdi; bu yalnızca sahte bilincin bir yaratısı olurdu. Ama bu ifadenin nasıl da her türlü keyfiliğe kapı açtığını biliyoruz. Ve şunu da yinelemek gerekir: sosyolojik çözümleme ancak oyuncuların bilincinin hesabını verebildiğinde anlamlı olur. Birçok kadına görüşlerini ifade etme ve başkalarıyla tartışma olanağı verecek

çok daha fazla görüşme ve soruşturma elimizde olsa, kadınların durumu ve eylemi üzerine düşünce çok daha ilerlemiş olurdu. Belgelerin azlığı, evvelce de söylediğim gibi, kendi varoluşlarının oyuncuları olma yetenekleri önsel olarak reddedilen kadın ya da erkeklere söz hakkı verilmesini engelleyen o sık rastlanan korkudan kaynaklanır.

Bu özne konusuna dönüş, zaten bilindiği gibi haklar –*Un nouveau paradigme* (Yeni bir paradigma) içinde de belirttiğim gibi, özellikle de kültürel haklar– mevhumuna güçlü bir göndermeyle ilişkilidir. Bu haklar kaygısı başka bir biçim altında, Jürgen Habermas'ın düşüncesine uygun olarak toplumsal oyuncular arasındaki iletişimden kaygı duyan toplumsal felsefede ve daha da doğrudan, Charles Taylor'ın anladığı anlamda ötekinin tanınmasında görülür. Oyuncudan, taleplerinden ve ötekilerle ilişkinin koşullarından hareket eden bu bakış açılarıyla, kendi kendilerini inşa etme hakkını, dolayısıyla da artık ötekinin arzu ve iktidarı tarafından değil, varoluşçu bir kendi kendini olumlama tarafından tanımlanma hakkını talep eden kadınların eylemleri arasındaki bağ güçlüdür.

Başka bir deyişle, kadınların bu özneleşme, kendi kendini olumlama iradesi, ötekiler tarafından dayatılan yasalara karşı veya özgürlük bilincine değil de toplumsal sistemin işleyişi ve bütünleşmesine odaklanmış kurumlara karşı herkesin kendisini özne gibi olumlama iradesi merkezli bir demokrasi anlayışının en iyi örnekleri olur. Kadınların, onlara o sözcükler demokrasinin ve gerçekliğin kanıtı gibi gözüktüğü için, o kadar basit bir şekilde kullandığı sözcükler, önce yurttaşlık diye adlandırdığımız şeyi en uzak sınırlarına kadar genişletti, bu da bize, Etats

Généraux'daki temsilcilerin kurucu meclis ve halkın temsilcilerine dönüştükleri, 1789'un o büyük günlerini anımsatıyordu. Böylece, uygulamaları Hollanda ve İngiltere' de zaten icat edilmiş olan modern demokrasi fikri ilan edilmiş oldu. Yurttaşların, sonra da emekçilerin eyleminden, kültürel kurtuluş projelerine, yurttaşlığın yayıldığını gördük ve kadınlar da özne olma hakkını talep ettiğinde, bu tamamlanmış oldu. Demokratik düşünce, en sağlam temelini insan hakları fikrine dönüşte bulur. Ve bu fikre en kapsamlı anlamını kazandıran da kadın hareketi olmuştur, bu nedenle de *beşeri haklar* diye adlandırılması daha uygun olacaktır.* İşçi hareketlerine, sonra da sömürgelere son verme hareketlerine o kadar derinden nüfuz eden cemaatçi kışkırtmanın, ne bir cemaat ne de bir azınlık olmayan ve yalnızca kendi varoluşlarının öznesi olarak kabul görmek isteyen kadınlar üzerindeki etkisi aynı olmamıştır.

Bu düşünceler, bizi kadınların söyleminin çözümlemesinden uzaklaştırmadı. Tersine, başlangıçta işçi grevlerinin ya da sömürgecilik karşıtı gösterilerin olduğundan daha belirgin olmayan genel erimini ortaya çıkarttı. Toplu eylemin özne ve özneleşme koşulu üzerine odaklanması, kadınlarla ve kadınlar tarafından gerçekleşmiştir. Kafalarında "sosyalist" devrimci hareket modeli olanların, kadın hareketinin yükselişini ve önemini anlamakta yaşadıkları zorluklar anlaşılabilir. Burada mantıksal ola-

* Fransızca'da "insan hakları"nın karşılığı "Droit d'homme"dur; ama "homme" sözcüğü "erkek" anlamına da geldiği için, terim "erkek hakları" olarak da anlaşılabilir. Yazar bu ikinci cümlede "droits humaines" diyerek, beşeri anlamına gelen ve erkek çağrışımı daha zayıf olan "humain" sıfatını kullanıyor. (ç.n.)

rak yalnızca eşitsizliğe ve şiddete karşı bir protesto görüyorlar, bu da olumsuz bir hedeftir ve başlarken de söylediğim gibi, kadınların erkeklerden farklı bir kategori olarak varlığını ortadan kaldırmaktan başka amacı yoktur. Tersine, müdahalesi toplumsal ve siyasal yaşamın çok farklı alanlarında izlenebilecek olan yeni bir genel toplu eylem ve bireysel deneyim modelini ortaya çıkaracak olan, kadın hareketidir.

Disiplinin tamamına erişen bu perspektif değişikliğine ışık tutanın "feminist" sosyoloji olduğu söylenebilir mi? Hayır, çünkü böylesi bir sonuç, kadınların durumu ve eylemi üzerine çalışmaların aşırı çeşitliliğini açıklamaz. Ne kadınların mesleki ve iktisadi durumunun aydınlanmasında çok katkısı olan Fransız maddeci feminist akım, ne Amerikan *queer*'lerin dikkat çekici felsefi düşünceleri ne de Lauro Balbo tarafından başlatılan İtalyan çabaları burada sunduğum bakış açısını benimsemedi. Benim bakış açımı, yazarının erkek olmasıyla mı açıklamak gerekir? Böyle bir yorum, derhal reddedilmelidir. Kadınlar üzerine düşünüp yazan erkeklerin hiçbir özel avantajı ya da dezavantajı yoktur. Yalnızca, bu erkeklerin sayısının az olmasının, kadınlar üzerine çalışmaların yalnızca kadınların işi olduğu izleniminin doğmasına neden olmasından üzüntü duyulabilir. Bu tehlikeli bir izlenimdir, çünkü kadınlar üzerine incelemeleri toplumsal bilimlerin tikel, yalıtılmış bir kesimi olarak tanıtır, halbuki ben, bu metnin her sayfasında, kadınlara adanmış çalışmaların bugün sosyolojinin tamamını yenileme gücüne sahip olduğunu göstermeye çalışıyorum. Bu çabaya, kadın sosyologlar kadar erkek sosyologların da katkısı oluyor.

Ne mesafe kat edildi! Bir fikrin geliştirilmesiyle değil, çünkü en güçlü biçimde oturtulan çözümlemeler, birkaç kadının sözlerinin şokunu yaşadı. Erkek egemenliğinin her şeye kadir iktidarını ve dolayısıyla da kadınların bu egemenlikten kurtulmuş bir söylem tutturma yetersizliklerini olumluyordu. Ve her yere yayılmış olan bu söylemin yapaylığı ortaya çıktığında, önce yalnızca kadınların özgünlüklerini, farklarını ortadan kaldırmakla sonuçlanacak bir eşitlik talebi duyduk.

Oysa işte kadınlar sesini duyurdu ve duymaya hazırlandıklarımızdan tamamen farklı şeyler duyduk. Kadınlar, "Ben bir kadınım" diyorlar, onların adına konuşan birçok erkek ve kadının dediği gibi, "Ben bir kurbanım" değil. Üstelik kadının kendi kendisiyle olan ilişkisine merkezi konumu veren bu birincil beyan, eski dönemlerin, toplumsal oyuncunun tanımının doğal olarak dünyanın dönüştürülmesi, salt toplumsal çatışma ve tarihsel evrim terimleriyle yapıldığı zamanların beyanlarının yerini alan bir "benlik kaygısı" şeklinde gelişti. Kadınlar kendilerine doğru dönüyorlar ve eğer böyle yapıyorlarsa, bunun nedeni en başta erkek iktidarının inşaları gibi değil, özgür ve sorumlu özneler olarak kendilerini olumlamak istemeleridir. Perspektifin alt-üst oluşundan söz ettim; en az bu kadar söyleyebilirim.

IV. BÖLÜM

CİNSELLİK

Benliğin inşası teması, üstlenmek istemediği toplumsal rollere onu kıstıran toplumsal ilişki ve zorlamalardan kopmuş bir birey olumlamasına dönük bir istenççiliğe indirgenmez. Bu tema çok daha güçlüdür, çünkü günümüz kültürünün, bireyi Zygmund Bauman'ın tabiriyle "sıvı" bir dünyanın içinde eriten ağır eğilimlerine karşı koyar. Her şey bizi kendimizden kurtulmaya, egomuzu çökecek ya da dağılacak derecede aşırı yükleyen çok sayıda ve çeşitli uyarmaların ardında koşmaya iter. Öznede yok olma eğilimi olursa, bunun nedeni işaretlerin, dillerin, havuçlarla sopaların onun her yanını sardığı sınırsız bir evrene fırlatılmış olmasıdır. Bir birey ya da grup için parçalanmaktan, nirengi birimi olarak benliğinin denetimini yitirmekten, hatta arkasında sürüklemek zorunda kaldığı ve onu çeken her şeyin peşinden koşmasını engellediği için kurtulmak istediği bir zincir gibi görülebilecek olan benlik bilincinden uzaklaşmaktan daha kolay bir şey olmaz. Eğer sanayileşmenin ve kentleşmenin başlangıç döneminde bu terime Durkheim tarafından verilen ikili anlamıyla anomiye yakalandıysak, bugün krizde olan toplumsal ortam değil, kendi bireyselliğimizdir. Bu

tespitin reddedilmiş bir biçimi, çocuğun kişiliğini güçlendirmeye çalışan okulun en yüzeysel eleştirmenlerini bile yeni yöntemleri çocuğu savunmasız, onu bireyin eğlence ya da uyuşturucularda eriyip gitmesine karşı korunmasını sağlayan kurallara başvurmaktan yoksun bırakmakla suçlamaya iter.

Önceki bölümün içeriği, günümüz kültürünün sıvılığının karşısına çıkarttığınızda, daha da özgünlük kazanır. Çıkarlarının ve mesleki projelerinin savunulmasının ötesinde, hatta benliğini şiddete ve ayrımcılıklara karşı korumanın da ötesinde, kadınların her türlü kişilik dağılması ve çözülmesi biçimlerine karşı etkin bir biçimde direnecek bir benlik inşasına giriştiklerini gösterir. Bu direniş neyin üstüne kuruludur? Önce, en açık bir şekilde, feministlerin mücadeleleri sayesinde kazanılan ve hiçbir kadının görmezden gelemeyeceği bir şeyin: mali bağımsızlık, adli eşitlik, şiddet ve tacizin –yetersiz ama gerçek– teşhiri. Bir kadının, onun için sürdürülen mücadelelerin, adına kazanılan zaferlerin bilincinde olmaması mümkün değildir. Mesleki yaşamın sorunlarından pek de sıklıkla söz etmeseler de, muhataplarımız işe büyük önem veriyor, özellikle de işsizlik mevcut ya da tehlike halindeyken. Bu arada, doğası gereği, "kitle toplumumuz" kişiliğe tikel gereksinimlere göre daha dolaysız ulaşıyor. Bu nedenle, bireylere, her yandan gelen kışkırtmalara kapılacağına benliğine dönme, yeniden başlama ve kişisel özgürlüklerini yeniden keşfetme becerisi verebilecek olan –her ne kadar vazgeçilmez olsa da– bir toplumsal siyaset değildir.

Araştırmamızın, klasik olmuş birçok çözümleme ve betimlemeyle aynı noktada buluşan en açık sonucu, ben-

liğin inşasının en başta cinsellik –ve daha geniş anlamda beden– tarafından gerçekleştirildiğidir. Benliğe dönüşün dünyanın maceralarına üstün gelmesi, beden, özellikle de arzulayan, ama aynı zamanda da tehdit altındaki beden aracılığıyla gerçekleşir. Kullanılan sözcükler müphem kalır ve pekâlâ farklı anlamlara sahip olabilirse de, hemen hemen bütün kadınların inancını ve deneyimini gösterirler: insan kendi benliğini cinsellikle inşa eder, bir kadının yaşamına yönelttiği ve onu başarı ya da başarısızlık hakkında konuşturan bakışı cinselliğinin başarısı ya da başarısızlığının bilinci tarafından yönetilir. Bu, çok başarılı mesleki yaşamlara sahip kadınlar tarafından bile formülleştirildiğinden, çok etkileyici bir sonuçtur.

Bu sonuç, evvelce sunduğum ve iki olumlama, "Ben bir kadınım" ve "Ben kendimi inşaya çalışıyorum" çevresinde özetlediklerimle birleştirildiğinde, keşfimizin özünü oluşturur.

1. Cinsiyet Ve Cinsellik

Benliğin inşası, esas veçhelerinden biri cinsiyet ve cinsel arzu olan bedenin bir deneyiminden hareketle, bir cinselliğin inşasıdır. Cinsiyet ve cinsellik arasındaki bu karşıtlık, burada yürütülecek mantığın çekirdeğini oluşturur. Freud'a göre kişidışı (gayrı şahsi) olan cinsel arzu –libido– öteki eşlerle ilişkiler aracılığıyla benlikle ilişkiye, en önemli olanın arzunun varlığı değil, arzu aracılığıyla işleyen benlikle ilişki ve bunun, öteki ya da ötekilerle aşk ilişkisinin aracılığı kullanılarak benliğin inşasına dönüşmesi olduğunu açıkça söyleyip her şeyden önce benliğini

arzu duyan varlık gibi algılama ve kendisini öyle hissetme peşinde olan varlık olarak benliğin bilincine dönüşür. Cinselliğin kadın açısından merkezi önemi, toplumsal olmayan tabanından gelir, çünkü toplumsal yaşamın farklı alanlarında kadın genellikle aşağı konumdadır. "Cinselliğe" çağrı, bizatihi kurtarıcıdır. Cinselliğin toplumsal inşası var olan eşitsizlikleri ve ayrımcılıkları yeniden üretirse de, bireyin kişisel inşası olabildiğince toplumsal olmayan cinsel eyleme dayanır. Bedenin benlikle ilişki ve benliğin inşası mekânı olarak önemi buradadır. Kadınlar bedenlerinden zevk almaya, onu makyajla, jimnastikle ve estetik cerrahiyle dönüştürmeye bakarlar. Bu davranışlar, genellikle erkekler tarafından baştan çıkarma manevraları olarak değerlendirilir; ama aslında kadınların özellikle baştan çıkarmak istedikleri kendileridir. Tartışma gruplarında baştan çıkarma konusunu açtığımızda, şiddetle reddedildi ve Birleşik Devletlerde kadınlar arasında kızgınlığa yol açan cinsel tacizle özdeşleştirildi.

Bu ilk yanıtlar yetersizdir, çünkü kadın bedeninin kendisi tarafından, kendisi için cinselleştirilmesiyle erkeğin talebine yanıt olarak yapılanı arasındaki sınırı çizmek çok zordur. Kadınların (cinsel nesne olarak kullanıldıklarını düşündüklerinden) öfkesini çeken reklamlarla, kendi "cinselleşmelerinin" güçlendirilmesinin bir aracı olduğu için onlar (kadınlar) tarafından benimsenenleri ayırt etmek daha da zordur.

2. Toplumsal Cinsiyetin Yıkılması

Bu göstergeler en azından burada benimsenen yaklaşımlarla toplumsal cinsiyet adına yürütülen birçok çö-

zümleme arasındaki farkı göstermek açısından yeterlidir. Bir türü diğeriyle ya da bir türün erkeklerini dişileriyle karşı karşıya getirir gibi kadınları erkeklerle karşı karşıya getiren doğalcı hataya tepki göstermek yararlıydı. Biyolojik varlık dişiyle, toplum tarafından inşa edilen kadını karşı karşıya getirmek de öyle oldu. Bu basit fikir, özellikle toplumsallaşma ve eğitim düzeylerinde, seçilen giysi ve oyuncakların, ebeveynlerle öğretmenlerin beklentilerinin nasıl da çocukların uymak zorunda kaldıkları modeller inşa ettiklerini göstererek, bir çok önemli çalışmaya yol açmıştır. Bu, Simon de Beauvoir'ın ünlü "Kadın doğulmaz, olunur" formülünü içine alacak anlamlardan biridir. Bu yaklaşımı en güzel doğrulayan, DNA'larında ya da yıldızlarda bulunabilecek bir kadın doğası fikrine dayanan basmakalıpları taşıyarak ya da yeniden icat ederek o kadar büyük başarılar sağlayan "kadın doğası" savunucularına karşı sürdürülen direniştir. Ama erkeklerin ve kadınların DNA'ları arasındaki farkların aslında çok küçük olmasının ve özellikle de erkekliği aktaran Y'nin daha kırılgan olmasının, akıldışı mevhumlara seve seve başvuran bu söylemlerin saf dışı edilmesinde katkısı olmuştur.

Toplumsal cinsiyet mevhumu, bu keyfi oldukları kadar tartışmaya da gelmeyen söylemlerin ortasında bir bomba gibi patladı. Kadınların elindeki fırsatların ve elde ettikleri sonuçların eşitsizliği, ilk bakışta bir insanlık yaratısı ve kadın-erkek rollerini onları eşitsiz kılarak inşa eden bir tahakkümün hizmetindeki bir ideoloji gibi gözüktü. Ama toplumsal cinsiyet mevhumunun Birleşik Devletlerdeki en radikal feministler tarafından daha derinliğine bir incelemesi bu anlayışı yıktı ve gözlemledik-

leri hakikati yanlış yorumlayan çalışmaları gölgede bıraktı. Toplumsal cinsiyet fikrinin güçsüzlüğü, kadını toplumsal bir inşa olarak tanımlamasına karşın bu toplumsal cinsiyetin toplumsal inşasını neyin belirlediğine açıklık getirmemesindedir, çünkü tüm insan davranışları ve hemen hemen tüm toplumsal ilişkiler toplumsal inşalardır. Farklılaşmış ve çok kültürlü bir toplumda, cinsiyetin tanık olunan toplumsal inşalarının çeşitliliği karşısında, toplumsal cinsiyet mevhumu kısa sürede basit bir saptama rolüne indirgenmek zorunda kalmıştır. Sözün kısası, toplumsal cinsiyetin farklılaşan toplumsal rollerin inşası konusu olarak tanımlanmasının yetersiz olduğu hemen görülmüştür.

O zaman feminist düşünce daha radikal düşünceler tarafından yenilenmiştir. Bunlar müphem toplumsal cinsiyetin rollerinin toplumsal inşası fikrinin yerine, kısmen Michel Foucault'dan ilham alan ve toplumsal cinsiyette, cinselliğin hegemonyacı bir modelinin, erkeğin egemenliğinde ve modern ailenin üzerinde inşa edildiği karşıcinsel ilişkinin hizmetindeki erkek egemenliğinin bir şekle sokulmasını teşhir eden Judith Butler ve başka feminist radikal filozofların izinde, bizatihi toplumsal cinsiyetin radikal bir eleştirisini koydular. Toplumsal cinsiyet fikrine göndermede bulunan yazarlar kadınların kurtuluşunu dilerken, radikal feministler toplumsal cinsiyeti ailevi türde karşıcinsel ilişkilerin tekelinin hizmetinde bir inşa olarak tanıttı. Özellikle Monique Wittig'de kendiliğinden aşırılığa sürüklenen bu eleştiri, her türlü kadın kimliğini yıkma iradesine yeni bir güç kattı. Monique Wittig biyolojik olarak da olsa, kendisini kadın olarak tanıtmayı reddediyor ve kendisini lezbiyen olarak tanımlıyordu, ya-

ni egemen karşıcinsel modeli reddetmesiyle. Böylesi bir aşırıcılığı izlemek zordur, zaten yalıtılmış halde kalmıştır. Ama artık toplumsal cinsiyet mevhumunu kaplamış olan radikal bir eleştirinin yalnızca sivri ucudur.

İki toplumsal cinsiyetin doğal ve kültürel ikiliğinin yıkılması, en radikal feministleri, erkeklerle kadınlar arasındaki küresel ayrımın yokluğunu olumlayan ve herkesin cinselliğini her oyuncunun koşullara ve eşlerine göre yaşadıkları çeşitli cinsellik parçalarının bütünü olarak tasarlayan *queer* konumuna yaklaştırdı. Karşıcinsel çifte egemen ideoloji tarafından atfedilen önemi reddeden ve tersine gerek eşlerin doğası gerekse de onlar arasında kurulan ilişki tarafından tanımlanan cinsel davranışların çeşitliliğini savunan *queer* anlayışı budur. Burada toplumsal cinsiyetin cinsiyete dönüşüne değil, cinsiyetin tanımının toplumsal cinsiyetin daha geniş, erkek egemenliğine gönderen bir tanımının içine girdiğinin keşfine tanık olunur. Bu düşüncenin başarısı o kadar büyük olmuştur ki, her yerde cinsel davranışların çeşitliliği yeniden keşfedilir: geyler, lezbiyenler, biseksüeller, transseksüeller ve başka birçokları da eşcinsel kategorilerin içinde, lezbiyenlerdeki *butch*'lar ve *fem*'ler gibi belirlenmesi zor sınırların çizilmesi gerektiğini düşündü. Başka dönemlerde daha önemli bir yer işgal eden travestilere ve özellikle de üzerlerine birçok yazı yazılan *drag queen*'lere yeniden önem verildi. Uzun süredir Birleşik Devletlerde transseksüellere gösterilen ilgi, yalnızca cinsel kimliklerin gücünün klasik çözümlemesine bir dönüşle sınırlı değildir; aynı zamanda (kadın ve erkek) ilgililerin eski ve yeni kimlikleri arasındaki ilişkilerin algılanması üzerine daha bütün-

leyici araştırmalara da neden olmuştur.

Feminist sahneyi alt-üst eden ve yankıları artmaya devam eden tartışmalara yol açan bu çözümlemeleri özetleyelim. Bu yankılar o kadar güçlüdür ki, feminist entelektüelleri Birleşik Devletlerde ve başka yerlerde en görünür, ahlaki felsefe ve siyasal felsefe tarafından oluşturulan alanın bütününde de en etkili entelektüel gruplarından biri haline getirmiştir. Böylece her türlü doğalcılık ve özcülük, özellikle de toplumsal yaşamın temelleri olduğu anlamıyla kadın ve erkeğin ikiliği bir kenara atılmış oldu. Toplumsal cinsiyetin bu eleştirel yıkılması, cinsiyete, özellikle de toplumsal normların çiğnenmesine daha dolaysız bir mevcudiyet sağlar.

Benim de benimsediğim ve incelediğim kadınların davranışlarını açıklamaya çalışan yol o kadar farklı ki, ilk bakışta *queer* düşüncesine karşı duruyor gibi gözükebilir. Bu benim reddettiğim bir yargı, çünkü *queer* grubu tarafından gerçekleştirilen zor çalışma olmasa, bir taraftan belli bir kültürel göreliliği devreye sokarken, diğer yandan cinsiyetli eylemi ortadan kaldıran kadın davranışlarının "toplumsal" bir tanımından kaçınmam olanaksız olurdu.

Bununla birlikte, birbirlerini dışlamasalar da, farklı evrenlerde yer alan iki yaklaşımın arasındaki karşıtlığı da hiçbir şey gizleyemez: anlaşıldığı gibi, benim çözümlemem "Ben bir kadınım" olumlaması üzerine kuruludur, *queer* yaklaşımı ise, diğer başkaları gibi, kadın kimliğini kırmaya veya yok etmeye eğilimlidir. Kuşkusuz, birlikte çalıştığım ve öncelikle kendilerini kadın olarak olumlayan kadınlar bir kadın psikolojisi fikrini savunmadılar ve örneğin moda gösterileri söz konusu olduğunda o kadar

sık "kadınsılık"tan söz edilmesinden rahatsız oldular. Ama kadının özgün varoluş iradesinden hareketle ve benliğin in-şasıyla tanımlanması, uğradığı haksızlıklara ve şiddete indirgenmiş kadın imgesinden, bazılarının kimlikleri parçalamak amacıyla seferber ettikleri çabaların olduğu kadar uzaktır.

Klasik çözümlemelerin ekseni cinsiyetin toplumsal cinsiyete dönüştürülmesiyken ve bu ikincinin zaferi, cinsiyetin biyolojik gerçekliğini tartışma konusu etmeye kadar gidebilecekken, benim çözümlemem cinsiyet-cinsellik ekseni etrafında inşa olur. Bu da anlamlarının çokluğu altında ezilen cinsiyet sözcüğünün açık bir tanımını gerektirir. En başta, cinsiyetin arzu ve libido, üreme sistemi ve önceki ötekiyle ilişki olan birincil varlığını ortaya koymak gerekir. Diğer yandan, ne sevgiyle ne de bir (kadın ya da erkek) ötekiyle olan ilişkiyle ve özellikle de benliğin inşası aracılığıyla inşa edilen diğer cinsellik biçimlerinin iletişim projesiyle yüklü olmayan erotik davranışları ayırt etmeye götüren bir olumlama. Eylem olarak toplumsal olmayan, dolayısıyla da erkek toplumun tahakkümünde olmayan bir ilke olarak cinsiyetten hareketle cinsiyetli varoluşun benliğin tanınmasına dönüşümü böyle işler.

3.Toplumsal Cinsiyete Karşı Cinsiyet

Toplumsal cinsiyet çözümlemecileri iktidarın karşıcinsel ilişkilerin lehine etkileri üzerinde ne kadar ısrar ederse, bizatihi cinsiyet de o kadar toplumsal cinsiyetin yönetimi altına sokuluyordu. Öyle ki Judith Butler, *Bodies*

that matter (Routledge, 1993) içinde, bedeni "düzenleyici normlar" tarafından yaratılmış gibi sunar. İnşacılık, kadının doğa, erkeğin de kültür gibi görülmesinden kaçınılmak isteniyorsa, kendisini vazgeçilmez görür. Halbuki ben, izlenmesi gerekenin tam aksi yön olduğunu düşünüyorum. Toplumsal cinsiyet fikri ne kadar erkek egemenliğine tabi olursa, yaşanmış deneyimin tamamını açıklaması o kadar zor olur.

Bedenin toplumsal cinsiyetin işaretlerini taşıdığı tartışılmaz. Birçok araştırma, bedenin duruşları ve biyolojik işlevlerin salt doğal olmadığını, ulusal ve toplumsal gruplar arası farklılıkları gösterdiğini ortaya çıkartmıştır. Ama en başta ötekiler için beden söz konusudur ve bu da bireyin bedeniyle olan ilişkilerinin yalnızca bir bölümünü temsil eder. Özne önce beden bilincinde, daha doğrusu cinsiyetli beden bilinci devreye girmeden bedene, bir uzvun hareketine veya tüm bedenin ısısına yöneltilen bakışla ortaya çıkar. Bize güçlü bir şekilde etki eden imgeler, çarmıha gerilmiş İsa'nın bedeninin, kurşuna dizilmiş ya da asılmış Nazizm-karşıtı direnişçilerin ve İspanyol 3 Mayıs kurbanlarının imgeleridir. Benliğin özgür ve sorumlu, özne onuru adına ölümü kabul eden özne olarak olumlanmasına egemen olan, bu imgelerdir. Böylesi bir özne olma bilinci, bir toplumsal cinsiyete aidiyetten (hatta aidiyet bilincinden) çok daha derin değil midir?

Cinsiyetin kendisi de toplumsal cinsiyetle karışmaz, ama ötekiyle ilişki ve benlikle ilişki aracılığıyla cinsiyetten inşa olan cinsellik diye adlandırdığım şeyle daha da az karışır. Cinsel arzu dolaysız bir ilişkidir, görece daha az toplumsal olarak, daha çok bir bireyle gereksinim olarak

hissedilen itkiler arasında, Nancy Chodorov'un söz ettiği *feelings*'in içeriği tarafından belirlenir. Kendi başına kişidışı olan libido, çok daha karmaşık bir şekilde öteki arzusu olmadan bile önce, bireysel arzu olur. Bu öncelik de erkek/kadın ikiliğinin tüm diğer kategorilerin üzerinde yer aldığı anlamına gelmez; hatta tersinin söylenmesi daha doğru olur. Toplumsal cinsiyetin inşası ne kadar karşıcinsel modelin tahakkümündeyse, cinsiyetin rollere göre tanımlanamayacak olması da o kadar geçerlidir. Toplumsal erkek/kadın karşıtlığı genel olarak ne kadar berraksa, cinsel arzu da o kadar eşin doğasına göre görece birincildir. Karşıcinsel erkek ya da kadın için, eşcinsel erkek ya da kadın için, transseksüel (erkek ya da kadın) için farklı bir cinsiyet yoktur; içeriği cinsiyetten çok toplumsal cinsiyetten kaynaklanan kategoriler arasında, berrak bir sınır yoktur.

Üstelik, eşcinsellerle karşıcinseller arasındaki, sürekli bir biçimde altı çizilen karşıtlık, "toplumsal olarak inşa edilmiş" imgelere dayanan toplumsal cinsiyetten çok daha kısıtlıdır. Benim tanımladığım şekliyle cinselliğin, benliğiyle ilişki kadar ötekiyle ilişki tarafından da güçlü bir şekilde etkilendiği ölçüde, eşi hakkında da belli bir cinsiyet kayıtsızlığı görülebilir.

Bu cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve cinsellik ayrılığının bir sonucu da, ne toplumsal inşa, ne ötekiyle ilişki ne de benliğiyle ilişki içermeyen salt cinsel davranışların illaki de var olmasıdır. Pornografik olarak adlandırabileceğimiz bu davranışlar, cinselliğin inşasının sıfır düzeyini temsil eder. Bu yüzden de reddedilir ve mahkûm edilirler. Ama cinselliğin inşasının birinci düzeyini temsil ettikle-

rindendir ki, yok edilemezler ve hatta, cinsellik toplumsal normlardan kurtulduğu ölçüde, giderek daha geniş bir yayılımları olur. Bu da, bütün yorumlamalardan ve sevgi ilişkilerine bütün anıştırmalardan ayrı cinsel eylemler karşısında, birçoklarında belirsiz ya da çelişkili tepkilere neden olur; ama aynı zamanda, bunun yayılımını yasaklamanın tehlikeli olacağını pekâlâ hissediyoruz, çünkü bilinçli bir şekilde sert bu temel olmadan, cinselliklerin tümü her zaman tehditkâr bir baskı tarafından kırılganlaştırılabilir, hatta silinebilir. Ama bu yalnızca yüzeysel bir tepkidir, çünkü kültürümüzde, cinsiyet Tanrıya ve Şeytana normların ve emirlerin olduğundan daha yakındır. Bu yüzden, cinsel davranışların düzenleyici normlarının hem berisinde hem de ötesinde, birbirine karışmış bir halde, arzunun gücünü ve bizatihi insan varlığı üzerine sorgulamayı görürüz. Hem biri hem de diğeri, eğer erkeklerde ve kadınlarda, çeşitli toplumsal ortamlarda ve farklı dönemlerde farklı biçimler alıyorlarsa, toplumsal yaşamın, iktidara libido ve özne adına direnen toplumsal olmayan temelinde her zaman mevcut değil midirler?

Cinsellik, dinlediğimiz kadınlar tarafından da güçlü bir şekilde olumlandığı gibi benliğin yaratılmasının esas gücü olana kadar safhalar halinde biçimleniyorsa, bütün kültürlerde bireyleri kendi kendilerinin karşısına dikmek için ve dolayısıyla da onları özne olarak hareket etmeye yöneltmek için toplumsal rollerinden kopartan derin deneyimler devreye girer.

Burada maksat, karşıcinsel ilişkilerin hegemonyasının hizmetindeki düzenleyici ideallerin tahakkümü altındaki bireyler ve grupların sahip olduğu özerklik sınırları ve

eylem yeteneğini tartışmak değildir. Maksat, "yaldızlı" sosyoloji kadar keyfi olan bir "kara" sosyolojinin sınırlarını işaretlemektir. Toplumsal çerçeveler işlevlerimizi denetleyerek, bizi egemen sisteme tabi kılan (Michel Foucault'nun özneleştirme'ye {subjectivation} verdiği anlamlardan biri) ve bize bilgi ve eylem biçimleri dayatarak olduğundan daha çok belirlemezler. Belgelerimizin hiç birinin yakasını bırakmayan, kadının daha az "sosyal" olduğu, erkeklere göre toplumsal roller tarafından daha az tanımlandığı fikri, kendisini böyle dayatır.

Kadınlar tam tersine normların aktarımının ve yerleşik düzenin tekrarının failleri olarak o kadar sık takdim edildi ki, perspektifin yıkıldığını işaret etmek ve toplumsal roller tarafından güçlü bir şekilde belirlenen erkeğe karşı, hem kana ve yaşama daha yakın hem de toplumsal yaşamda kendisinin ötesinden gelene daha duyarlı olan kadınları çıkartmak önemlidir. Simone de Beauvoir da cinsiyetin "toplumsal cinsiyetten" ayrılması için ısrar etmişti. Cinsiyetin tüm özerkliğini kaldırmak ve tüm davranışların üzerine egemen toplumsal ve kültürel modeli yayma girişimleri başarısız olmuş ve bu başarısızlık da tam bir egemenliğe dolayısıyla da harekete geçme olanaksızlığına tüm gönderme biçimlerinin tükenişinin içinde yer almıştır. Bu nedenle, ölümü kutlanmak istenen özne teması, bireyin yaşamı, arzuları, ölümü ve benliğinde egemen toplumsal normlarla olan bir kaymayla olan karşılaşmasından yeni bir yaşam elde etmiştir. Bu da, neden o kadar dolaysız ve düzenli bir biçimde dinlediğimiz kadınların kendi-kendilerinin üretimini cinselliklerinin başarısıyla bu kadar güçlü bir şekilde bağladıklarını daha iyi açıklar.

Demek ki, cinsellik bir biyolojik veri değildir, erkek iktidarı tarafından dayatılan bir toplumsal inşa hiç değildir. Cinsellik toplumsal olmayan bir veriyi –kendisi de toplumsal olmayan– yaratıcı bir özgürlüğün olumlamasına dönüştürdüğüne göre, cinsel arzuların benliğin inşasına dönüşmesidir. Cinsellik, insan deneyiminin üzerine yansısınlar ve çevresi tarafından belirleneceğine, kendisi üzerine etki eden oyuncunun yaratılmasına katkıda bulunsunlar diye cinsel itkileri yeniden düzenler. Israr edeceğim: özne, ne bencillik ne de tek başına alınan zevk değil, benliğin arzu varlığı ve ötekinin kendi özgürlüğünün yaratısı gibi tanınması olarak olumlanması olan benliğe kesin dönüş olarak inşa edilmediği için, bu tema her zaman muazzam bir yaratıcı role sahip olmuştur.

Kültürümüz üzerine söylemlere egemen olan cinsellik imgeleri, arzunun bastırılmasıyla, nihailiği kendi güçlendiricisi olan toplumsal yaşamın kısıtlamaları arasındaki bir karşıtlığın bilincini güçlendirmiştir. Bu iki karşıt kuvvet arasında, biri neredeyse sürekli bir şekilde ötekine egemen olur ve büyük bir kısmını bilinçaltının diğer öğeleriyle karıştığı içine atma hapishanesine kapatır. Özgür bir bireysel öznenin kendisini inşa edebileceği mekân kısıtlıdır ya da hiç yoktur. Toplumsal düzenin etkisi o kadar güçlüdür ki, arzuların ve yaşamsal güçlerin akabilmesi için duvarlarında bir gedik açılması gerekir. Kadınlar için serbest mekân daha da kısıtlıdır, çünkü onların libidosu toplumsal üreme işlevine dönüştürülme eğilimindedir. Kamusal yaşamda hüküm süren toplum düzeni, kadınların özel yaşamlarında hüküm sürmesini sağladıkları düzen tarafından tamamlanır ve güçlendirilir:

üreme işini yerine getiren kadınlar, babalık adına iktidarını kabul ettikleri erkeğe güvenlik de sağlarken, özellikle de çocukların eğiticisidir. Yuvaya egemen olan kadın ve erkek egemen düzen gibi imgeler düzenli bir biçimde özel yaşamla kamusal yaşamın ayrılmasını destekleyecektir.

Söylenen sözleri hemen yorumlamaya kalkışmadan, ama görünmez hale gelenle, kendi üzerine odaklanmış bir benle, cinsiyetin kısmen ötekiyle bir ilişki keşfederek, kısmen de dış nesnelerle tüm özdeşleştirmelere karşı mücadele ederek, yani narsisizmden kaynaklanır gibi görünen ama aslında suyun aynasının bize yansıttığı görüntüde benliğin aranmasından çok benliğe dönüş olan bir şeyi geliştirerek, cinsellik haline dönüşmesi aracılığıyla benliğin inşasıyla karşı karşıya kalmaya da hazır olarak, kadınları dinlemekle edindiğimiz deneyime geri dönmek gerekir.

Her gün, eğer kulaklarımız ve gözlerimiz dikkatli olursa duyduğumuz ya da gördüğümüz, en güçlü bir şekilde oluşturulan söylemlerin bize ilan ettiklerinden o kadar farklıdır ki, varsayımlarımızı formülleştirmekte zorluk çekeriz. İncelenen alan genellikle, tikel oyuncuların denetimlerinden aynı ölçüde uzak güçlerin, bir yanda yasayla, diğer yanda itkilerin, bir yanda süper egoyla diğer yanda idin arasındaki çatışmanın egemenliğindeymiş gibi gösterilir. Bu da egoya, daha doğrusu "ben"e belirsiz bir yer bırakır, o kadar belirsiz ki, öznenin kendine özgü bir varlığının olmadığını, itkilerle düzen arasındaki kopuş çizgisinden başka bir şey olmadığını düşünme eğilimi doğar. Bu yorumun çok ötesinde, incelenen alanın bütünü içinde bir benin, onu güçsüzlüğe ve yanlış bilince indirmek için düzenler kururmuş gibi duran güçlerden hare-

ketle kendini inşa eden kişisel bir öznenin ortaya çıktığı ve kendisini olumladığını görüyoruz. Ama genellikle başka bir güzergâh seçme eğiliminde oluruz: cinsel arzu daha az bastırılır; sıklıkla kişisel yaşamı ve kamusal alanı kaplar. Buna paralel olarak, düzen, otorite savunucusu baba yasası imgeleri dağılır, özellikle de küreselleşme olarak da adlandırılan aşırı kapitalizmin zaferi toplumsal düzenin kendi eylemini yıktığı ve tüm otorite biçimlerinin yerine piyasa ve çıkarı koyduğu için. Normsuz, otoritesiz, özgürleşmiş libidoyla iç gerginlikleri yatıştırma gereksinimi arasına bir sınır koymaktan aciz bir toplumun oluşmakta olduğuna tanık oluyoruz. Böylece, geleneksel anlayışlara en uzak noktada dururuz, ama görmek istediğimizden, yani cinsel gereksinimi cinselliğe ve kendini dünyanın fethinin yerine koyabilecek benliğin inşasına dönüştüren hareketten de aynı ölçüde uzak kalırız. İşte o zaman herkesin bireysel yaşamında, cinsiyeti cinselliğe ve otorite saygısını da kendi kendini özne olarak yani herkesin kendi üzerinde taşıdığı değer yargıları kaynağı olarak inşa etme iradesine dönüştüren bir özne oluşur.

Benliğin arzu varlığı olarak ve bilinç varlığı olarak yaratılması, tam da toplumsal düzenin yıkılmasını ve itkilerin kurtuluşunu andığımız sırada, neden kadınlarda, erkeklerde olduğundan hem daha iyi hem de daha gönüllü bir şekilde işler? Bunun nedeni öncelikle –belki de en başta– kadında hem yaşamın hem de yaşamın üremesinin mevcut olması, bunların her birinin kadının bedenini, erkeğin bedenini olduğundan daha fazla etkilemesi ve en yüksek güçlerine hamilelik sırasında erişmeleridir. Sorguladığımız kadınlar, (doğumdan ve annelikten çok) ha-

mileliği kadın olarak yaşamlarının en güçlü deneyimi olarak gösterdiler. İki deneyim birbirini tamamlar: bedenlerinin dönemsel tezahürlerinde kendisini hissettiren biyolojik varoluş ve bu birincil anneyle kaynaşma halinde doğan (kız ya da erkek) çocukların, anneyle olan ilişkisi. O zaman, birçok kadının kendisini anne olarak hissetmediği veya anne olmak istemediği, ya da bazılarının, dönemsel olarak adet görmelerini psikolojik etkileri olabildiğince azaltılması gereken bir hastalık olarak gördüğü itirazı ortaya çıkar. Ama, üyelerinin hepsinde benzer tepkilerin, duyguların, fikirlerin doğmasına hangi kategori neden olabilir ki? Buna karşılık, bu iki deneyime ve üremede sahip oldukları işleve gerçekten de kayıtsız kalan çok da kadın bulamazsınız. Buna karşılık, güç kaybeden, kadınların kendi toplumsal rollerine olan bilinçleridir. Bugün, Vichy yönetimi sırasında uygulanan formüllerin kullanılabileceğini düşünmek zordur. Kadınlar, en azından erkekler kadar kendilerine, en iyi durumda da kendi kendilerinin üretilmesine odaklanmıştır ve topluma karşı sahip oldukları varsayılan görevler adına kişisel yaşamlarını ilgilendiren kararlar almayı reddederler.

Bizi en merkezi çözümlemelerimize bizi götürecek yol böylece çizilmiş olur. Kadınlar, toplumun onlara yüklediği rollerden, erkeklere göre daha fazla uzaklaşmıştır; böylece sürekli bir şekilde toplumsal normlara direnenlerle karşı karşıya yaşarlar ve daha çok antropoloji olarak adlandırılabilecek temel bir deneyimden ortaya çıkarlar. Kadınlar, erkeklerden daha çok, yaşam ve ölüm kuvvetleriyle birlikte, cinselliğin hep tamamlanmamış inşası karşısında ve doğurdukları çocukların imgesiyle haşır-neşir

olarak yaşarlar. Böylesi formüller, kadınların toplumdaki rolleriyle, özellikle de kimi zaman yüksek mesleki niteliklere sahip, kimi zaman da yorucu ve monoton olan işleriyle özdeşleşen erkeklere göre aşağı olduğu fikrini alt-üst eder.

Ama çözümlememizin gerçekleştirdiği en önemli alt-üst oluş, cinsiyet bir hapsolma iken, cinselliğin benliğin inşasının ana ortamı haline gelmesidir. Kadının bedeni işlevlerini, dolayısıyla da görevlerini tanımlıyordu; artık kurtuluşun bir aracı ve dili haline gelir, cinselliğin cinsiyetten hareketle inşası da bedensel, ruhsal, cinsel, estetik ve ahlaki deneyimin tüm safhalarının bütünleşmesiyle işler. Bu dönüşümler kimileri tarafından, halk arasında evvelce zengin ve eğitimli, toplum yaşamının merkezinde yer alanlarla sınırlı bazı davranışların genelleşmesi olarak yorumlandı. Sık sık öne sürülen –seçkinci bir toplumdan kitle toplumuna geçişi onadığından hiçbir yenilik içermeyen– bu mantık, inandırıcı olamaz. Öncelikle, "halk" kesimlerinde, işçi ya da yevmiyeci kadınlar zenginlikleri onlara daha fazla özgürlük sağlayacakmış gibi duranlardan daha fazla özgürlük kullandıkları ve özellikle de fahişeliğin her yerde, kadınların (daha ender olarak da erkeklerin) bedenlerinin para karşılığı kiralanmasına dayanması gibi, kadınların aşağılığı ve boyun eğmelerinin işaretleri toplumun üst kesimlerinde alt kesimlerinde olduğu kadar görüldüğü için. Kadınların genel bir kurtuluşundan söz edilemez. Var olan gerçekler, böylesi olumlamalara direnmemize neden olur. Yeni olan, kadının, kendi kendisinin, tüm kaynaklarının, özellikle de kendisine bir cinsellik seçme ve geliştirmekte kullandıklarının seferber edilmesi aracılığıyla inşası yoluyla kendi kendi-

siyle olan bir ilişkisinin güçlendirilmesi ve yaygınlaşmasıdır. Kadınların kendi kendilerine olan güvenleri, kişisel yaşamlarında cinselliğe verdikleri önemden ayrılamaz.

Cinselliğin oynadığı bu rol, olası ifade biçimlerinin çeşitliliğini akla getirir. Ama gene de cinsel uygulamaların kesin bir betimlemesinin sunulabilmesi gerekir ki, soruşturmalar kadınların (ve erkeklerin) kendi davranışlarına verdikleri anlamı nadiren aydınlattığından, bu zordur. Lezbiyenler üzerine tanıklıklar da, geyler üzerine olandan daha azdır. Bu da bizi, kadınların erkeklere göre en eski davranış modellerinin egemenliği altında daha fazla kaldığını ve bu doğrultuda, lezbiyen çiftlerin daha istikrarlı ve tekeşli olmalarına karşın, geylerin büyük bir bölümünün daha çok eşe sahip olduğunu düşünmeye itebilir. Doğru ya da yanlış, bu olumlamalar kadınların ve erkeklerin geleneksel betimlenmelerinin nasıl bir güçle desteklendiğine tanıklık eder, ama burada sunulan ve bizim gözlemlerimizden kaynaklanan varsayımı zedelemez: şöyle ki, erkeklere göre, kadınlar benliğin inşasının aracı olarak cinselliğe daha fazla önem verirler ve tersine, erkeklere göre kadınlar toplumsal rolleriyle daha az özdeşleştirilirler.

4. Geyler ve Lezbiyenler

Toplumsal cinsiyetlerin dönüşümünde ve dolayısıyla da kadınların durumunda eşcinsellerin önemi, en başta kadın ve dolayısıyla da erkek yaşamının veçhelerinin (cinsiyet, aşk, çift, aile) birliğine karşı saldırılarından kaynaklanır. Burada artık, eşcinsel deneyimlerin ayrıntılarına ve

çeşitliliğine olduğu kadar, karşıcinsel deneyimlerinkilere ve bunların eşit ya da üstün çeşitliliğine girmemize gerek yoktur. Önemli olan, eşcinsellerin takındığı özgün roldür: en başta, *drag queen*'lerle zirvesine ulaşan tüm travestilik biçimlerinin güçlü bir biçimde etkisinde kalan, rollerin çiğnenmesi ve alt-üst edilmesi rolü. Bu davranışlar, "doğa karşıtı" yani evliliğin esas işlevi olan üremenin önceliğine karşı tavırları ve aşkın ancak bir ailenin yaratılmasıyla sonuçlanabilecek bir ilişkinin başlangıcı olarak doğrulanabileceği fikrine dayanarak, Katolik Kilisesi tarafından özellikle şiddetli bir biçimde mahkûm edildi. Ama, giysilerden tıbbi reçetelere her şeyin yapay olduğu bir toplumda, bu doğaya karşı hareket etme suçlaması gücünden çok şey yitirdi. Cinsel adetlerin ve uygulamaların çeşitliliği de eşcinsellerin yalıtılmışlıklarını azalttı. Ama bunların özerk hareketi önceleri az ya da çok Marksizm'den kaynaklanan devrimci öğretilerin içinde kısılıp kaldı. Elleri sonradan derinden değiştiren, batı ülkelerini vuran haliyle AIDS salgını oldu. Televizyon izleyicileri hasta erkekleri, oğullarını tehdit eden ölüm tehlikesinden çeken anneleri, ama aynı zamanda da dayanışma tavırlarını görme olanağına sahip oldu. Bu ülkelerde AIDS sistemli bir şekilde öldüren bir hastalık olmaktan çıkıp, kronik, ciddi, tedavisinin karşılanması zor bir hastalığa dönüşünce, eşcinsellerin görüntüsü değişti: onlar artık doğa karşıtı olarak suçlanmaz oldu, bir yandan acıları paylaşılırken, diğer yandan da önleyici önlemler almaları (*safe sex*) yönünde baskıya başlandı.

Bu dramatik anlardan başlayarak, eşcinseller törelerin dönüşümünde tanınan oyuncular oldu. Özellikle de

geyler cinsel davranışlara bir çeşitlilik imgesi kattı. Ama bu, en aşırı ya da tahrik edici gruplarda ve San Francisco'nun gey mahalleleri, New York'ta East Village ve Paris'te Marais'de görülen uygulamalarca kısmen yalanlandı. Lezbiyenlerin görünebilirliği hep daha zayıf oldu, ama iç farklılaştırmaları da aynı tarzda artar. Bir yandan bütünleşmiş bir cemaat imgesine uyarken, *queer* eleştiriyi sahiplenmek çelişkili olmaz mı? Gerçekte, toplumsal cinsiyete bağlı tüm kategoriler zayıflıyor ve parçalanma ya da yok olma eğilimi gösteriyor.

Gene de, bu kategorilerin hangi davranış düzeyinde tanımlandıklarını belirlemek gerekir mi? Eşcinseller söz konusu olduğunda, önemli olan onları bir "toplumsal cinsiyet" olarak düşünmemek, onları bazı karakter özellikleri ya da bazı meslekler gibi bazı cinsellik biçimleriyle özdeşleştirmemektir. Onlar hakkında sahip olunan imgeler, hemen hemen hep ret ya da en azından marjinallik ve aşağılık simgeleriyle yüklüdür. Hep bu basmakalıpların ve önyargıların zayıflamasından söz edilir ve her yerde eşcinseller hakkında sempati ve saygı ifadeleri duyulur; ötekinin, ne kadar uzakta olursa ve özellikle de genel bir kategoriye ait olduğunda o kadar iyi kabul edildiği, ama insanın kendisinin öteki ile olan ilişkide, özellikle de aile bağları çerçevesinde işin içinde olduğunda direncin arttığı olgusunun burada yinelenmeyeceğinden emin olmak istenir. En azından eşcinselliğin toplumdaki imgesinin, karşıcinsellerin imgesi gibi zayıflamaya ve parçalanmaya aday olduğu söylenebilir mi? Hatta giderek eşcinsellerle karşıcinseller arasındaki duvarların alçaldığına tanık olacak kadar?

Tersine, cinsiyet kategorileri arasındaki farklılıkların zayıflama eğiliminde olduğunu gösteren hiçbir belirti yok. Giderek artan sayıda birey çiftcinsel tavırlara sahip olsa ya da *queer*'lerin önerdiği, daha açık bir cinsel yaşam modeline yanıt verseler de, toplumsal cinsiyetlerin zayıfladığını ve cinsiyetlerin güçlü bir kimliğe sahip olmayı sürdürdüğünü olumlamakta hiç bir çelişki yoktur.

Ne olursa olsun, geylerle lezbiyenlerin özgül davranışları olduğunu düşünmek için hiçbir neden yoktur. Gey ya da lezbiyen, eşcinsellere karşı sahip olunan önyargı biçimleri içinde yıkılması en zor olanı, sanki eşcinsellik kimsenin karşıcinsellere yakıştırmaya eğilimli olmadığı eksiksiz bir kişilik ve eylem türünü tanımlarmış gibi küresel imgelerin yaratılmasıdır. Aslında, eşcinsellerin imgesi toplumsal ağırlıklıdır ve bu da cinselliğin anlamındaki değişmedeki rollerini zayıflatır.

Paralelliği güçlü bir şekilde tartışma konusu edilen iki kategori olan geylerle lezbiyenler arasındaki fark, bir erkek seçen bir erkeğin aynı zamanda, istese de istemese de, bir iktidar konumuna sahip olan ya da olmuş olan birini seçmesidir. Okullarla, askeri birimlerle ya da spor takımlarıyla özdeşleştirilen eşcinsel imgelerin de anımsattığı gibi, bu özgüllük geylere kendi kendileri hakkında güçlü bir olumlama (*gay pride*) sağlar. Kadınlara gelince, Adrienne Rich bir *continuum lesbien*'den söz eder, yani cinsel ilişki olmadan yaşanan sevgi ya da arkadaşlık ilişkisiyle bizatihi cinsel ilişkiler arasında net sınırların yokluğundan. Léo Bersani tarafından *Homos* (1995) içinde kullanılan "aynılık (homoness)*"

* Leo Bersani tarafından geliştirilen, ilişkilerin karşıtlık çağrıştıran bir hiyerarşi içinde değil, tam bir eşitlik halinde oluşmasını açıklayan terim. (ç.n.)

mevhumunu kadınlara uygulamak, erkeklere uygulamaktan daha kolaydır. Lezbiyenlerde tahakkümcü ya da kibir olumlayan bir irade yoktur, ama onlar da bir yandan bu aynıya yakınlık duyma hissine sahip olurken, diğer yandan da aynıyı aramaya indirgenemeyecek bir eşcinsel arzu duyarlar. Bu nedenle lezbiyenler bu adı da reddeder ve "kadın olarak tanınan kadınlar" diye adlandırılmayı yeğlerler. Nihayet, daha geniş bir düzlemde, eşcinsellik (ve dolayısıyla da karşıcinsellik) üzerine söylemler iki türden tanımın karışımından kurtulamamıştır: bir yandan eşcinsellerin bir cinsellik türü tarafından tanımlanan bir kategori olarak olumlanması, diğer yandan da, üçüncü cinsiyetten ve benzerlerinden söz edilmesine neden olan, erkek ve kadın cinselliği arasında bir sınırın yokluğu fikri. Tanınma ve haklar mücadelesi daha çok ayrılıkçı bir anlayışa dayanırken, bu "toplumsal" aşama bir kez aşılmaya görsün, "toplumsal cinsiyetler" arasında sınırların yokluğundan daha çok söz edilmeye başlanır ki, bu da *queer* eleştirinin erkek ve kadın kategorilerini reddeden aşırı biçimlerine kadar varabilir. Bu sürekli karmaşıklık, hatta karışıklık Eve K. Sedgwick tarafından *Epistemology of the Closet* (University of California Pres, 1990) içinde dikkate değer bir biçimde çözümlenmiştir. Üstün olarak düşünülen kategori olarak erkekler, bütünleştirici bir yaklaşımı öne çıkarmaya, yani kadınlarda ve erkeklerdeki "eşcinsel eğilimler"in tanımını olabildiğince genişletmeye eğilim gösterirken, kadınların daha savunmacı bir tavra sahip olacakları ve kendilerini bir azınlık ya da ötekilerden farklı bir grup gibi tanımlayacakları düşünülemez mi? Bu da eşcinsel kadınlar kendi içine kapanırken, geylerin

daha büyük bir görünebilirlik peşinde olmalarını ve kendi kategorilerini daha geniş tanımlamalarını açıklayabilir. Ama bu varsayımlar, Eve K. Sedgwick'in merkezi fikri, yani eşcinsellerin tanımlanmalarında göründüğü kadarıyla aşılması olanaksız bir tutarsızlık olduğu fikrinin yanında, yalnızca ikincil bir öneme sahiptir. Bu da, eşcinsellerin kendileri hakkındaki düşünceleri etkinleştikçe, kadınların kültürel dönüşümlerindeki ve tarihsel anlamlarındaki yerlerinin artmasını açıklar, ki bu da, eşcinsellik, özellikle de kadın eşcinselliği temasının topladığımız tanıklıkların ve kendi çözümlemelerimizin içinde görece az yer almasını açıklar. Ama bu da "kurtuluşlarının" öneminin önemsizleştirilmesine neden olmamalıdır.

5. İkideğerlilik

Kadınların davranışlarına özellikle iyi oturan ve kullanımı toplumsal yaşamın bir çok alanına yayılmış olan ikideğerlilik kavramını burada işin içine sokmak gerekir. İkideğerlilik, iki karşıt konum arasında bir tercihin reddedildiği, bu karşıt konumların her ikisini de korumanın ve birleştirmenin kaçınılmaz gözüktüğü ve böylece eylemde bulunanları, bunlardan hiç birini tam anlamıyla benimseyemedikleri için, tüm davranışlarından hoşnutsuz olmaya iten durumlarda söz konusudur. Aynı zamanda, eksik tercihlerin bileşiminin olası çözümlerin en iyisi olduğunun, buna karşılık her durumun bir tek yanına tam katılımın çok olumsuz sonuçlar doğurabileceğinin ve ikideğerli davranışların tercihiyle saf dışı bırakılabilecek ya da sınırlandırılabilecek krizlere neden olabi-

leceğinin de bilincinde olmak gerekir. Sorguculaın yaşamlarında önceliği mesleki etkinliğe mi, kişisel etkinliğe mi vermeyi arzuladıklarını sordukları genç İtalyan kadınlarının durumu, klasik örnek haline gelmiştir, onlar da önce anlamadıkları iddiasıyla sorunun yinelenmesini istemiş, sonra da ikisi arasında bir tercih yapmak istemediklerini, her etkinlik alanında kısmi bir katılımın diğer alanlardaki başarılarını köstekleyeceğini bildikleri halde (çalışan kadın bilir ki, özel yaşamındaki önemli bir olay işine ara vermesini gerektirdiğinde meslek yaşamı tehlikeye girecektir; aynı şekilde, çalışan anneler çocuklarıyla yeteri kadar ilgilenemeyecekleri endişesini taşır), onları birleştirmek istediklerini ifade etmişlerdi. Ama hepsi de iki yaşamı birleştirmenin gerekli olduğuna karar vermişti.

Uyuşmaz olarak değerlendirilen iki davranış arasındaki radikal tercih karşısında ikideğerli davranışların öneminin giderek artması, o kadar derin bir kültürel dönüşüme işaret eder ki, içinde bulunduğumuz dönemin kadın davranışlarının çözümlemesinin merkezine yerleştirilmesi gerekir. "Ya... ya da ..." tarzında bir karşıtlıkla tanımlanan davranışlar, toplumun veya tarihin belli bir betimlemesince yönlendiriliyordu, halbuki merkezi konumu sisteme değil, böylece toplumsal bir katılım biçimini kişisel bir özerklik biçimiyle birleştirmek zorunda olan ve birleştirebilen oyuncuya veren ikideğerlilik teması, her türlü tarih "yasasını" veya her türlü işlevselci toplumsal düzen anlayışını bir kenara atar. Her birey bir durumu o durumun "anlamına" göre değil, kendisine göre değerlendirdiği andan başlayarak, bu durum ona ikili, aynı anda hem iyi hem kötü, hem geleceğe hem de

geçmişe dönük olarak görünür. İşte bugün bizim başımıza gelen tam da budur. Gelişme hem yaşama, ama hem de ölüme hizmet eder. Demek ki, ikideğerlilik iki karşıt konum arasındaki bir tereddüte, hatta ikircikli bir durum için akılcı bir çözüme tanıklık etmez. A. M. Calabro gibi, Simonetta Tabboni de, bu kavramın Simmel, Elias, Metron ve yakın zamanda Baumann'daki uzun geçmişini ele alarak, böyle tanımlanırsa olumlu ya da olumsuz yargıların tamamen bir yanda ya da diğerinde yer almasının çok ender olduğu hemen hemen tüm tarihsel durumlara uygulanabilecek olan bu mevhumun bu çok zayıf, çok muğlak kabulünü bir kenara atmışlardır. İkideğerli yargının aslı, tersine, karşıt ama aynı zamanda hem olumlu hem de olumsuz unsurlar içeren konumlar arasında bir tarafı tutmaktır. İkideğerlilik durumunda seçmek zorundayız ve bunu yalnızca "tarihin anlamının" olmadığını kabul ederek ve durumları artık değerlendirilen duruma ait olmayan, her zaman için o ya da bu biçimde oyuncuya değerlendirme ilkesi olarak başvuruda bulunan bir dış değerlendirme ilkesine gönderme yapan kıstaslara göre değerlendirmede bulunarak yapabiliriz. Dinsel düşünceler işte bu anlamda ikideğerlidir, çünkü gerçeklikte hem semavi, kutsal ve ruhsal olanın izini, hem de bu izi gizleyen ve bizi onun gösterdiği yönde hareket etmekten alıkoyan düşüşün, kötünün ya da zayıflığın izini bulurlar.

Şu "modern" dünyada, en yüksek ikideğerliliğe sahip mevhum liberalizmdir. Yalnızca aynı anda sorumlu oyuncuların özlemlerini olduğu kadar ekonominin denetlenmesinin ortadan kalkmasını da karakterize ettiği için değil, toplumsal bağların ve güvencelerin aynı anda hem

kurtarıcısı, hem de yıkıcısı olduğu için. Sıklıkla liberal olarak tanımlanan davranışlarımız, bu sözcüğün iki anlamı arasında bir tercihte bulunamayacaklarını, olası en iyi tercihin bu iki anlamın birbirinden ayrılamaz olduğunu kabul etmek olduğunu, yani bu tercihin tam bir tatmin sağlayamayacağını, ama bu tercihi reddetmenin felâkete neden olacağını bilir. Burada F. W. Taylor'ın bunun tam tersine, sanayi üretiminde bir *one best way*'in, bir tek iyi çalışma yolunun olduğu iddiasını anımsatmamak mümkün müdür? Bu konumu benimsemişti, çünkü yalnızca endüstriyel akılcılık terimleriyle düşünüyordu ve emekçileri yalnızca uzmanlar tarafından alınan akılcı kararları uygulaması gereken edilgen araçlar olarak görüyordu.

Liberalizm hakkında söylenmiş olanlar, sosyalizm için de, Jean-François Lyotard'ın haklı olarak klasikleşmiş sözleriyle sonunu ilan ettiği "büyük anlatıların" bütünü için de geçerlidir. Bunların en güçlü olanı, devriminkidir. Bugün, birçok ülke, 17. ve 18. yy.ların büyük örneklerinden, otoriter rejimlere son veren 20. yy.ınkilere kadar, kurtarıcı devrimlerini kutluyor. Ama aynı zamanda, devrimlerden söz edip de aklımıza Terör'ü, gulag'ı ve Çin toplama kamplarını getirmememiz mümkün değil. Büyük anlatılar silindi; tarihin felsefeleri yalnızca kuşku ve aşağılama hisleri uyandırıyor ve tarihi kendisine göre değil, insan haklarının hedef olduğu saygı ya da aşağılamaya göre değerlendirmeyi (kuşkusuz zorlukla) öğreniyoruz.

İkideğerlilik fikrini benlik kaygısı ve öteki kaygısı gibi karşılıklı bağımlı karşıt gereklilikleri, ya da çeşitliliğin kabulüyle bütünleşme iradesini gösterecek şekilde genişletebileceğimiz doğrudur. Ama bu durumda bizi tarihin

felsefelerinden sıyırma ve evrimin anlamına aldatıcı bir başvurunun yerine de bizatihi oyuncunun ve toplumsal değişmelerin ortasında kimliğini inşa etme yeteneğini başvuruyu koyma gücünü de elinden almış oluruz.

Perspektifte nasıl da bir genel alt-üst oluş! Dünyaya odaklanmışken, birden bire kendimize odaklandık. Ama, bu büyük değişiklikten, konu kadınlarken neden söz ediyoruz diye sorulabilir. Bu büyük değişiklikte, erkeklerden fazla ne yapıyorlar ki? Bu zor soruya öncelikle soruşturmamızın esas bulgusunun, kadınların kendi üzerlerine bilinçlerinin gücü olduğu yanıtını vermek gerekir. Bu kadınlar geçmişin karşısına bugünü, köle kadınların döneminin karşısına özgürleşmiş kadınların dönemini koymadılar. Buna çok şaşırdım, çünkü yaşamımın büyük bir kısmını tarihe inanan bir toplumda geçirdiğim için, ben de kendiliğimden bu terimlerle konuşuyordum. Kadınların durumlarını bir evrimin belli bir aşamasının varsayılan anlamına göre değil, kendilerini bu durum içinde inşa edebilme yeteneklerine göre değerlendirdiklerini kabul etmeliydim. Dinlediğimiz kadınlar ne ilerlemeden ne de gerilemeden söz etmiyordu. Halbuki erkekler, dolayısıyla da tekeline sahip oldukları kamusal söylemler, sürekli bir gelişmenin karşısındaki tehditlerden kaygılandıklarında bile, hemen hemen hep bu terimlerle konuşur.

Bu gözlem o kadar garip duracaktır ki, okuyucu kuşkusuz bunu kabul etmekte zorluk çekecektir. Belki de dinlememizin ya da yorumlamamızın niteliğinden kuşkuya düşecektir. Kadınların, durumlarının evrimi üzerine tarihsel bir yargıda bulunacaklarına inanmak için benim herkesten fazla nedene sahip olduğum için, bunu anla-

mam kolay olurdu. Onlara evrimci türde bir çözümleme sunmak için ben şahsen ısrar ettim, çünkü feminist ve post-feminist söyleme en iyi uyduğunu düşündüğüm açıklama buydu. Ama bu sürpriz, bu beklenmedik yalanlama, bizi gözlemlerimizin en önemli sonucuna ulaştırır, yani bir kadının cinsellik yoluyla kendisini inşa edip değerlendirmesine; çünkü cinsellik, arzunun amacı haline gelen kendi kendisinin kurucusu özneye dönüşmesi, bireyin içindedir, halbuki kurtuluş, gelişme ya da sadece ilerleme fikirleri, durumun hatta tarihin anlamı fikrini ortaya atar. Cinselliği deneyimin merkezine yerleştirmek, bir dünya düşüncesinden, benlik düşüncesine yönelmektir. Ve erkeklerin aynı tarzda kendilerini ifade edeceklerini düşünmek zordur, çünkü erkeklerin söylemi her yere yayılırken, kadınlarınki kamusal alanda hâlâ nerdeyse yoktur.

Kadınların koşullarının her türlü tarihsel betimlemesinden uzaklaşılmasına bizatihi tanıklık eden cinselliğe bu sürekli göndermeyi işitebilmemiz için, onlara sözlerine ayrılmış bir mekânı sunmamız gerekti.

Yalnızca –varlığından kuşku duyulmaması gereken– kurban kadından değil, eşitliğini yavaş ama emin adımlarla fetheden ve aklın, hesabın ve tekniğin davranışlara egemen olduğu kamusal alana girebilmek için ev yaşamının gölgesinden çıkan kadından çok uzaktayız. Kadınlar kendi kendilerini değerlendirmenin güvenilir bir aracına sahiptir, yani cinsel arzunun cinselliğe dönüşmesi aracılığıyla kendi kendilerini inşa etmiş olma bilinci. Kadınlık koşulu denilen şeyin dönüşümleri söz konusu olduğunda en azından ikideğerli olmalarının nedeni budur. Çünkü, eşitliğe doğru bir yürüyüş içinde olduklarında konu-

şacakları gibi konuşmayacaklardır. Evet, önemli gelişmeler elde edilmiştir, ama ulaşılacak amaç hâlâ çok uzaktadır ve hiç kimse ne zaman ulaşılacağını söylemeye cesaret edemez. Kadınlar bugün hâlâ çok eşitsiz ve özellikle de siyasal temsil işlevlerine ulaşımın onlar için çok zor olduğu bir toplumda yaşıyor. Benliğin cinsellikle inşası fikri ve eşitliğe doğru sürekli bir ilerleme perspektifi birbirine zıt yaklaşımlardır. Erkekler, üstünlüklerine son vermelerine neden olacak güçlü nedenlere sahip değildir. Tersine, kadınlar evrimcilikten ve ilerlemecilikten kopup, bizi bir dünya görüşünden bir benlik anlayışına geçirecek radikal bir başvuru değişikliğine doğru ilerliyor.

Bu bireyselci girişim, çıkarın ya da zevkin kovalanmasına indirgenmekten çok uzaktır; bir etiğin, yani herkesin kendisiyle, ötekilerle ve bu ahlâki yönelimi hayata geçiren kurumlarla olan ilişkilerinin normatif bir anlayışının ve dolayısıyla da ona bir toplumsal biçim veren anlayışın temelidir. Böylece, kadınların kendileriyle olan ilişkilerini erkeklerle olan ilişkilerinin ve dolayısıyla da bileşimi ne olursa olsun sadece olduğu gibi kabul edilen bir çiftin ya da bir ailenin oluşmasına yol açan tüm toplumsal ilişki biçimlerinin üzerine koyma tercihlerinin gücü açıklanmış olur.

Kişisel ahlâktaki bu büyük alt-üst oluş hakkında eksiksiz bir görüş sahibi olabilmek için, kadınların düşündüklerine –özellikle de erkeklerden ne beklediklerine– erkeklerin yanıtını bilmek gerekir, ama bizim araştırmamız bu sorulara yanıt getirmez, bunu aydınlatmak için, erkekler tarafından üretilen ya da erkeklerle kadınların arasındaki karşılaşmaların içeriğini anlatan belgelere gerek vardır.

Kesin olan, kadınların güçlü bir şekilde kendi kendilerini tanımlamalarını artık erkeklere göre yapmama eğiliminde olduklarıdır, hele onlara ayrılan toplumsal ya da psikolojik işlevlere göre hiç yapmazlar. Hatta en derin hareketleri, kendilerinin erkeklere göre yapılan tanımlarını reddetmektir. Herhalde yaşanması erkekler için, kadınlar için olduğundan daha zor bir durum. Kadınlar, kişisel cinselliklerinin önceliğini olumlayarak, egemen modele uyan erkeklerin davrandığı gibi davranırlar. Demek ki, kadınların tarafından, ciddi sorunlar yaratmaktan da geri durmayan bir karşılıklılık beklentisi var; çünkü bu, açıkça her türlü ortak yaşam türünü kırılganlaştırır: o kadar uzun bir süredir kadınları erkeklerle olan ilişkileriyle tanımlamaya alışmış olan erkekler nasıl olacak da kadınların tutumlarını anlamak ve öngörmekte giderek artan bir güçlük çekmeyecekler? Erkeklerle kadınlar arasındaki bütün cinsiyet ilişkileri biçimlerinde algılanan rahatsızlığın nedeni de budur.

Bazı ülkelerde kadınların cinsel eğitimi, kadınlarla erkekler arasındaki ilişkideki bu alt-üst oluşa uygun olarak bir dönüşüm yaşamıştır. Bu, seksologlarda ve psikologlarda olduğu kadar kadınların kendilerinde de klitorise yeni yeni verilen önemde görülebilir, halbuki erkeklerin dikkati vajinaya yöneliktir. Bunun anlamı, kadınlar giderek daha fazla klitoris aracılığıyla –hatta vajinaya hiç girilmeden– orgazm olmaya yönelmektedir. Bu da törelerde bir sarsılma ve görüşmelerimiz ve tartışma gruplarımız aracılığıyla algıladığımız değişmelerin en genel anlamının somut bir ifadesidir. Fransa'da ve daha birçok ülkede, betimlemelerin ve uygulamaların dönüşümü daha

yavaş ve tereddütlü olmakta. Hatta cinsel eğitimin, kişiliğin oluşmasının merkezinde olmasına karşın, cinselliğin psikolojik boyutlarına hiç girilmeden yalnızca biyolojik bilgiler verilmekle sınırlandırıldığı sıklıkla görülür. Halbuki, cinselliğin her veçhesiyle bir kültürün yönelimlerinin doğası arasında var olan çok doğrudan bağların fark edilmesi çok da acildir. Araştırmamız (ve başkaları) tarafından üretilen belgeler bu bağların varlığını açıkça ortaya çıkarır ve toplumsal müdahaleler de kişiliğin oluşmasında ve kişilerarası ilişkilerde cinselliğe daha fazla yer verilmesine yönlendirmelidir.

Toplumlarımızı betimlemekte, ahlâki modellerin yozlaşmasından ve cinselliğin sevgi ve kültür açısından yoksullaşmasından söz edildiğini çok sık duyuyoruz. Bu nedenle, sıradan seslerin dinlenmesi gereklidir, çünkü söylediklerinin yeniliğine hızla ikna olunur. Kadınları tanımlayan, onların kadın-özne olarak yaratılmalarını, toplumsal koşullardaki ayrılıkların ve dili kullanmadaki becerinin ötesinde ana koşul haline getiren bir tavır alt-üst oluşudur, bir toplumsal işlev ya da kültürel modeller değil. Söz konusu olan gündelik sözlerin anlaşılması olduğundan, talep edilen ve arzulanan değişiklikler önemli bir hale gelir.

Sonuç

Kadınların durumu feministlerin eylemleri sonucu dönüştüğü için, kadınların durumunu feministlerin azar azar ortadan kaldırmayı ya da en azından zedelemeyi başardıkları bağımlılıklara indirgeme eğiliminde oluruz. Halbuki, dinlediğimiz kadınların genellikle olumlu içerikleri-

ni kavrayabilmek için, kadınların yaşamlarını erkek egemenliğinin etkilerine indirgemekten kaçınmamız gerekir. Açıkça belli olan bu şeyin anımsatılması, eleştirel bir çözümlemenin gerekliliğini azaltmaz, ama duyduğumuz olumlayıcı ve güvenli yanıtların neden olduğu şaşkınlığı yumuşatılmasına katkısı olur.

Burada sunulan çözümlemeler genellikle, kadınların koşulları ve eylemi üzerine zengin literatürde okuduklarımızın çoğundan hayli farklıdır. Ama o çalışmalarda da, varolmamaları durumunda kadınların oluşmalarının çok zor hale geleceği destekler bulunur. Önermelerimi desteklemek amacıyla iki önemli örneği ele alacağım.

Birincisi, giderek daha çok sayıda gördüğümüz, kadınların hedef oldukları şiddete ayrılmış çalışmalardır. Sıklıklarının artıp artmadığını kestirmek güçtür, çünkü başka birçok yerde olduğu gibi burada da, toplumsal istatistiklerde bir suçun bildirilmesi eğilimi, bir çok nedene bağlı olarak değişkenlik gösterir. Ama dikkatleri kadınlar üzerine çeken ve toplum yaşamı anlayışımızı etkileyen bu şiddet eylemlerine giderek artan bir önem atfederiz. Daha birkaç yıl öncesine kadar, aile içi şiddet hatta aile içi tecavüz kategorileri ayrılmış değildi ve kadınların hedef olduğu şiddet söz konusu edildiğinde, bunlar faillerin düşük iktisadi ve eğitim düzeyleriyle açıklanıyordu. Artık bunun gerçeği yansıtmadığını, kadınlara uygulanan şiddetin ve kızlar, eşler ve hayat arkadaşlarının esas kurbanlarını oluşturduğu ensestin çok daha yaygın olduğunu biliyoruz. Erkeklerin uyguladığı bu şiddetin bilinci, bizim kadınların kurtuluşu ve erkeklerle eşitliklerine doğru yavaş, ama kesin ilerlemeden söz etmemizi engelliyor.

Kimileri toplumsal hiyerarşilerin ve statü tanımlarının çözülmesinin etkilerinden söz ediyor; ama bu olası açıklamaların yalnızca biri. Bu tespitten alınacak ilk ders, tarih hakkındaki her türlü ilerlemeci felsefeden vazgeçilmesinin gerektiği; bu da bizi, yukarıda sözünü ettiğim, çözümlemenin alt-üst edilmesine zorunlu bırakır. Kadınların eylemi tarihin anlamıyla açıklanmaz; tersine bizi ikideğerlilik terimleriyle tarihsel durumdan ve evriminden söz etmeye, dolayısıyla da erkek/kadın karşıtlığını gözden geçirmeye zorlayan, kadının özne olarak kabulüdür. Bu konumu doğrulayan, Amerikalı feminist filozofların çalışmalarının olağanüstü niteliğinin ötesinde kadının her türlü "toplumsal" tanımının yıkılmasıdır. *Queer* düşüncesi içinde geçirilecek bir süre, kadınların *kişiliği*, sezgiye, kişisel sevgi ve ilişkilere atfettikleri rol üzerine hem kolaycı hem de tehlikeli tüm söylemlere karşı kalıcı bir korunma sağlar. Eşitlik temasına sıklıkla bahşedilen merkezi konumdan da tatmin olamayız.

Öncelikle, Antoinette Fouque'un da uzun süredir belirttiği gibi, iki cinsiyetin varlığını hemen kabul etmek gerektiği için, özellikle de kadının özne olarak inşası çözümlemenin merkezine kadının "gerçekçi" bir tanımını değil, özne mevhumunu yerleştirdiği için. Kadınların o çok yenilikçi davranışlarının anlamı, ne eşitliğin kovalanması, ne de farklılığın olumlanması değildir. Kuşkusuz, eşitlikle farklılığın bileşimi ahlâki düşüncemizin merkezi sorunlarından biridir; kuşkusuz, kadınların çoğunluğu biriyle diğeri arasında bir tercihte bulunmayı reddeder ve dolayısıyla da, tercihlerinin bu merkezi alanında, sözcüğün tam da benim kullanmak istediğim anlamıyla iki-

değerlilik durumundadırlar. Ama kendilerini olumlamalarında başka şeyler de vardır, çünkü yaşadıkları farklılık kadınları erkeklerden ayırt etmeye yarayan değil, erkeklerle kadınların paylaşmış oldukları modelden uzağa ve hızla uzaklaşan yeni bir yaşam tarzının, yeni bir ahlâkın ortaya çıkmasını kolaylaştırandır. Yani, bu bölümü yeni bir betimlemenin ortaya çıkışıyla değil, kadınların bedenleriyle özellikle de cinsellik deneyimleri içinde kurdukları yeni bir ilişkiyle bağlamak gerekir, çünkü kadınlar tarafından başlatılan yeni kültür burada tezahür eder. Bedenin ve kişinin, arzuların ve özlemlerin, zevkin ve keyfin mutluluğa doğru bir hareket olan bu ayrışma-birleşmesi, kişiliğin arzu ve zevke indirgenmesinden, var olma iradesinin yerini tüketim beklentisinin almasından çok uzaktadır.

Kadın, kendi içinde bedenle bir beden düşüncesi ya da rüyası arasında açılmasına yol açtığı uzaklıkla kendisini özne, yani benlik iradesi olarak oluşturur. Bu nedenledir ki, cinsellik kadınların kendileri üzerine yaşadıkları deneyimde o kadar merkezi bir yer alır. Bu, kadınların güzellik malzemeleri ya da eğitim programları gibi "cinsiyet" tüketme peşinde olduklarına inanırsanız, hatalı ve tehlikeli olabilecek bir ifadedir. Erkekler kendi içlerinde yatan bu yabancılık kısmını o kadar iyi tanımaz. Erkek varoluşunun anlamını, varlık nedenini işten, savaştan ve sorumluluktan hareketle inşa eder. Kadın en derin ilişkiyi kendi kendisiyle, yani benlikle tüm ilişkilerin içine yerleştiği, yaşamın ve ölümün güçleriyle yaşar. Erkekler bunu bilir ve bu yeni yaşama tarzının çekiciliğine kapılır, ama buna nasıl yaklaşacaklarını bilmezler ve doğa, teknik ve kadınlar üzerine egemenliklerini inşa ederken inşa

ettikleri kendi kendilerinin imgesine bağlanırlar. Kadınların, duyulması her zaman için zor olan, ama bizim yarattığımız türden özgürleşmiş bir ortamda daha iyi algılanabilen sözleri, kadınların çoğunun kendilerinin bile sandıklarından daha yenidir; çünkü kadınlarla erkeklerin üniseks yani fiilen erkekleşmiş bir toplumda yakınlaşmalarını talep etmez. Dikkatsiz bir dinleme, kişisel projeler kadar özel yaşamdan da söz eden ve söylediklerinin karma olmayan ortamlarda duyulmasını seven bu sözleri hayli geleneksel görebilir. Ama burada, söz konusu olanın, yani kadınların toplumdaki yeri ve erkeklerle ilişkilerinin önemi o kadar büyüktür ki, bu sözleri dikkatlice dinlemek gerekir. Halbuki duymuş olduğumuz, ısrar ediyorum, bize yeniliği, tutarlılığı ve özellikle de kadınlar sözü aldıklarında, erkekler kadar kadınların da duymayı umduklarından uzaklığıyla kendini göstermiştir. Demek ki, duyulanların kabul edilmesi ve kadınların kendi kendileri hakkındaki betimlemelerinin neler getirdiği üzerine düşünülmesi gerekir.

Burada sunulan ve olabildiğince dinlediğimiz kadınların kullandıklarına yakın terimlerle ifade edilmeye çalışılan sonuçlar, o kadar genel bir menzile sahiptir ki, bir an için durup, en genel anlamlarını ortaya çıkartmak gerekir.

Doğrudan etkilerinin ötesinde, *Un Nouveau paradigme* (Yeni Bir Paradigma, 2005) ve birçok daha eski yazının uzantısında, uzun bir özne fikrinin reddi döneminden sonra gerçek düşmanlara karşı savaşmanın zamanının geldiği, hatta geçtiği inancını göstermeyi hedeflemektedir.

Küreselleşmiş bir ekonomiye daldık; totaliter rejimlerden, bunların toplama kamplarından ve sansürlerin-

den daha çıkmadık; yasalarını ve yasaklarını kültürlere saygı adına dayatma iddiasındaki ordu ve vaizlerle karşı karşıyayız. Daha yeni doğan yüzyılın başından beri öğrendiğimiz gibi, tehlikeler dünyanın hemen hemen her yerinden geliyor. Özne fikri işte tüm bu tehlikelere karşı, tam boyutuna kavuşuyor. Bizi piyasaların mutlak gücüne karşı koruyor; cemaatçi diktatörlüğe karşı hakların evrenselliğini olumluyor; çocuğu ya da öğrenciyi, onu her ne olursa olsun bir kutsallığın hizmetinden alıp, eğitimin merkezine yerleştiriyor.

Fetihlerin yüceltilmesini tükettik ve atlarımızın, makinelerimizin ve dilimizin ayaklar altına aldıklarına neden olduğumuz acıları tanıdık. Yeni dengelerin arayışı içindeyiz, ama özne fikrine geçmişte, Hıristiyanlıktan Aydınlanmanın filozoflarına, yurttaş ve emekçi devrimlerinden sömürge halklarının ve bağımlı kadınların kurtuluşunun sahip olduğu merkezi yeri vermezsek, bu dengeleri kurmayı başaramayız.

Her yandan büyük girişimlerin başlatıldığının, yeni söylemlerin oluştuğunun tamamen bilincindeyim. Amartya Sen'in toplumsal tutumlara sahip iktisadi modellere karşı girişimi, benliğin saygısına giden en kısa yolun, ötekinin tanınmasından geçtiğini gösterdi ve bu noktada, Amartya Sen Charles Taylor'a katıldı. Çeyrek yüzyılı aşkın bir süredir, sosyologlar, kendi taraflarından, bu kitaba hayat veren yönelimin ve yaşamlarını inşa etmede en düşük şansa sahip bireylerin *capabilities*'ini kurtarabilmek için çok zor koşullarda müdahalelerde bulunan eğitimcilerin ve sosyal çalışanların verimliliğini gösterdiler.

İnsanların sürekli bir şekilde bir özne imgesine gön-

dermede bulunarak hareket ettiğine kani olan tüm erkek ve kadınlar kendilerini, özgürlüğümüzden ve bu dünyada özneler olarak yaşama şansımızdan sorumlu hissetmelidirler, hem de mümkün olanın sınırlarına kadar.

İKİNCİ KISIM

ERKEKLER TOPLUMUNDAN KADINLAR TOPLUMUNA

V. BÖLÜM

KADINLAR VE ERKEKLER

1. Kadınlar Üzerine Söylemlere Karşı Kadınların Sözleri

Kadınların kendi kendilerini olumlamaları, yasaları değiştirmek ve eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için verdikleri mücadele, görüldüğü kadarıyla, erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkinin çatışmalı boyutunu ortaya çıkarıyor. Bu çatışmanın en iyi formülleştirmesi, en basiti değil midir: erkekler, kadınlara egemendir? Bu dün geçerliydi, bugün de, en azından kısmen ve yeni biçimler altında, hâlâ geçerlidir. Demek ki, ilk saldırılması gereken erkektir, çünkü eşitsizliği kendi lehine kuran ve sürdüren odur. Sıklıkla formülleştirilen böylesi suçlamaların ve kadınların erkek egemenliğine son verme iradelerinin anlaşılması o kadar kolaydır ve gündelik deneyimlere o kadar iyi karşılık gelir ki, çözümlemeyi burada bırakma eğilimine kapılabiliriz.

Halbuki, en basit düşünme bile bu yanıtın yanıltıcı olduğuna ikna edebilir. Çünkü bildiğimiz gibi, kadınlar bugün kendileri hakkında olumlu hedeflere sahiptir ve erkek egemenliğine karşı mücadeledekiler de yanlıca olum-

suz hedefler değildir. Üstelik, erkeklere karşı genelde olumsuz yargılar sıklıkla bir çekince içerir: bunu kendim için söylemiyorum, çünkü hayat arkadaşım benim arzularım konusunda çok dikkatlidir. Bazı ideoloji parçaları dışında cinsiyetler savaşı yoktur, hatta kadın hareketlerinden klasik toplumsal hareketler gibi söz etmek de mümkün değildir, çünkü bunlar bir toplumun ana kaynaklarının kullanımı konusunda toplumsal grupları karşı karşıya getirir: bilgi, sermaye, örgütlenme, medyaların kullanımı.

Kadınların erkekleri onları sömüren efendiler gibi görmediği sonucuna varmak, böyle bir çatışmanın olmadığı anlamına gelmez. Tersine, gözlemlenen, her kategorinin toplumsal çıkarlarını taşıran iki genel dünya görüşünün karşıtlığıdır: erkekler, üst kategoriler ve bunlar tarafından aşağılaştırılanlar arasında kutuplaştırılmış bir toplum yaratmış ve sürdürmüştür, halbuki kadınlar, çok uzun bir süredir ayrılmış olan unsurları bir bütün olarak yeniden oluşturmak ister. Toplumsal olduğu kadar kültürel de olan bu karşıtlık, sınıf mücadelesi terimleriyle formülleştirilemez. Ama eğer kadının erkeğin proleteri olduğunu söylemek kolaysa da, bu imgenin, erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkilerin gerçekten anlaşılmasında hiçbir yardımı olmaz. Hiçbir şeyi açıklamayan bu laflara bir son verelim. Aşk ilişkilerinin, aile içi rollerin ve çift ilişkilerinin, cinsiyetler savaşının kılık değişiklikleri olduğuna gerçekten kim inanır? Erkeklerle kadınları en mahrem ilişkilerinde sıklıkla karşı karşıya getiren çatışma (hatta savaş) unsurlarını açığa çıkartmak ne kadar gerekliyse, gerçekle çok zayıf bir bağlantısı olan bir betimlemeye direnmek de o kadar gereklidir.

Kadınların önermelerinin bize onlar hakkında dayattığı imge, çok geniş bir şekilde yayılandan o kadar farklı ki, hâlâ ortalıkta dolaşan geleneksel imgelerin biri ya da diğeriyle uyuşması pek olası değil. Ama burada söz konusu olan, soruşturma sonuçlarına dayanmak değil. Öncelikle, elimizdeki malzeme hiçbir şekilde "kadınların çoğunluğu şöyle ya da böyle düşünüyor" türünde nicel sonuçlara varılmasına izin vermiyor, sonra ve özellikle, bizim amacımız farklı bir doğaya sahip.

Gördük: sorguladığımız ve Fransa'da, daha doğrusu 21. yy.ın başında Paris'te yaşayan kadınlar, kendilerini kesinlikle bir erkek iktidarının kurbanları olarak değil kadın olarak olumluyor ve ana hedefleri de, ilk başta cinsellikleri aracılığıyla olmak üzere, kendi kendilerini inşa etmek. Bu toplumsal (kadın) oyuncular son olarak kişisel ve ortak kaderlerinin özel yaşamlarında belirlendiğinin çok bilincindeler; bu özel yaşamları da bu durumda bir kamusal alan, hatta bu kadınlar "siyasal" etiketine bu kadar karşı olmasalar söyleme eğiliminde olacağım gibi, bir siyasal alan haline gelir.

2. Erkekler, Uzakta

Kadınlar kendi aralarında erkekler hakkında görece az konuşur. Şu anlamda görece ki, bunun onların ana konuşma konusu olması beklenir. Kadınlar toplumsal cinsiyetleri tarafından, *homo* ve *vir* arasındaki kasıtlı karışıklıktan yararlanan erkeklere göre daha fazla tanımlanmıyor mu? Kadınlardan söz etmek, evlilik ve boşanmadan, cinsel ilişkiler ve aşk ilişkilerinden, baştan çıkarma ve iha-

netten söz etmek değil midir? Söz konusu olan bir hayat arkadaşı ya da çocukların babası olsun, kadınlarda arzu uyandırsın ya da yenilmiş ve aşağılanmış hissetsinler, kadınların çoğunun yaşam öyküsünde hemen hemen her zaman erkek yer almaz mı? Koca ya da eşle olan bu ilişkinin öncelliği, yakın zamanda geçitleri ya da ihlal eylemlerinden çok evlilikten ve PACS'dan* söz eden eşcinseller arasında da yaygınlaşmamış mıdır?

Mayıs 1968'in biraz sonrasında gerçekleştirilen bir araştırmada, kadınların özellikle annelerinden söz ettiğine tanık olmuştuk. Bunlar, yıllarını doğum kontrolü, kürtaj hakkı ve genelde feminizm lehine militanlıkla geçirmiş kadınlardı. Erkeklerin 1968'de onları yerleştirdikleri ast rolden hayal kırıklığına uğramışlardı; yaşları da düşünüldüğünde, yaşama dair projelerini sorguluyorlardı. Anne olmak istiyorlarsa, ya şimdi, ya da asla diye düşünüyorlardı ve annelik üzerine kafa yordukları içindir ki, kendi annelerini ve anneyle çocuk arasındaki ilişkiyi o kadar çok düşünüyorlardı. Çok özel bir konjonktüre bağlı bu durum, artık güncel değil. Kadınların büyük çoğunluğu bir ya da iki çocuk istiyor ama doğum zamanını geciktiriyorlar ve çoğunda bu evlilik dışı gerçekleşiyor. Ve çok net bir biçimde, tartışma grubumuzda ortaya atılan çocuk sahibi olmama arzusu haklarını da olumluyorlar.

Her şey onları, annelerinden ya da çocuklarından çok erkeklerden söz etmeye iter gibidir, ama onlar, Virginia Woolf'dan beri vazgeçilmez görünen kendilerine ait

* PACS: Pacte civil de solidarité (Medeni dayanışma antlaşması). Fransa'da 1999 yılında kabul edilen bir yasaya göre, iki reşit kişinin ortak yaşamlarını örgütlemek için imzaladıkları bir tür sözleşme. Eşlere, evlilikten daha zayıf bir yasal statü sağlar.

odalarından başlayıp, sportif etkinliklerden geçerek kadınlar arası toplantılar ve yemeklere kadar karma olmayan mekânlarda ısrarcı oluyorlar. Bu yanıtlar hiçbir şekilde, Fransa'daki okullarda daha yeni başlanan karmalığın reddine işaret etmiyor, ama ara sıra da olsa bir karma-olmamanın kabul edilmesine tanıklık ediyor: neden kızlar okul avlusunda futbol oynamaya zorlanıyor da boş vakitlerinde kısmi bir ayrılıktan mahrum bırakılıyorlar? Tam karışıklık hiçbir zaman kabul görmedi, önceleri karma oldukları ilan edilen tuvaletlerin sonradan kadın-erkek diye ayrıldığı Nanterre 1968'de bile. Erkeklere ilgide bu görece yokluk, hiçbir düşmanlık barındırmaz. Bu olumsuz duygu tersine, güçlü bir çekim kadar, sürdürülen bir ilgi uyandıracaktır. Daha dolaysız başka açıklamalara yönelmek gerekir.

Bunların birincisi, önceki bölümlerin doğrudan bir uzantısının içine girer. Kadınlar erkeklerle, *kendileri*yle olduğundan daha az ilgilenir, çünkü esas hedefleri kendi kendilerinin inşasıdır. Onların gözünde en büyük öneme sahip olan, kendi bireysel özel yaşamlarıdır. Bu da şiddetli bir bireycilik olarak değil, tersine, en önemli kamusal sorunların, özel yaşamı ilgilendirenler olduğunun bilincinin ifadesi olarak alınmalıdır. Bu, kamusal alana hâlâ özel alanın üstünde yer veren ve bu inancı benliğine saygı açısından olumlu bir unsur haline getirmeyi sürdüren erkeklerde görülmeyen bir fikirdir. Erkeklerle kadınlar arasında, hiç olmazsa içinde bulunduğumuz dönemde ve incelediğimiz insanların yer aldığı coğrafyada var olan esas farklılıklardan biri bu değil midir?

Kadınlar ve erkekler doğrudan karşı karşıya gelmez

ve çakışan bir yol da izlemezler. Kamusal alanı çok farklı betimlerler. Erkekler açısından, bunun içeriği daha çok siyasaldır ve öncelikle yöneticileri ilgilendirir; kadınlar açısındansa, özel sorunlar kamusal yaşamın merkezinde yer almalıdır ve bunlar da feminist hareketin öne çıkardığı sorunlardır. Bu açıdan bakıldığında, kadınların yalnızca özel yaşamla, erkeklerin de yalnızca kamusal yaşamla ilgilendiğini söylemek yanlıştır. Aslında, siyasal yaşama karşı duyulan güçlü bir kuşku, hatta gerçek bir düşmanlık pahasına kamusal yaşamla özel yaşamı birleştiren kadınlardan farklı olarak, erkekler kamusal yaşamla özel yaşamı birbirinden ayırır. Bu durumda, erkekler kadınlara kamusal yaşamın çok uzaktan bir bakışına sahipmiş ve herkesin dünyanın geleceğinde söz sahibi bir iktidar rolünü oynadığı strateji oyunlarına hapsolmaya çok alışıkmış gibi görünürler. Bu da kadınlara özel yaşamla kamusal yaşamın birbirine karıştığı daha esnek bir yaklaşım sağlar, halbuki özellikle uluslararası alanda genellikle daha fazla bilgiye sahip olan erkekler, olaylar üzerinde hiçbir etkileri olmadan, konuşmalarında sanki dünyanın geleceğini hallediyormuş etkisini uyandırır.

Olayların böyle sunulması keyfi gibi gözükebilir; saklı bir gerçeği ortaya çıkarma iddiası yoktur, ama bundan, erkeklerle kadınlar arasında var olan kaymayı akılda tutmak gerekir.

Söyleşilerimiz ve tartışmalarımız sırasında, örneğin *çift*ten söz edildiğini nadiren duyduk. Halbuki bu tema eskiden tartışmalarda sürekli yer almakla kalmaz, kısa bir süre önce bile, yeni çözümlemelerin taşıyıcısı gibi gözükürdü. Çift terapisinden söz edilir, özellikle çocukların

davranışlarının anlaşılmasında çiftin durumunun büyük öneminin altı çizilirdi. Erkeklerden ya da kadınlardan söz etmektense, –statüsü ne olursa olsun– çiftten söz etmek daha ilginç gelirdi. Bunun tersine, sürekli bir şekilde kadınların kendilerinden ve özlenen özgürlüklerle yaşanan mutluluk olarak yaşamlarının inşasından söz ettiklerini duyduk. Erkeğin, nadiren kişisel bir tonda zikredilen varlığı, erkekte daha çok ondan beklediklerinin doğrulamasını bulan ya da bulamayan kadın tarafından genellikle gerekli bir bakış olarak çözümlenir. Bir bakış, erkeğinki, ama aynı zamanda kendi kendisini anlamak için bu değişime gereksinim duyan kadınınki de. Hem erkekle bir ilişki, hem de kendi benliğine bir bakışı akla getiren kadınlık sözünün o kadar sık duyulması, şaşırtıcı oldu.

Kadınların gücü, çocuklarla olan ilişkide daha da aşikârdır: "Bir çocuk, ben istersem, benim istediğim zaman," çoğunlukla bir çocuk sahibi olma kararının ortak alındığı anımsatılsa bile, reddedilmez. Hatta bazı kadınlar bu kararı alanın kendileri olduğunu ve yalnızca bilgilendirmekle yetindikleri hayat arkadaşlarının da, erkeğin olumlu tepkisini öngördüğünde kadın tarafından alındığı düşünülen kararı onaylamak durumunda olduğunu beyan ederler.

Yüzyıllar boyunca güçlü erkeklerle zayıf kadınlar arasındaki karşıtlıktan söz edildiğini duyduktan sonra, tersine erkeklerin zayıflığını vurgulayan bir söylem duyuyoruz. Bu söylem bazen bilimsel bir kılıkta karşımıza çıkar. Elisabeth Badinter erkeği kadından ayırt eden Y'nin kırılganlığını anımsatmıştır; ama bu düşüncelerde, betimlemelerdeki bir değişikliği görmemek mümkün müdür? Dünya hâlâ erkekler tarafından vazedilen çığlıklar, buy-

ruklar ve söylemlerle sağır edilirken, erkekler hâlâ gücü ve iktidarı elinde tutarken, kadınların artık *sözü* aldıklarını yavaş yavaş keşfediyoruz. Kadınlar erkeklerle olan ilişkilerinden, özellikle de kendi kendileriyle olan ilişkilerinden söz ederken, erkekler hâlâ buna tutundukları izlenimini verdiklerinde bile onların canını sıkan "maço" söylemi benimsemekten tiksindikleri için, genellikle sessiz kalırlar. Gruplarımızda çok azınlıkta kalan erkeklerin çok bağımsız bir şekilde kendilerini ifade edemedikleri açıktır ve onlar da birçok kez kadınların söylemini doğruladıklarını söylediler. Erkeklerin kendilerinden söz etmek için sıklıkla öne sürdükleri tema, kendi yaşam tarzlarını seçme şanslarının olmamasıdır: önceliği çalışmaya, kariyere, gelire vermeye mahkûmdurlar. Kuşkusuz daha dengeli, kadınların tanıdığı yaşama yaklaşmak isterler; ama, kariyerleri ve çalışma yaşamını oluşturan ne varsa tehlikede olduğu için, üzerlerine yıkılmış olan ve enerjilerini yöneltmeleri gereken zorunluluklar o kadar ağırdır ki, bunu başarmayı beceremeyeceklerini gayet iyi bilirler. Erkeklerin gücünü (dolayısıyla da iktidarını) sağlayanlar, demek ki aralarında birçokları, özellikle de etkili ya da muktedir bir mevkide olanlar tarafından bir yük gibi görülmektedir. Ama, erkeklerin kadınların üstünlüğü üzerine beyanları, onların kadınların yönetimi altına girmekte zorlanmalarını engellemez. Başka bir düzeyde, erkekler çalışma yaşamında kadınların *sexual harassement*'ının (cinsel taciz) sıklıkla gerçekleştiğini kabul eder, halbuki tersinden çok az söz edilir.

Sanki bu kategoriler bağdaşıkmış gibi erkeklerle kadınların niteliklerini (ve kusurlarını) karşılaştırmak, yanlış

bir yola sapmak olur. Cinsellik ilişkileri tahakküme ve sömürüye indirgenemediği ve özellikle de kadınlar kendilerini erkeklerle karşılaştırmaktansa kendi kendilerini olumladıkları için, bunlar çok zayıftır. Bizim gözlemlediğimiz, yeni tür bir oyuncunun, ne aslında birçok özelliğin bütün üyelerinde ortak olması için çok geniş olan bir kategori, ne de aynı zamanda hem bir merkezi çelişki ilişkisiyle tanımlanan, hem de çatışma halindeki toplumsal rakiplerle ortak bir kültürel vizyona sahip, saf bir toplumsal hareket olmayan kadının olumlanmasıdır.

3. Mutlak Tahakküm Efsanesi

Bu son tanım, eşitsizlikleri, adaletsizlikleri, ayrımcılıkları ortadan kaldırmak için siyasal ve toplumsal alanlarda mücadele etmiş olan feminizme uyar, ama sözlerini dinlediğimiz post-feminist (kadın) oyunculara değil, çünkü bütün söyleşilerimiz sırasında ve grup tartışmalarımız çerçevesinde söylenenler bir toplumsal harekete değil, kadınlara özgü ya da üstünlüklerini (hatta olası aşağılıklarını) ortaya çıkaracak niteliklere işaret eder.

Söyleşilerimizin tanıklık ettiği, kadınların toplum içindeki konum ve statüsündeki bir değişiklik, ama aynı zamanda da erkeklerin görece zayıf bir konumda oldukları ve endişe sergiledikleri bir kadınlar toplumunun icadıdır. Bu formül kadınların evvelce talep edemedikleri unvanlara ve sorumluluklara erişmek üzere oldukları iddiasını taşımaz. Kadınların esas yeniliği, bir toplumsal örgütlenmenin kültürel betimlemelerin, ideolojilerin tüketicileriyken üreticisi rolüne geçmelerinde yatan bir toplum türü-

nü kurmakta oldukları anlamına gelir.

Bu yöntem erkeklerle kadınlar arasındaki farklılıklar üzerine hiçbir yargıyı, kadınların psikolojisi ve genelde kadınlık üzerine hiçbir düşünceyi çağrıştırmaz. Bu nedenle, yalnızca tarihsel olarak toplumsal ve kültürel mekânın genel bir dönüşüm unsuru gibi yeniden tanımlanırsa tamamlanabilir ve daha açık hale gelir. Ama tersine, kadın görüntüsünün bu ters-yüz oluşu gözlemlenip çözümlenmeden bu dönüşümün bir imgesini ortaya atmak keyfi olur. Bana gerekli bir başlangıç noktası gibi gözüken şey, genellikle ihmal edilir ve boğulur, özellikle de feminizm bizatihi varlığıyla kadınların mücadele gücünü gösterdiği, halbuki ortak örgütlü eylemin artık görülmediği post-feminist dönemde kadınların tahakküm altında olduğu, manipüle edildiği, söz ve görüntüden mahrum kaldıkları ve erkek iktidarının bir yaratısına indirgendiği fikrinin yayıldığı için. Belki de başka hiçbir vakada bu egemenlik kuramı bilinci (hiç olmazsa kadınlarınkini) bir sahte bilince indirgeyecek kadar ileri götürülmemişti. Emekçi bilinci çalışmasında, meslekler ve üyelerini birleştiren dayanışmasıyla bir "çalışma dünyası"nın varlığı hep görüldü. Kadınların bu karikatürleştirilmiş imgesine karşı ve onların kendilerini erkeklere karşı içinde buldukları bağımlılığa indirgenmelerine izin vermemek için, bu geniş kategorinin iç çeşitliliğinde ısrarcı olmak ve özellikle de kurbanların gerisindeki (kadın) oyuncuları aramak gerekir.

Kadınlar kendileri üzerine olumlu bir imgeye sahiptir; hedefleri kendi kişisel gelişmeleridir ve bu erişmenin en baştaki yolunun meslek yaşamına genişletilmiş bir ka-

rılım değil, özel yaşamlarının, bedenleriyle olan ilişkilerinin ve cinselliklerinin inşasının dönüşmesi olduğunu düşünecek kadar da cesurdurlar. Dediğimiz gibi, kadınlar kendilerini erkeklerle değil, kendi kendileriyle olan ilişkileri aracılığıyla tanımlarlar. Burada durup, önyargılar ormanında açılan patikayı genişletmek üzere geri dönülebilir. Ve, neden bu fiilen yapılmasın?

Özellikle, toplumsal istatistiklerin de gösterdiği gibi eşitliğe doğru yürüyüşün sınırlarıyla yavaşlıkları ve hedef olunan şiddetin yüksek sıklığıyla beraber, kadınların mesleki ifade ve yükselme kapasitelerinin de net bir şekilde ilerlediği bir dönemde, giderek artan bir öneme sahip olan bu kadının erkek egemenliğine tam bağımlılığı ideolojisinin ne anlamı olduğu sorulabilir. Aşırı bağımlılık temasının geliştirilmesinde, dünyaya egemen olan seçkin kitlenin üyeleri olarak kendilerinin güçsüzleşmesini yaşayan erkekleri belirleyen benlikten nefret ve benlikten utancın keskin bir biçimini görmek gerekmez mi? Her şeyden önce hayali bir halk adına konuşan otoriter rejimlerin sık sık hizmetine girecek kadar ve hatta batı kültürü –özellikle de erkek egemenliği– tarafından tahrip edilen kültürel kimliklerin erdemlerini sayacak kadar para burjuvazisine karşı çıkma kaygısı taşıyan entelektüellerde bu duygular görülüyordu. En nihayet, bazı erkeklerin, bir taraftan kadınların erkekler tarafından kimliği, bilinci ve davranışları onlar üzerine uygulanan tahakkümün etkilerinden başka bir şey olmayan kölelere dönüştürüldüğünü olumlayarak kendi kendilerine duydukları nefreti tatmin ederken, sınırsız bir kibrin kanıtlarını gösterdiklerine tanık olmadık mı? Batılı entelektüellerin bu özeleştirisinin

çok olumlu bir rolü oldu: tahakküm altındaki (kadınların) kurtuluşuna güçlü bir katkısı oldu, ama aynı zamanda olumsuz bir etkisi de oldu ve hatta, kadınların oyuncu olarak özgürlüğünü ve sorumluluğunu kabul etmediğinde, teşhir ettiği egemenliği uygulayanların elinde bir araca dönüştü.

Kadınların mutlak bir erkek egemenliği altında yaşadıkları fikri, önceki çözümlemelerin güçsüzleşmesine öyle bir tanık olmuştu ki, başarısı gariptir. Bir tek örnek, bunu göstermeye yeter. Simone de Beauvoir'ın *İkinci Cins*'i, ikinciden daha net bir biçimde ilk cildinde, bugün o kadar da başarılı olan formüllerin yoksulluğunu gösteren bir zenginlikte çözümlemeler sunar. Simone de Beauvoir açısından, kadının bağımlılığını getiren, erkek tarafından "öteki" addedilmesidir. Der ki, kadınlara karşı tavırların karmaşıklığı hatta ikideğerliliği, erkeğin bir öteki inşa etmesi ve aynı zamanda da ona sahip olmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Birçok diğerlerinin arasındaki bir formül (Folio, c. 2, s. 297) önermeyi açıklar: "kadın üst düzeyde şiirsel bir gerçekliktir, çünkü erkek onda, kendisinin olmak istememeye kara verdiği her şeyi yansıtır." "Efsaneler" başlıklı bölümün tamamında, inceliği sertliğini hiçbir şekilde zedelemeyen bir çözümleme geliştirir. O kadar karmaşık bu çözümlemelerin bugün birkaç kaba olumlama uğruna bir kenara atılmış olduğunu fark etmek rahatsız edici değil midir? Bu yoksullaşma olasıdır ki işçi sınıfının uygulamalarına bağlanmış olan tarih viz-yonunun basite indirgeyici ideolojiye dönüşmüş olmasına bağlıdır.

Bu kitapta ilerledikçe, özellikle de ikinci kısımda, Simone de Beauvoir'da kadınların mücadelesinin, erkekle-

rin mücadelelerinin neden oldukları kadar zengin ve karmaşık bir çözümlemesini bulamamaktan kaynaklanan samimi bir hayal kırıklığının yaşandığı doğrudur. Simone de Beauvoire erkeklerin "ötekileri" olarak kalan kadınların bağımlılığı fikrinden dışarı çıkamamıştır. Sözün kısası, bu kitapta özgürleşmeye ve özne olmaya çalışan kadınların girişimlerini (başarılı olsun olmasın) bulmayı ummak yersizdir. Simone de Beauvoire umutlarını eğitilmiş kadınların sayısının artmasına –ve hatta entelektüelleri cezbedeceği varsayılan Yunan tarzı "yosma"lara– bağlamıştır.

Bu önemli kitabı birden bire, (kadın) yazarının "doğalcı" rakiplerine karşı zafer kazandığının tam anlamıyla bilincinde, ama feminist mücadelelere hiçbir şekilde göndermede bulunulmamış olmasının yarattığı rahatsızlıkla terk ederiz. Halbuki, işçi bilincinin dönüşmesini ve kadınlarda benlik bilincinin ortaya çıkmasını sağlayan da bizatihi feministlerin zaferleridir.

Kadınların ortak deneyiminde hiçbir süreklilik yoktur: hatta, dün ve özellikle de bugün giderek daha fazla kadının kendilerini özne olarak görmesini olası kılan, yerleşik kültürel düzenle aralarında sağladıkları kopukluktur. Böylece kendilerini hedef oldukları haksızlıkların bilincinde, ama artık tam da (kadın) oyuncu olma, kendi kendilerini, özellikle de cinselliklerinin inşası yoluyla üretme iradesi tarafından harekete geçirilen benliği-için-(kadın)-oyuncu olarak olumluyorlar. Evet, bu kadınlar da eşitsizliklere ve şiddete hedef oluyor ve kimse de bunu unutamaz; ama aynı zamanda da, üstelik daha da güç-lü bir şekilde, harekete geçme yeteneklerini ve iradelerini gösteriyorlar; kendilerini bağımlı olmaktan çok özgür,

boyun eğmişten çok sorumlu hissediyorlar; kendilerini ne fahişe ne de boyun eğmiş kadınlar olarak görmüyorlar.

Şimdi kadınların kimin için hareket ettiklerini, ne olmak istediklerini biliyoruz. Ama, kime karşı mücadele ediyorlar, düşmanları kim? Sık sık kadınların mücadelesinden işçi sınıfının ya da sömürge halklarınınkiler gibi söz ediyoruz. Halbuki gerçek kadınlar hiç de böyle düşünmüyor, böyle konuşmuyor ve böyle hareket etmiyor. Dilleri savaşın dili değil ve kadınların özgürlüğünün temelde sağlandığını düşünüyorlar, öyle ki, gerçek sorun kadınların karşı saldırısı değil, özel yaşamın toplumsal yaşamın birçok kesiminden daha fazla siyasal anlamlarla yüklü olduğu bir kültüre doğru, kadınlar başta olmak üzere genel bir devrilme. Söz konusu olan toplumsal cinsiyetler arası bir çatışma değil, kadın hareketlerinin toplumsal mekânı fethi hiç değil. Kadınların fetihlerinin, iktisadi ve mesleki alanda, çok kısıtlı ve hatta hayal kırıklığı uğratıcı olduğunu kabul etmek kuşkusuz gerekli, ama aynı zamanda da önemli olanın kadınların toplumu, toplumsal değişikliklerin kamusal alandan değil de özel alandan kaynaklanacağı biçimde dönüştürmek istemeleri olduğunu anlamak gerekir. Kadınların ana düşmanı tahakkümcü erkek değil, kültürel çeşitliliğe terk edilmesi gereken özel yaşamın toplumsal ve siyasal yaşamdan ayrılması gerektiği fikridir. Tersine, kadınlar bu kamusal alanın dönüştürülmesi için özel yaşamdan yola çıkılması gerektiğini düşünüyor.

Bu son sayfalarda anlatılanlar, kadınların –ve onların sözlerinin manasını anlamaya çalışan sosyologun– kadınlarla erkekler arası ilişkilerdeki gerçekliği tartışılama-

yacak olan dönüşümü tanımlamadaki sıkıntısını açıkça ortaya koyuyor. Kadınlar kendi kendilerinin betimlemesini ne kadar açıklıkla olumlayabiliyorlarsa, erkekler ve onlarla sürdürdükleri ilişkiler üzerine yargılarına gelince o kadar müphem ve kararsız oluyorlar. Bir kenara attıkları, erkeklerin rolündeki, kadınların yaşamını değiştirene benzer ve hatta bunun tamamlayıcısı olan bir dönüşüm fikri. Kadınlar, erkeklerde gün ışığına çıkan yeni davranışları –özellikle Christine Castelain-Meunier tarafından çok iyi çözümlenen "yeni babalar"ın sayısındaki artışı– azımsamıyorlar, ama siyasal yöneticilerin kurumsal yasa ve uygulamalara dönüştürdüğü değişiklikleri üretenin kendi eylemleri olduğundan da eminler. Kadınların, özellikle de büyük feminist mücadeleler sırasındaki bu eylemi, kadınların her türden ayrımcılıktan kurtulmaları yolundaki yürüyüşlerinde onları yavaşlatan engellerin ortadan kaldırılması ve hakların eşitliği yolunda, onları yollarından saptırmış mıdır? Şimdiki post-feminist kuşak olaylar hakkında o kadar da iyimser bir görüşe sahip değil, ama çarpışma peşinde de değil. Çatışmayı sürdürmektense, kendi inanışlarını daha çok olumlamak ve özgürleşmiş bir dünyada yaşamak ister. Kadın hareketinin iki akıma ayrıldığı sanılırdı: öncelikle eşitlik isteyenler ve önceliği farklılıklara verenler. Ama, her ikisi de kültürünün belirlediği hiyerarşilerle ve normlarla donatılmış bir toplumsal sisteme göndermede bulunduğuna göre, bu iki yönelim arasındaki uzaklığın kısıtlı olduğu görünmüyor mu? Bugün, dinlediğimiz kadınlar bu siyasal eylem anlayışından uzaklaşıyor, ana hedefleri de durumlarına göre değil, kendilerine göre tanımlanmak.

Eğer erkekler üzerine oluşturdukları önermeler dikkatlice dinlenirse, kullandıkları imgelerin yapay olduğu ve gerçek bir erkek tipini göstermeyi hedeflemediği hemen fark edilir. Erkeklerin, onların söylediğinden çok daha az "maço" olduğunu bilirler. Erkeklere "herif" diyorlarsa, bunun amacı gerçek varlıkların yerine bu hayali inşayı, erkekçe, cinsel olarak güçlü ve egemen erkek dünyasını koymak; ve onlar da bizatihi erkekler kadar iyi biliyorlar ki, bu gerçeklikten çok kendi muhayyilelerinde yer alıyor. "Heriflere" gönderme, gerçek ilişkilere her türlü göndermeyi reddetmenin dolaylı ama etken bir yolu. Tahakkümcü erkek toplumları vardı, ama bizimle konuşan kadınlar orada yaşamadı ve kişisel deneyimleri de çok farklı. Bu kadınlar bir egemenlik mantığının egemen olduğu bir dünyanın ürünleri. Ve inşa ettikleri yeni dünya da iktidar ilişkilerinin aşılmasıyla ve sürekli bir benliğe göndermeyle tanımlanıyor.

Bu nedenle kadınlar kendilerini erkeklerden üstün hissediyor. Erkeklerin dünyası bugün giderek daha hızlı bir biçimde siliniyor ve bunun yerini bir başkası alıyor: erkeklerin giderek kadın modeline göre hareket ettikleri bir kadınlar toplumu.

Bu sonuç çok iyimser görülebilir, halbuki kadınların hedef oldukları şiddetin kapsamı giderek daha iyi ortaya çıkmakta. Ben bunun bilincindeyim; ama bu eğilim burada erkeklerin, yalnızca bizimle çalışan ve güçlü bir kadınlık bilincine sahip olan ya da edinen kadınların sahip oldukları imge aracılığıyla söz konusu olmalarından kaynaklanıyor. Ama onların "zayıf" erkek imgeleriyle birçok çalışmanın ortaya çıkarttığı gerçek ve sık sertlik arasında

çok büyük bir uzaklığın olduğu da doğrudur. Bu iki erkek betimlemesi nasıl uyuşturulur ya da birleştirilir? Her yerde, barlarda, ulaşım araçlarında ya da parlamentoda kadınlardan mezbaha ya da zevk hayvanları olarak söz eden ve fiziksel niteliklerinin ayrıntılandığı şaşırtıcı sertlikte beyanatların duyulduğu doğrudur. Böylesi saptamaların kamuoyunu cinsiyetçiliğe karşı mücadelenin güçlendirilmesinin aciliyetine ikna etmek için yayılması gerekir. Ama toplamda kadınların sözleri daha ilginçtir, çünkü erkeklerin beklenen tutumlarını kadınların nasıl dönüştürdüğünü ve aynı zamanda da haklı olarak tutumlarının tikel bir denetlenme biçimini gördükleri her türlü ahlakçı eleştiriye nasıl direndiklerini gösterir. Sanayi toplumunda işçilerin yolu sıklıkla sefalete, hastalığa ve tükenmeye indirgendi; her yerde gerçekten de görünür olan ama direniş, talep ve saptırma eylemlerinin görülmesini de engellememesi gereken hakikatler. Aynı şekilde, kadınların hedef oldukları saldırıları hiçbir şekilde azımsamadan, onların özellikle erkekler hakkındaki sözlerini dinlemek gerekir, çünkü kendilerininkinin yanında erkeklerin koşullarını da dönüştürürler, bu arada (erkeklerin) birçoğu da fetihçi değil, savunmacı bir saldırganlığa sığınır.

VI. BÖLÜM

KİŞİSEL DENEYİMDEN ORTAK EYLEME

Kişisel bir deneyim, ortak bir eylem ve bilince nasıl dönüştürülür? Kişisel deneyim, sanayide parça başına ya da verime göre çalışma ya da efendinin evindeki kölenin çalışması gibi toplu bir tahakkümün deneyimiyse, geçiş doğrudan olur. O zaman herkes iktisadi tahakküm ilişkilerinin doğrudan bir deneyimine sahiptir, çünkü gereken üretimin ve çabanın fiyatını belirlemekle yükümlü vardiya başı, teknisyen ya da kâhyayla doğrudan çatışma halindedir. İşverenle ücretli arasındaki çıkar karşıtlığı, bu gibi durumlarda açıkça görülür. Sınıf ya da halkların "savaşı" imgesi, doğru olmadığında bile zihne kazılır. Erkek egemenliğinden kurtulmaya çalışan kadınların durumunda, böylesi bir sözcük dağarcığı kullanmak zordur, çünkü söylemiş olduğumuz gibi, kadınlar erkeklerden, sanki onlar düşmanmış gibi söz etmez. Bunun nedeni de, yalnızca kadınların üzerindeki asıl ağırlığın erkeklerle doğrudan ilişkilerin çok ötesinde, toplumun örgütlenme ve betimlenme tarzı olmasıdır.

1. Bu Bir Toplumsal Hareket Değildir

Birçok araştırmacı, kadınların şu anki durumunu başka tarihsel deneyimlerinkine benzer terimlerle açıklamayı yeğleyecektir. Burada sınıf çatışmasından söz etmek zor olsa da, kadınların genel bir toplumsal örgütlenme modeline karşı sürdürdüğü kurtuluş çalışmasına başvurmak daha kolaydır. Ama bu evrimci ve liberal görüş, hâlâ belli bir etkisi olsa da, safça tüm iyilikleri bugüne, tüm kötülükleri de düne atfeden bu yaklaşım tarzına karşı öne sürülen eleştirilere toslar. Bu nedenle, kadınların bugünkü durumuyla sanayi emeğinin ve sömürge ilişkisinin bağrında tespit edilen durum arasında, kadınlarla feminizmin geçmişin büyük toplumsal hareketleriyle eşdeğer olduğu düşüncesiyle benzerlikler aramaya çalışmaktan vaz geçmek en iyisidir. Kadınların yaşanmış deneyimine olabildiğince yakın durmalıyız, üstelik kadınlar da hangi güce karşı mücadele ettikleri konusunda bize hayli farklı bir görüntü sunar. Çünkü söz konusu olan erkeklerin tam anlamıyla toplumsal bir iktidarı değil, çevresinin fethine yönelmiş, tüm güçlerle tüm kaynakları birilerinin elinde yoğunlaştıran ve tüm ötekileri aşağı olarak tanımlanan kategorilere atan kendi örgütlenmesi tarafından parçalandığının bilincinde bir toplumun bir işleyiş tarzıdır.

Bakış açısındaki bu değişiklik, şu andaki kuşaklar kendilerini giderek daha az tarihsel anlamda toplumsal sorunlarla betimledikleri ve geçmiş hakkında ancak müphem bir bilgi sahibi oldukları için, daha da gereklidir. 20. yy.ın siyasal ve askeri felaketleri zamanında, totaliterliklerin ve dünya savaşlarının zamanında yaşamış olanlar

için, toplumsal bir olgunun açıklamasının önce durumun zaman ve mekân olarak yerleştirilmesiyle yapılmasının gerektiği neredeyse barizdir. Toplumsal bilimler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da yeniden örgütlendiklerinde, tarihçilerin ve coğrafyacıların yaklaşımlarına çok benzer tutumlar edindiler. Durum o zamandan beri hayli değişti: tarihsel kaynakçaların yerini ahlâki kaynakçalar, toplama kamplarının dehşeti, teknolojik ve iktisadi dönüşümler, birbirinden mekânda uzak görüngülerin az ya da çok birbirlerini izlemesine alıştığımız yerde eşzamanlılıklar yaratan medyaların gelişmesi aldı. Bugün 19. yy.ın toplumsal mücadelelerinin eşdeğerlerini aramak, artık feodal beylerin ve yerel savaşlarının ardıllarının ardına düşmekten farklı değildir. Tarihsel açıklamaların değer yitirişi bizi, kadınlarının bugünkü hareketinin dayandığı gibi benlikten benliğe daha doğrudan bir ilişkiye yönelmeye zorlar. Erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğini reddettiğimizde de, bunu ayrımcılık karşıtlığı, insan bireylerin yasa karşısındaki eşitliği ve toplumsal yaşamdaki her türlü çeşitlilik biçimlerine saygı adına yaparız.

Şimdi artık işçi hareketinin araştırılmasıyla gün ışığına çıkarılan gerçeklikle kadınların bilinci ve erkek egemenliğini bitirme iradelerinin ortaya çıkardığı gerçekliğe aynı adın verilemeyeceği açıktır. Birinci durumda, benzer birçoklarında olduğu gibi, toplumsal hareket fikrine başvurulması şart olur. Halbuki kadınlar ve kurtuluşları için verilen mücadele fikri için bu şart olmadığı gibi, bizi bunu sorgulamaya, hatta reddetmeye iten bir olgular betimlemesini önümüze sürer.

Ortada erkeklerle kadınlar arasında, kültürün ürettiği

ana kaynakların ele geçirilmesi için verilen bir çatışma yoktur. Özellikle kadınlar, kendileri hakkında hem evrenselci hem de tikelci terimlerle, hem haklar hem de haksızlıklar terimleriyle konuşurlar, ama toplumsal savaş terimleriyle değil. Aynı zamanda, en büyük kuşkuyu tarihsel, evrimci, bizi en keskin çatışmalarımızın çözümünü iktisadi büyüme ve toplumsal farklılaşmada aramaya iten yargılara karşı hissederiz. Ve bizi kültürümüzün tekilliğinin arkasına gizlenmeye çağırarak çözümlemeyi olanaksız kılan kültürel göreciliği de aynı güçle reddederiz. Batılıların çok kavim-merkezci bir tarzda araçsallaştırdıkları bir evrimcilikten olduğu kadar bizi iyiyle kötüyü ayırmaktan alıkoyan bir kültürel görecilikten de uzakta kalabilmek için, kadınların yaşanmış deneyim, düşünce ve sözleri üzerine bilgimizi olabildiğince ilerletmekten başka yolumuz yoktur. Tüm bunlar bizi oyuncuların toplumsal sistem içindeki rolleriyle her türlü tanımlanmalarından ve hatta Durkheim'dan Parsons ve takipçilerine, tüm sosyoloji düşüncesinin merkezindeymiş gibi düşünülen bir fikir olan toplumsal yaşam anlayışından kurtulmaya getirir. Toplumsal oyuncuların doğası ve davranışlarının mantığı artık iktisat araştırmalarında değil, demokrasi, özgürlük, eşitlik, adalet fikirleriyle ilişkilendirildikleri ahlâk felsefesi kitaplarında bulunuyor.

Demek ki kadınların reddettiği, ataerkil sistem olarak adlandırılan şeyin hayli ötesine giden, tüm bir bağımlılıklar bütünüdür. Kadınlar eylemlerinin doğrulamasını şu ya da bu tarih felsefesinde aramıyor. Kadınların bağımsızlıklarını ve erkeklerle eşitliklerini kazanmış olmaları, tarihsel açıdan önlenemez değildir. Kurtuluşları da tekno-

lojik ya da iktisadi bir değişikliğin ürünü değildir. Kitlesel tüketimin evde iki ücretin birleştirilmesini gerektirdiği doğrudur, ama para ekonomisine daha doğrudan bir giriş kadınların bağımlılığını kendiliğinden ortadan kaldırmaz, üstelik (kadınlar) genellikle en düşük ücretlerin verildiği etkinlikleri barındıran sektörlerde çalışırlar. Burada sorgulanan kadınların en güçlü olumlamaları görülür. Esas hedefleri benliğin inşasıdır ve bu da istihdam ücret gibi daha çok kamusal alanda değil, cinsellik alanında, yani kişisel yaşamda işler. Kadınların tarihinin iktisadi bir yorumunun peşine düşmek gereksizdir: bu tarih başka bir kütüğe kaydedilir ve politikacılar da –başka birçok oyuncuda olduğu gibi– kadınların gerçek davranışları yerine kendi müdahale tarzlarına karşılık gelecek açıklamalara bağlı kaldıkları sürece, kadınların eylemlerini daha az anlarlar. Üstelik kadınların bunu retleri o kadar güçlüdür ki, onlarda siyasete karşı olumsuz bir tavır oluşturur.

Önermemi daha somut bir şekilde açıklayabilmek üzere, kadınların rakip olarak belirlediklerinin müphem bir şekilde tanımlanan bir "eski düzen" karşılığı bir şey olmadığını, bütününde erkek toplumsal cinsiyeti hiç olmadığını, ama kesinlikle tanımlanmış oyuncu kategorileri olduğunu söyleyeceğim: siyasiler ve genellikle içlerinde reklâmcıların en tehlikelisi olarak özellikle gösterildiği medyalar.

2. Siyasetçilere Karşı

Siyasetçilere karşı bu düşmanlık, feminizmin büyük ilerlemelerinin –Neuwirth yasası, Veil yasası gibi– yasalarla kesinleştiği de göz önünde bulundurulduğunda şa-

şırıncıdır. Aslında bunun iki dayanağı vardır. Birincisi, kadınların hükümette, parlamentolarda ve Devletin üst kademelerinde çok zayıf temsil edilmelerinden kaynaklanan skandaldır. Fransa'daki durum özellikle bir felaketti ve hâlâ da öyledir, uzun bir süre de (kadınlara ait olacak) özel yaşamın, (erkeklere ayrılmış olması gereken) kamusal yaşamdan ayrılmasını gerekli olduğunu anımsatan sesler duyuldu. Kadınlar tam zamanlı bir etkinliği gerektiren kamusal bir yaşama sahip olurlarsa, diyorlardı, nasıl olur da çocuklarına ve tüm ailelerine karşı rollerini yerine getirebilirler? Çok farklı nedenlerle, feminist militanların büyük çoğunluğu salt siyasal eylemden uzak durmuş ve baskı grupları aracılığıyla, gazeteci ve avukat kimliğiyle hareket etmiştir. Fransa'da sağ zaten kadınların mecliste önemli bir varlık göstermesine hep karşıydı ve kadınların oy hakkı lehine kararın da ancak İkinci Dünya savaşının sonunda, üstelik Paris'te değil Cezayir'de, de Gaulle tarafından kurulan geçici meclis kararıyla alındığı da hatırlardadır. Böylece, kadınların genel seçme hakkına ulaşması için bir yüzyılın geçmesi gerekmiştir ve bunun nedenleri de daha ortadan kalkmamıştır.

İkinci dayanak: batı (Avrupa) modernleşmesi, yüzyıllar boyu yönetici seçkinlere neredeyse sınırsız iktidar ve müdahale yeteneği verirken, birçok kategorinin de aşağılığın zindanlarına kapatıldığı bir aşırı kutuplaşma modeline dayanmıştı. Akıl, güç ve cesaret erkek seçkinlerin özellikleri olarak kabul edilmişti, halbuki geleneklerin, duyguların ve üreme işlevinin tutsakları olarak görülen emekçiler, sömürge halkları ve kadınlar yetişkin, beyaz ve mal sahibi erkeklerin aksine dünyanın fatihleri statü-

sünü talep edemiyordu. Pierre Rosanvallon ve onunla beraber başka bazı tarihçiler, 1848 öncesinde zihinsel durumları ne olursa olsun tüm erkeklere yurttaşlık hakkının verilip, bunu tüm kadınlardan esirgenmesini doğrulayan siyasal fikirleri çözümlemişti. Özellikle cumhuriyetçi laikler, kadınların papazlar tarafından manipüle edileceğinden çekiniyordu. 1789'da kadınların şikâyet defterlerine etkin bir şekilde katkıda bulunmalarını engellemeyen kadın karşıtı görüş, 1848'de bunların tamamen ortadan kaldırılmalarına neden oldu. Kadınların siyasal alemin onlara karşı takındığı düşmanca tutuma olan bilinçleri, gündelik yaşamın her yanında bu feminist karşıtlığını gördükçe daha da arttı. Tarihçiler bugün bize geçmişin çözümlemecilerinin tarihi, kadınların yaşamı üzerine belgelerin azlığını öne sürerek erkeklerinkine indirgediğini, ama devrimci çevrelerin de muhafazakâr olarak değerlendirdikleri kadınların katılımına karşı aynı düşmanlığı sergilediklerini anımsatır. Daha geniş bağlamda, birçok Avrupa ülkesinde ve özellikle de Fransa'da, bir devrimci toplumsal hareketle burjuvazinin ve kurulu düzenin hizmetindeki bir parlamenter demokrasinin kurumları arasında gerekli olan kopuş fikri kalıcı bir şekilde yerleşmiştir. Bu da seçkin erkeklerle aşağıya itilmiş kadınlar arasındaki önceki karşıtlığı kalıcı hale getirmiştir. Devrimcilerin düşüncesinde, erkekler itici güç rolünü üstlenmeliydi, çünkü kadınlar kurtuluş eylemine katılma yeteneğine sahip değildi.

Tüm bu nedenlerle, Fransa'nın durumunda post-feminist kadınların siyasal eyleme olan düşmanlığı, feminizmi de hedef alacak ölçüde, özellikle güçlüdür. Bu

kuşkusuz feminizmin fetihlerinin reddi anlamına gelmez, ama özellikle de giderek daha fazla kişisel yaşama dönük ve kurumsal alandan uzak hale geldiğinden, bir hareketi yalnızca kuşku ve nefret uyandıran bir aleme katılma biçimlerinden ayırma iradesini gösterir.

Post-feminizmin siyasal bağımsızlığı her şeyden önce eylemini güçlendirmenin bir unsurudur. Her alanda, özellikle de belli bir kategoriyi, belli bir etnik ya da cinsel azınlığı, belli bir engelli kategorisini vs. desteklediklerinde, her türlü siyasal güçten bağımsız derneklerin ya da STK'ların kuruluşuna tanık oluyoruz. Bu da partileri zayıflatıyor, çünkü oy zamanı geldiğinde, bunlar şu ya da bu tikel davanın lehine bölünüyorlar. Post-feministlerin siyasal partilerden uzaklaşmaları –buna karşın, sağın büyük bölümünün kadınların koşullarının dönüşümüne karşı çıkmasına neden olan direniş nedeniyle göreli kalan bir uzaklaşma– siyasal partilere büyük kuşku duyulmasına neden oluyor. Yani bu partiler, toplumsal seferberliklere yaslanmaktan, hatta bunları uyandırmaktan aciz midirler? Kapitalizmle sosyalizm arasındaki karşıtlıklardan, artık hiçbir gerçek varlığı kalmayan o ünlü, büyük anlatılardan başka şey görmekten aciz midirler? Birçok yurttaş siyasal partilerin güçsüzleştiğinden şikâyetçi; ama birçokları da bunların katılıklarından ve artık var olan gerçekliğe karşılık gelmeyen fikirlere ve eylem tarzlarına bağlılıklarından yakınıyor.

Bu nedenle, toplamda, post-feministlerin apolitik tavırlarını olumlu görebiliriz, çünkü her şeyden önce bir önderle, bir örgütle ya da iletişim kampanyalarıyla özdeşleştirilen ve temsil tekelini yitirmiş olan partilerdeki

genel gerilemeyle benzeşir.

Ama, kendilerini siyasal ifadeden yoksun bırakan ve böylece de örgütlü bir eylemi zorlaştıran bu tavırların ve fikirlerin kırılganlıklarını da gizlememek gerekir. Feminizm mücadelelere girmiş ve zaferler kazanmıştır; hatta, bir yandan militan bir hareketken, aynı zamanda kadınların çoğunun yaşamını ve düşüncelerini dönüştürmüştür. Post-feminizm birçok kadının daha kişisel ve daha etkin bir katılım getirdiği, kurumsal değişiklikleri bir kültürel mutasyona dönüştüren bir düşünce önerir. Ama, siyasal olmaktan çok psikolojik olan bu eylemin, örgütlenmesi olmadan, belirlenmiş düşmanları olmadan, siyasal tartışmaya girmeden, kalıcılık iddiası olabilecek midir?

Projesi küçük bir kadınlar grubu tarafından başlatılan tam eşitlik üzerine yasanın hem örgütlü solun desteğini alamamış hem de önemli bir kadın seferberliği doğuramamış olması çarpıcıdır. Halbuki yasa kabul edilmiştir ve kadınların gerçek durumunda iyileşmeye neden olmuştur. Ama bir kez daha her şey sanki kamusal sorunlarla özel sorunlar birbirinden ayrıymış gibi gelişmiştir. Kadınların kendi kendileri üzerine düşüncelerin yoğunluğu, ne kadar önemli olduğunu burada göstermeye çalıştığım bu kültürel değişikliğin bu kadar düşük bir toplumsal görünürlüğe sahip olduğunun fark edilmesini engellememelidir.

Burada, şu çelişkiyi gözlemlemekle yetineceğim: tam da özel dünya kamusal alanı kapladığında, tam da "kişisel" sorunlar, en başta da cinsellikle ilgili olanlar toplumun bütününde ön plana yerleştiğinde, hareket halindeki kadınlar kamusal alana her türlü etken katılım biçim-

lerini reddediyorlar ve sanki bireysel bilinçlerine ya da küçük grupların toplantılarına sığınır gibiler. Post feminizmin olgunluğu ve etkisiyle, kamusal alanda neredeyse hiç görünmemesi arasındaki kontrast, çarpıcıdır. Bu kadar önemli değişikliklerin (kadın) oyuncularıyla hiçbir şekilde katılmak istemedikleri o siyasal yaşam arasındaki garip yüzyüzelik.

Bu sonuçlar, anlam ve önem yüklüdür. Ama bunlardan nasıl kaçınılır? Bizimle konuşan kadınlar, ortak eyleme ilgisiz değiller. Derneklerden, STK'lardan, okul desteğinden çok söz ettiler. Daha geniş anlamda, okulu özel dünyayla kamusal dünya arasındaki en önemli geçiş mekânı olarak algılıyorlar ve bu geçişin kötü gerçekleştiği, okulun özel alandan, öğrencilerin kişiliklerinden, ya da toplumsal-kültürel sorunlarından kaynaklanan taleplerle çok az ilgilendiği fikrini sık sık ifade ediyorlar. Bu kadınların gözünde okul dünyası bilgilerin çıraklığı görüşü içine kapanıyor ve bunun da olumsuz toplumsal sonuçları oluyor.

Verilerimizin böylesi ağır bir varsayımı *kanıtlamak* için yeteri kadar ağırlığı olmamasına karşın, (kişisel deneyimden kaynaklanan) kültürel taleplerle (başka, yaşanmış deneyimlerle ya da benliğiyle ilişkiden değil, iktisadi veya etnik terimlerle tanımlanmış toplumsal kategorilerin mantığından kaynaklanan) siyasal "öneri" arasında var olan derin bir kopukluk fikrini öne sürmek meşru olur. Daha da ileri gidelim. Genelde, elverişsiz durumda olan ve tanım gereği daha kalabalık olan kategorilerin, seçkinlerin parası ve gücü karşısında halk oyuyla yönetimi almasına demokrasi diyoruz. Bu da, zenginlerin ve iktidarı elinde tutanların çıkarlarına doğal olarak uyacak olan iktisadi ve

siyasal toplumun işleyişi üzerine eleştirel bir yargının varlığını kabul eder. En kalabalık toplumsal kategorilerin savunmasıyla yerleşik düzenin eleştirisi arasında "demokratlar" tarafından kurulan sürekli bağ buradan kaynaklanır. Halbuki, bu tür demokratik düşünce zayıflamıştır. Yerleşik düzen çoğunluk yasası yerine azınlıklara saygı gösterilmesi adına daha çok eleştirilir olmuş, daha kalabalık olan ve hiçbir belirli siyasal yönelimle kendisini özdeşleştirmeyen orta sınıfların savunulmasına göre de, dışlananların, marjinallerin ya da geçici işçilerin savunulması daha anlam yüklü hale gelmiştir. Ekonominin yönetilmesi, *Un nouveau paradigme* (2005) içinde de belirttiğim gibi, giderek ulusal siyaset ve görüşlerden bağımsızlaşmış ve küreselleşmiş bir üretim, değişim ve maliye sistemine özgü çıkarların güdümüne girmiştir. Birdenbire, demokratik diyebileceğimiz "talepler", iktisadi sistem ve iktidar "yapıları" üzerine varılan yargılardan kopar; özel-likle de çeşitli cinsellik, üreme ve aile biçimleri aracılığıyla özel sorunlar toplumsal mekânı işgal ettiğinden kısıtlayıcı bir tarzda tanımlanması olanaksız hale gelen özel alan gereksinimlerine giderek daha dolaysız bir tarzda bağlanır.

Dinlediğimiz kadınların, bu daha geniş çerçeveye yerleştirilen apolitik tepkisi çelişkili olmaktan çıkar; tersine, benim de incelemiş olduğum paradigma değişikliğinin bir tezahürü olarak kabul edilebilecek bir şeyi ortaya çıkartır. Özellikle de iktisatla toplumsal yaşamı birleştiren ve davranışları sistemlerin durumuyla açıklayan büyük anlatıların sonunu. Gerçekten de, her türlü tarih felsefesine arkamızı döndük ve demokrasinin şu andaki temeli de iktidara erişimin açıklığına değil, kendi haklarını

savunan ve onları temel haklarmış gibi kabul ettirenlerin yeteneklerine yaslanıyor gibidir, özellikle de böylesi bir karar iktisadi ve siyasal yöneticilerin çıkarlarına ve fikirlerine aykırı kararlara yol açtığında.

Bugünün sözcüklerini kullanalım. Sivil toplum, siyasal toplumun özel alandan gelme hareketler tarafından fethedilen ve yönlendirilen kısmıdır. Sivil toplumda haklardan, ötekine saygıdan, kültürlerarası bileşimlerden, farklılıklardan ya da etkileşimden söz edilir. Kadınların durumunun aralarında merkezi bir konuma sahip olduğu tüm bu terimler, söyleşiler ve tartışma gruplarında duyduğumuz söylemlerde sürekli yer aldılar, öyle ki, burada incelenen belgeler, siyasal eylemin yaşanmış deneyimden, özel alandan kaynaklanan toplumsal ve kültürel taleplere boyun eğmesinin gerekliliğini kabul etmemizi gerektiriyor. Demek ki, kadınların siyasal sisteme yönelttiği sitemlerin ötesine gitmek gerekiyor.

Bu sistemin onlara verdiği yerin zayıflığından yakınıyorlar ve kadınların sunduğu taleplere aldırmayan ya da düşmanca davranan bir "erkek" iktidardan söz ediyorlar. Ama bu suçlamalar çok daha temel bir reddi saklıyor ve burada tartışılan yalnızca bir iktidar değil; egemen siyaset, özellikle de demokrasi anlayışı. Siyaset, partiler ve seçim katılımı krizinden pek yüzeysel bir şekilde söz ediyoruz. Dikkat çekecek kadar, ama genel bir değeri olan sonuçlar çıkartmayacak kadar gerçeklik taşıyan temalar. Her türlü ideolojiden ve her türlü parti mantığından uzak dinlediğimiz bu kadınların önermelerinin bizi davet ettiği gibi, daha ileriye gitmek gerekir.

Talep, olduğu sanılan yerde değil; ama bu, özgürlük,

eşitlik ve adalet fikirlerinin de yok olmadığı gibi, bu talebin de yok olduğu anlamına da gelmiyor. Ama onu görebilmek için, küreselleşmenin, iktisadı toplumun işleyişinin diğer kesimlerinden ayırdığı andan başlayarak etkisizleşen, her şeyden önce, iktisadi bir çözümlemeden kurtulmak gerekir.

3. Tam Eşitlik

Az önce, şiddetle savunulmasına, özellikle de saldırılmasına karşın, tam eşitlik teması üzerine ortak düşünce üretmedik. Ama duyulan sözlerden esinlenerek, konumları yeniden oluşturmak mümkündür.

Acaba mücadeleler, tek başlarına, eşitsizliği ve bağımlılığı geriletebilir mi? 20. yy.ın başlarında Büyük Britanya, doğum kontrolü ve kürtaj kampanyaları sırasında Fransa ve bugünkü İskandinav ülkeleri örneklerinde güçlü bir şekilde doğrulanmış olan bu fikir, görüşme yaptığımız kadınlarca da reddedilmemiştir. Onlar yalnızca içinde yaşadıkları dünyanın siyasal eylemine inanmıyor. Bu da onları birçok kez ilkesel olarak reddettikleri izlenimini verdikleri siyasal eyleme göre çok daha kısıtlı bir konumu kabul etmeye itmiştir.

İkinci gözlem. Benliğin inşası ve olumlanması çağrısı, kadın kimliğinin toplumsal inşasının, yani tek kelimeyle toplumsal cinsiyetin güçlü bir biçimde reddinden beslenir. Bu, beni ve anladığım kadarıyla onları da her türlü toplumsal cinsiyet fikrini saf dışı bırakacak önlemleri benimsemeye yöneltecek bir olumlama ve bu saf dışı bırakma da seçim ortamında ancak her türlü toplumsal

ve kültürel nitelikten bağımsız bir cinsel farklılığı tanıyarak elde edilebilir. Tam eşitlikten daha iyi ifadesi olmayan bir ilke. Bu, farklılığa çağrı ya da temsilin eşitsizliğinin sınırlanması çabası üzerine dayandığı sürece kabul edilemez olduğu kadar da, muzaffer bir toplumsal talebin yokluğunda, erkek egemenliği tarafından inşa edilen tüm kadın imgelerinden, hatta kadından bile kurtulmanın en etkili yöntemidir.

Başka hiçbir çözümün yürürlüğe konulmamış olması, bu konumu daha da tatminkâr kılar. Siyasal ve entelektüel çevrelerin direnci o kadar büyük olmuştu ki, kadınlar karşısındaki önyargıları hızla geriletmek olanaksız hale gelmişti. Cinsiyeti toplumsal cinsiyetten ayırmanın, daha doğrusu illaki de kadınlarla erkeklerin eşitliği için çalışmayan toplumsal cinsiyet üzerine tartışmaları önleyebilmek üzere cinsiyetlerin ikiliğini kabul etmenin çok etkili olduğu ortaya çıktı.

Genel önermemi güçlendiren bir sonuç, yani cinsiyet-toplumsal cinsiyet karşıtlığının yerine, benim formülleştirdiğim çalışmanın ortasına gelindiğinde artık anlamı açıklama gerektirmeyen cinsiyet-cinsellik karşıtlığının konması gerekliliği.

4. Medyalara Karşı

Feminist entelektüeller arasında o kadar çok tartışmayı ateşleyen feminizmle demokrasi arasındaki ilişkiler teması, dinlediğimiz kadınları tutkulandıran bir konu değil. Kamusal özgürlüklere, hatta genelde laikliğe bağlılar –bu özellikle birçok Müslüman kadın için geçerli. Ama,

bu özgürlükleri kadın olarak desteklemiyorlar; daha çok, genel kamusal özgürlük ilkelerinin görüşlerin, siyasal eğilimlerin, dinsel gruplaşmaların çoğulluğuna katkıda bulunacağına ve kamusal yaşama olduğu kadar, özel yaşama da yayılması gerektiğini söylüyorlar. Bu anlamda, feminizm liberaldir, çünkü "bırakınız yapsınlar" en güçlü olanların yararınayken, her türlü siyasal ya da ideolojik tekelin karşısına güçsüzlerin savunulmasını talep edecek bir liberalizm çıkarır.

Ne demokrasiye, ne de feminizmin çıkarlarına uymayan, bir cemaat –örgütlü bir çıkar grubu– oluşturan kadınlar lehine "olumlu" özürlükler talep etmektir. Kadınların durumunda, işler dinsel cemaatlerde, bölgesel gruplaşmalarda ya da her türden azınlıkta olduğundan daha açıktır. Isiah Berlin'in tanımladığı şekliyle "olumsuz özgürlük", kadınlar açısından en elverişli siyasal eylem biçimidir: onların ya da başka kategorilerin özgürlüğüne zarar veren her şeye karşı çıkar, ama bunu, kadınları temsil etme iddiasında olacak siyasal ya da cemaatsel bir örgütle kesinlikle özdeşleşmeden yapar. Kuşkusuz, bir tek örgütün çok araçsal amaçları olabilecek bir azınlık grubunu temsil ettiği ve bir cemaatin olumlanmasına ayrılan "olumlu" özgürlüğün mahsurdan çok avantaja sahip olabileceği kabul edilebilir. Ama kamusal alanın açık, çeşitli, çoğul olması gerektiğini ve her türlü tekel biçiminin dışarıda bırakılması gerektiğini söylemek, özel yaşamla kamusal yaşam arasında yapay bir ayrım getirmek anlamına gelmez. Örgütlü bir feminist harekete kadınları temsil hakkını vermek, başa çıkılamaz zorluklar doğuracaktır, zira kim, insanlığın yarısını temsil ettiğini iddia edebilir ve

üstelik erkeklerin oluşturduğu diğer yarının da aynı tarzda temsil edilmesi nasıl sağlanacaktır? Bu aşırı bir ikiliğe götürür ki, saçmalığı kısa sürede herkesin gözüne çarpar.

Cemaatçiliğe ve korporatizme götürecek her şey, siyasal eylem içinde amaçları, şu ya da bu toplumsal grubun çıkarlarının ve kültürünün özgüllüğünün çoğunluk tarafından kabulünü sağlamak olan diğer kategorilerden çok kadınlar için kötüdür.

Siyasilerden çok, asıl düşman olarak görülenler medya profesyonelleridir, özellikle de kadınları çok sık cinsel nesne haline getiren reklamcılar. Bu tür suçlamalar klasiktir ve yalnızca kadınların haysiyeti, çığırtkan afişler, görüntüler ya da metinler tarafından ciddi bir şekilde tehdit edildiğinde kayda değer olurlar ki, bu da ortaya çıkarması pek de kolay olmayan bir şeydir, çünkü reklamlar aynı zamanda kadınlar tarafından geniş kabul gören ürün ya da uygulamaları değerli kılar. Makyaj onlara dayatılmaz, jimnastik, koşu ya da gıda rejimleri de. Kadınlar, kendi bedenlerini "seçmelerine" yardım edenle onları cinsel nesne haline getirenler arasında bir sınır çizmekte zorlanır. Sık sık, Amerikalı (sıklıkla cinsel tacizden söz eden) kadınlarla, baştan çıkarmayı, arzu uyandırmayı ve çektikleri erkeklerle oynamayı seven Avrupalı, özellikle de Latin kadınlar karşılaştırılır. Ama Fransız kadınlarının baştan çıkarma sözcüğüne tepkilerinin, Amerikalı kadınlarınkilerden farklı olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu sözcük, kadının erkek tarafından tahakkümü anlamına geldiği düşüncesiyle net bir biçimde reddedilmiştir. Ama aynı zamanda, aslında ötekine yöneltilmeden önce kendi kendisine yöneltilen "benlik kaygısı" gerekli ve görün-

tülerini, bedenlerini nasıl kullanacaklarını seçmede kadınlara sunulan bir olanak gibi düşünülür.

Bu da bizi o klasik soruya getirir: kişisel özeni, baştan çıkarmadan ya da baştan çıkarıcının manipülasyonundan nasıl ayırt etmeli? Her katılımcının kendi kendine sorduğu bu soru türü hepsini rahatsız etmiş ve açık bir yanıt getirmemiştir. En ayrıntılı olanı şudur: baştan çıkartma, inisiyatifin bende olduğu bir oyunsa iyidir; eğer erkek beni baştan çıkarmaya çalışıyorsa kötüdür. Bu beyanların çözümlemenin ilerlemesine katkısı yoktur. Buna karşılık, aynı grubun başka bir üyesi şunları söyledi: "bir kere, afişlerdeki bu kadınlarda ben kendimi görmüyorum, bacakları benimkiler gibi değil, vs." görünüşte alelade bir beyan, ama ekliyor: "Evime döndüğümde, aynada kendime bakıyorum ve artık yüzümün, saçlarımın olmadığını görüyorum... benim görüntümü çaldılar." Olağanüstü sözcük. İletişim aleminde görüntüsünü çaldırtmak, sanayi toplumunda emeğini sömürtmekle eşdeğerdir. Her iki durumda da bir tahakküm ilişkisi tanımlanmıştır. Ama bu ilişki ne zaman ortaya çıkar? Bu kadın, ne zaman ve neden görüntüsünün çalındığını hisseder? Kadınların beyanına en iyi karşılık gelen varsayım, söz konusu hırsızlığın, artık kişiye ait olmayan, çünkü bedeninden ayrılmış olan cinselliğin çalınması olduğudur. Skandal, cinsellik yüklü bir bedenin teşhiri değildir; tersine, söz konusu kadın açısından, yani tüm kadınlar için, cinsellikten arındırılmış, malların üzerine aktarılmış bir bedende yatar. Kişiliğin cinsellik yoluyla tüm inşası yıkılır. Kişiliğin emek aracılığıyla inşa edildiği bir toplumda emeğin sömürülmesi, bugün görüntünün çalın-

masıyla aynı öneme sahiptir. Paranın üretimin hizmetinde işlev göreceğine para üretmekle suçlanması gibi, denilebilir ki kadınların (erkeklerin de) reklamlar tarafından cinsellikten arındırılması, daha iyi satılabilmeleri amacıyla daha arzulanır hale getirilmek istenen nesnelerin erotikleştirilmeleri lehine işler.

Bu yorumun, ancak "cinsiyetçi" reklamlardan daha geniş bir alana yayıldığında bir yararı vardır. Bunun doğrulanması kolaydır, çünkü cinsellikle yüklü bir kadının (ya da erkeğin) gözüktüğü birçok resim ve şarkıda cinsellik mevcuttur. Halbuki, bu genellikle bireyden nesnelerin görsel ya da işitsel betimlemesinin üzerine aktarılır. Kadınlar ortamlarının bu cinselleştirmesi tarafından uyarılabilir, ama aynı zamanda cinselliklerinden ve kendi bedenlerinden yoksun bırakılmış gibi hissederler. Cinsellik, erotizm ya da cinsel ilişkiler benliğin benlik üzerindeki çalışmasına yabancı gibi takdim edildiklerinde, ki buna televizyonda giderek daha fazla tanık olunuyor, bu tahakküm işlemi giderek daha aşırı biçimler alma eğilimindedir.

Bu çözümleme türü, sıklıkla onları her türlü inandırıcılıktan yoksun bırakma tehlikesi taşıyan güçlü muhalefetlerle karşılaşır. Televizyon programlarını ya da reklam panolarını seyreden kitleler, gerçekten de yabancılaşıp, sömürülmekte midir? Neden böyle hissetmiyorlar da aksine, televizyon olmadan erişemeyecekleri olaylara bakışlarıyla katılmanın tatminini hissediyorlar? Halkın kitle kültürü tarafından sömürülmesinden söz eden kadınlarla erkeklerin sesini bu kadar güçsüzleştiren o sağduyulu yanıtla aynı fikirde olmamak mümkün mü? Ama burada söylenen, çok farklı doğada bir şey: kişi, cinselliğinin et-

rafında biçimlendiği içindir ki, cinslikli ama cinsiyetten yoksun bırakılmış bedenin betimlenmesi yıkıcı olarak yaşanır. Cinselliğe, dolayısıyla da kişiliğe hiçbir göndermede bulunulmadan betimlenen cinsel etkinlikler olarak tanımlanabilecek pornografinin durumuna bu özellikle uygulanabilir. Kişinin ve en yüksek noktasında erişimin genellikle cinsellik yoluyla elde edildiği öznenin yıkılması.

Piyasaya sürülmüş özne olma hevesindeki imgenin peşinde olduğu yalnızca her türlü öznellikten ve benlik bilincine her türlü göndermeden kurtulmak değil, aynı zamanda ve daha kesinlikle, benliğinde birçok olası anlam taşımaktır, bu da müşteriye bir taraftan bir imgenin anlamını seçme olanağını verirken, bir taraftan da seçiminin gerekçelendirmesini kendi kendisinden gizlemektedir. Bir reklam ya da sinema imgesi, hem "kurtarıcı" bir arzunun, hem erkek arzusunun tasarrufuna kendisini sunmanın, hem de kendi cinselliğinin yaratıcı keşfinin taşıyıcısı olma hevesindedir. Tüm bu anlamlar aynı imgelerde varlıklarını birlikte sürdürebilir. Ama imge aracılığıyla iktidar kullananlar açısından esas olan, "boşaltmak", bu farklı erotikleştirme biçimlerini, onların taşıyıcısı olan kadından ayırmaktır.

Böylece, toplumumuzda iki birbirini tamamlayan sürece tanık oluruz: oyuncunun cinsellikten arındırılması ve çevrenin erotikleştirilmesi. Bu ikinci süreç, birinciye karşı çıkar: her gün daha fazla gözlemlediğimiz şey: içinde yaşadığımız ortamın erotikleşmesi, insan kişiliğinin cinsellikten arınmasının bir sonucudur. Reklamların ve başka birçok mesajın güçlü bir biçimde erotikleştiği ülkelerde, sapkın ya da insan haysiyetine karşı olarak nite-

lendirilen cinsel davranışlar, kadınların cinsiyetin güçlü varlığı tarafından maskelenmiş olan kişisel tarihine net bir şekilde karşı çıkar.

Bir toplumun iki veçhesini, çevreyi erotikleştiren ve bireylerin cinselliklerinin tezahürlerini giderek daha sıkı bir şekilde denetleyeni karşı karşıya getirmek keyfi değildir. Sanki, toplum için yararlı olduğu yargısına varılan etkinliklere hasredilmek üzere kişisel bir yaşamın özgürleşebilmesi için, bunlar kamusal alana yansıtılmalıymış gibi. Giderek, özel yaşama daha fazla yasak dayatılmaktadır, özellikle de erkeğin her şeye kadir olduğu fikrine, ama aynı zamanda da genellikle fahişeliğe eşlik eden, ama özellikle de kısmen gönüllülük koşulları altında uygulandığında tüm biçimlerini nitelendirmeyen bağımlılık, kölelik ve sefaleti hedefleyen savlar adına fahişeliğe karşı törelerde ve hukukta büyük bir ilerleme gibi ortaya çıkan aile içi tecavüze karşı.

Birkaç sözcükle fahişelik karşıtlarıyla "seks emekçileri" savunucuları arasında hakemlik etme niyetinde değilim, yalnızca erotizm yüklü ve kişiliğin inşası açısından olumsuz görüntü ve söz sağanağını teşhir etmeye çalışıyorum ki, bu tamamıyla farklı bir şey. Her zaman kan, cinsiyet ve ölüm yüklü *circences*'in, yani sirk oyunlarının geniş alanı giderek yayılıyor ve canı sıkılan çiftler giderek daha fazla porno kasetlere ya da karıştırmacı ya da takasçı uygulamalara başvuruyor. Belki de bir gün cinsel yaşam, aşktan daha fazla tatmin sağlayacak olan erotizm yüklü resimlerin, müziğin sözcüklerin ve tavırların ortasındaki bir mastürbasyona indirgenecek. Kuşkusuz aşırı bir öngörü, ama toplumumuzun iki yönelimi arasındaki

giderek netleşen karşıtlığı açıklıyor: cinselliğe, özgür ve sorumlu öznelerin inşasında merkezi bir rol biçen yönelimle, bir zamanlar (ve hatta hâlâ) herkesin emeğinden ve adil karşılığından yoksun bırakılmaya çalışıldığı gibi, cinselliğinden de yoksun bırakıldığı yönelim.

Bu tür çözümleme, işi cinsellik gibi ortak bir kaygısı olan oyuncuları karşı karşıya getirecek bir çatışmayı ayırt etmeye, başka bir deyişle post-feminist bir toplumsal hareketin olumlanmasına götürebilir. Gerçekten de, bir işletme ustaları ve emek örgütlenmesi politikası kadar, görüntü ustaları tarafından sürdürülen bir politikadan söz etmek de normal gözükebilir. Görüntü aleminin, tıpkı emek örgütlenmesinin emekçilere sunulduğu gibi, tüketicilere dayatılmaktan çok sunuluyor olması olgusu, sorunların alanındaki (dolayısıyla da doğasındaki) değişmeye işaret eder, ama örnekseme arayışına karşı bir sav oluşturmaz. Ama, medyaların "aşağı alemiyle" insanlığın "yüksek" kültür tarafından ifade edilen gerçek gereksinimleri arasındaki yapay karşıtlığa düşmemek koşuluyla. Her türlü tarihsel koşulda, rakipleri karşı karşıya getirenlerden değil de onları birleştirenlerden hareket etmek, daha zor, ama aynı zamanda daha da önemlidir.

Bu nedenle, bireyin bir cinselleşme talebiyle, sürekli bir şekilde oyuncuların cinsiyetten arındırılmalarıyla birleşen ve pornografik imgelerin en aşırı biçimini oluşturdukları çevrenin erotikleşme politikası arasındaki bir çatışma varsayımına bağlı kalınırsa, imge toplumundaki merkezi çatışmanın cinselliğin tanımlamış olduğum iki sunumunu karşı karşıya getirdiği sonucuna varılabilir. Ama, her tikel imge, nasıl yargılanabilir ki? Giderek ar-

tan sayıda televizyon programları ve bunlarda, rap ya da başka türlü bir müzik kisvesi altında, avcı rollerini artık pek sıradanlaşmış olan ellerini üreme organlarının üzerine getirerek olumlayan erkek karikatürlerine kendilerini sunan kadın görüntüleri kolayca esas mesajı oluşturan çevrenin erotikleştirilmesi yararına kadınların cinsiyetlerinden arındırılmalarının ve onların özneleştirilmekten çıkarılmalarının örnekleri olarak kabul edilebilir. Ama bu görüntülerden kolayca başkalarına, örneğin, bir kadının baştan çıkarma ve fethetme konumunda olduğu hatta mizaha başvurduğu ve merkezi kişilik olduğu görüntülere kayabiliriz. Aynı gözlem, giderek daha yoğun bir sıklıkla, eşcinselliklerini kabul ettirme işlevine sahip olan erkekler için de geçerlidir. Yeri gelmişken, görüntü aleminde geylerin öneminin, diğer erkeklere göre cinselliklerini öznelikleriyle daha kolay ilişkilendirebilmelerinde yattığını ve bunun da erkekler arasındaki cinsel ilişkiden kaynaklanan görüntülerin pornografiden kurtulmasını sağladığını ekleyelim. Belki de, her türlü öznelikten yoksun bırakılması daha kolay olan ötekilere göre gey kişiliklerin "üstünlüğünü" anlamak böylece daha kolay hale gelir.

Tarafları ayıranın, bir yanda cinsellikle özneliğin ilişkilendirilmesine çalışılırken, diğer yanda bunların, tüketici işlevine indirgenen bireyin mahrum bırakıldığı cinsellik çevresinin değiştirileceği ölçüde karşı karşıya getirildiği kabul edilirse, geriye birlikte çalıştığımız kadınların sahip olduğu hedeflerin nasıl olup da ortak eyleme dönüştürüldüğünü bulmak kalır. Zor bir soru, zira kişisel iç sorunlar ortak eylemi, ücret talepleri ya da ayrımcılığa karşı protestoların beslediği kadar kolaylıkla beslemez.

Söylemiş olduğumuz gibi, tüm kadınlar siyasete olan düşmanlıklarından söz eder ve düşük düzeyde örgütlenme gerektiren çözümler arar. Partiler ve sendikaların yerine, derneklerden ve kamuoyu hareketlerinden oluşan bir evren beklentileri vardır. Ama hemen, mahizmin partilerde olduğu kadar derneklerde de var olduğu olgusuna toslayıverirler. Üstelik, kişisel sorunların iletişimi kısa sürede teşhircilik ya da narsisizm tarafından kirletilir ve medyalara başvurmak da, bunlar temalara kadınların talepleri doğrultusunda bağlanmış olsalar da, kendi başına kolay bir çözüm değildir. Tüm bu gözlemler, siyasetin reddiyle sonuçlanır ve buna kadınların daha ikideğerli bir imgesinin dayatılması amacıyla medyalara dönmenin de neredeyse tamamen dışarıda bırakılması eklenir. Bu kadınlar kendilerini manipüle edilmiş hissettikleri her türlü taciz ve hatta baştan çıkarma biçimini reddederler, ama "cinsel kurtuluş"u erkek iktidarının bir hilesi olarak değerlendiren ve kadın hareketinin maddeci bir tanımına bağlı kalmak isteyen radikal feministlerin görüşlerini de paylaşmazlar. Muhatabımız olan kadınlar tersine, –bu bizim en önemli kazanımımız– benliğin yaratısı olarak cinselliğe merkezi bir önem verdiler. Onları sarsan reklamların genellikle kadınlar tarafından geliştirildiğini ve kendilerininki de içinde olmak üzere, kadınların tüketimini tetiklediğini biliyorlar. Ne tiksintilerinden, ne de kendi erotikleşmelerinden vazgeçmek istemiyorlar. Bu da esas çatışmaların, toplumumuzun temel "kaynak"larından biri olarak görülen cinselliğe ortak bir göndermenin içinde yer aldığının altını çizer.

Post-feminist bir toplumsal hareketin olası mevcu-

diyeti üzerine sorulan soruya verilen bu bir olumlu bir olumsuz yanıtlar dönüşümünü sürdürmeli mi? Hayır, böylesi bir kolaycılıktan kaçınmak gerekir. Çünkü burada söz konusu olan karmaşık sorulara incelikli yanıtlar getirmek değil, merkezi bir soruya, berrak bir yanıt bulmaktır: kadınlar, bir toplumsal hareketin taşıyıcısı mıdır, değil midir? Yeni bir toplumdaki merkezi çatışmanın toplumsal (kadın) oyuncuları olmaya aday mıdırlar, değil midirler?

İyice değerlendirince, yanıtım olumsuzdu. Yalnızca kadınların kendilerine karşı saldırganlık hissettikleri medya aleminin bir okuması söz konusu olsaydı, yanıt olumlu olabilirdi. Esas gayemiz cinselliğe başvurmanın iki biçimi arasındaki bir çatışmayı betimlemek olsaydı, yanıt daha da olumlu olurdu. Ama bir çatışma bilincinin tartışılmaz yokluğu, olumsuz bir yanıtı dayatır. Kadınların söylemi erkeklere yönelik değildir, ilkel ve adaletsiz bir düzenin son temsilcileri olarak suçladıkları siyasetçiler dışında, deneyim sahibi olmadıkları şu "pederşahi" modele de yönelik değildir. Olası eylemlerinin merkezi teması konusuna gelince, düşmanca değil, ikideğerlidirler, çünkü kendi-kendilerinin betimlemesini bu terimlerle inşa etmemiş (ya da daha etmemiş) bir toplumda yaşarlar. İmgeler alemi hâlâ olası direnişleri dalgalarında götürür. Tersine, olası bir toplumsal hareket de hâlâ "yüksek kültür"ü bütününde aşağı ve tehlikeli olarak görülen kitle kültürüyle karşı karşıya getiren ve cinselliğe doğrudan göndermeyi olumsuz ve bayağı gören sahte tartışmalara tosluyor.

İkili bir belirleme gerekiyor: cinsellik üzerine iki karşıt konumun karşı karşıya gelebileceği alanı tanımlamak olasıdır. Ama bu yeni tarihsel tiyatro sahnesinde gerçek

oyuncular görülmüyor. Kadınlar yalnızca ikideğerli yanıtlarda kısıtlanmakla kalmıyor, ayrıca siyasal eylemi o kadar şiddetli bir şekilde reddediyor ki, özel eylem onları kamusal alanda müdahaleden çok daha kolayca çekiyor. Ama bu olumsuz tepki niye? Siyasal eylemin reddi, neden kadınların taleplerinin kabul ettirilmesi gereksiniminden daha güçlü? Bu tavrı, iki karşıt neden açıklayabilir. Birincisi, kurtuluşların ilk başta tüketime özgürce erişim tarzı üzerinden yaşandığı bir toplumsal ortama dalmaktan; ikincisi bunun tersine bir doğada, Batıdaki kadınların durumunun bugün bu Batının, güçlü bir şekilde kadınların aşağı statüsü tarafından tanımlanan İslâm'a ve diğer dinsel kültürlere karşı savunulmasıyla özdeşleşiyor olmasıdır. Bu engeller, bu kitabın birinci kısmında betimlenen kadın bilincini tahrip etmez, ama ortak eyleme dönüşmesini engeller.

5. Kültürel Alanın Dönüşümü

Bu olumsuz sonuç, olabilecek en açık bir biçimde sunulmalıdır, çünkü bizi yeni bir yanıt aramaya ve kadınların eylemine ve düşüncesine yeni bir anlam vermeye zorlar. Kadınların kendi kendilerini betimlemelerinde yaşadıkları dönüşümlerin onlara belli bir siyasal etki sağlaması gerektiği varsayımının terk edilmesi gerekir. Tersine, post-feminist kuşağın kadınlarının bireysel yaşamlarına kapandıklarını ve geçmiş kuşakların eyleminin hedeflerinin bilincini yitirdiklerini düşünmek de kuşkusuz yanlıştır.

Bir toplumsal hareket tam olarak nedir? Her iki taraf tarafından da kabul edilmiş bir kültürel alana kaydolmuş

bir merkezi toplumsal çatışma tarafından örgütlenmiş, tanımlanmış ve tetiklenmiş bir ortak eylem, öyle ki, bir toplumsal hareket her zaman için varolan iki taraf tarafından değerlendirilen ve kabul edilen iktisadi, teknik, kültürel ya da başka kaynakların toplumsal kullanım tarzı üzerine bir mücadeledir. İşçi hareketi örneği, bundan ne anladığımın en iyi örneğidir, çünkü örgütlü işçi hareketi ve patronlar ya da girişimciler, sanayiye, emeğe, tasarrufa gelişmeye hep aynı şekilde inanmışlar ve her ikisi de, spekülatörlere, hırsızlara, rantiyelere ve sanayi toplumunu tümünden reddeden herkese karşı mücadele edebilmek için belli bir ahlaki sertlikten ve toplumsal örgütlenmeden yana olmuşlardır. Halbuki, kitle üretiminin varoluşun her veçhesine nüfuz ettiği toplumlarımızda, herkesin paylaştığı değerler sisteminin bireycilik olduğu ve merkezi çatışmaların, bireyciliğin karşıt kullanım tarzlarını savunan rakipleri karşı karşıya getirenler olduğu varsayımını öne sürebiliriz. Kadınlar bu bilinçlenme ve çatışmalarda kesinlikle önemli bir rol oynar; ama bugün onların, işçi aleminin yakın geçmişte olduğu gibi, ana oyuncular olduklarını söyleyemeyiz. Gerçekte, kadınların erkek iktidarına ve kurumlarına karşı, toplumu dönüştürmek ve yeni özgürlük biçimleri yaratmak üzere ayaklanmış olduklarını fark etmek daha önemlidir. Post-feminist kuşak için ortak bir eylem örgütlemeyi ve özellikle de tüm nüfusa tutumlarının örnek karakterini göstermeyi zorlaştıran, belki de kadınlarda kendi kendilerine, özgürlüklerine ve kendi kendilerini geliştirme değerlerine o kadar güçlü bir göndermenin varlığıdır. Bugünkü kadınların düşüncesi ve eylemi, eşitlik temasının ya

da eşitsizliklere karşı mücadelenin her zaman merkezi bir öneme sahip olmasına karşın, varlıkların dağılımından çok daha fazlasını işin içine karıştırır.

Diğer bir deyişle kadınlar, toplumsal hareket olarak değil, daha çok *kültürel alanın dönüştürülmesinin (kadın) oyuncuları* olarak o kadar önemli, kadınların eşitsizliğe ve şiddete karşı taleplerini, hiçbir şekilde kesintiye uğratılmaması ve azımsanmaması gereken bu mücadeleyi destekleyen kadın ve erkekler de aralarında olmak üzere, halkın çoğunluğunun inandığından çok daha önemli bir rol oynuyorlar. Ama gerçekten de kadınların eylemi en yüksek anlamını toplumsal ilişkiler düzeyinde değil, kültürün dönüştürülmesinde kazanır. Eğer onlarda yeni bir toplumsal hareketin (kadın) taşıyıcılarını ve dolayısıyla da yeni siyasal (kadın) oyuncular görebilmiş olsaydık, kadınların eyleminin incelenmesiyle, tarih sahnesini geniş çapta ve uzun bir süre işgal etmiş olan toplumsal hareketlerin incelenmesi arasında büyük bir süreklilik bulmakla tatmin olacaktık. Ama bu gerçekleşmedi.

Burada önerdiğim yorumu en net bir şekilde doğrulayan, dinlediğimiz kadınlar tarafından cinsellik sorunlarına hemen verilen merkezi konumdur. Zaten, çalışmada ve istihdam konularındaki eşitsizlikler yalnızca kısmen azalırken, en derin dönüşümler de tüm denetim ve yeniden üretim biçimlerinin yayılması sayesinde bu alanda gerçekleşmiştir. İlk andan başlayarak, toplumsal olmaktan çok kültürel bir perspektife yerleştirildik, öyle ki, kadınların incelenmesi bugün artık, deneyimlerimizin oluşumunda toplumsal bir tarzdan tam anlamıyla kültürel bir tarza geçişi yaşadığımız yolundaki genel fikrin mer-

kezi bir unsuru gibi gözüküyor.

Demek ki, kadın hareketi ve post-feminizm ortak var oluşumuzu önce siyasal, sonra da toplumsal terimlerle düşündüğümüzden beri tarihimizi vurgulayan toplumsal hareketler sürüsüne dahil değiller. Hayır, post-feminist duyarlılık şu anda sona ermiş olan o büyük tarihten kaynaklanmıyor. Ama bir dönemin kapandığını anlamak, yeni bir dönemin başladığını fark etmek kadar zor olur. Avrupa feminist düşüncesinin zayıflığı, sanayi toplumuna damgasını vuran genel çatışmalar perspektifine dahil olmak için harcadığı çabalarla da açıklanabilir. Bu feminizmin büyük zaferler kazanmasını engellemedi, ama fikirlerinde derin bir yenilenmenin yokluğu nedeniyle, eyleminde onu tüketti. Yeni, yenilikçi ve radikal, kadın deneyimini oluşturan mevhumların eleştirisini sonuna kadar sürdüren fikirler genellikle Birleşik Devletlerden geldi.

Bu aşamada, benim araştırmam iki ana sonuç ortaya çıkarttı: kadınların kendi kendilerini olumlamaları ve bir toplumsal kadın hareketinin yokluğu. Bundan bir tür, kuşkusuz yaratıcı, ama özellikle herkesin anlattığı ve sızlandığı toplumsal yaşamın çözülmesinin geniş hareketinin katılımcısı bir bireycilik biçiminin söz konusu olduğu sonucunu mu çıkarmak gerekir?

VII. BÖLÜM

TARİHİN ALT-ÜST OLUŞU

Post-feminist kuşağın kadınları hem iktisadi hem de siyasal hedefleri olacak bir toplumsal hareket kurmadıklarına, ama eylemlerini de özel alanla kısıtlamadıklarına göre, her türden siyasal örgütlenmeyi reddetmesine karşın büyük sayıda kadına erişen bir etkide bulunmaktan, davranışlarını etkilemekten ve dolayısıyla da dünyanın birçok bölgesinde toplumlarımızdaki "zamanın ruhu"nu dönüştürmekten geri durmayan bir hareketin anlamını, toplumdan ve bu toplumun örgütlenmesinden çok kültür ve bu kültürün yönelimlerinin düzeninde aramak gerekir.

Kadınların düşünce ve eylemlerinin artık bireysel kişiliğin oluşum süreci terimleriyle değil, tarihsel eriminde düşünülmesi gerekir. Ama bu benliğin bilincinin anlamı nedir ve neden ortak bir eylemi doğurabileceği olasılığını söz konusu ettik? Buna basitçe kadınların kişisel yaşamlarını özgürleştirmek istedikleri, bunun da ortak bir seferberlik gerektirmediği, halbuki birkaç on yıl önce bu kurtuluşa somut bir toplumsal ifade kazandıran yasa ya da kararların elde edilebilmeleri için güçlü bir seferberliğin gerekeceği yanıtını verebiliriz.

Ama bu yanıt kabul edilemez, çünkü gözlemlenmiş olanın esasını dışarıda bırakır, yani, kadınlar ortak eylem hayal etmeseler de, yaşamlarında olagelen dönüşümlerin ortak bir anlamı olduğunun, herkesin, hatta feminist harekete kayıtsız kalanların bile yaşamını dönüştürdüğünün bilincindedirler. Bu bilinç bir kurtuluş iradesine indirgenmez. Kadınların cinselliğe verdikleri önemin de gösterdiği gibi olumlu bir içeriğe sahiptir ve bir yandan genel karmalık ilkesini savunurken, bir yandan da karma olmayan mekânlar talep eden kadınların ısrarının gösterdiği gibi de, gelişmek için tam anlamıyla dişil bir ortama gereksinimi vardır.

Bugünün kadınları yalnızca kadın hakları için savaşanların doldurduğu varisler değildir. Kendilerinden söz ederken, yeni bir dünyayı keşfettiklerini, hatta inşa ettiklerini de hissederler. Kadınlar özellikle de hâlâ gücünü, kaynaklarını ve dillerini denetledikleri eski dünyanın efendileri olmanın bedeli olarak eski düşünce ve yaşam tarzlarına mahkûm olan erkeklerin değil, onların, kadınların bu öteki yaşam tarzını yarattığını hissediyorlar. Şaşırtıcı olan bu iktidardan ve zenginlikten yoksun bırakılmış olma bilincinin kadınlar tarafından, kuşkusuz hedef oldukları bir haksızlık olarak, ama aynı zamanda da, erkeklerden de önce, özel yaşamın deneyimlerinin iktisadi ve idari yaşamdakilerden daha önemli olduğu yeni bir dünyaya girişleri olarak da yaşanıyor olması. Ve incelenmesi gereken de bu güçlü, akıntıya karşı kürek çekme izlenimleri. Ama bu yaklaşım sürekli bir şekilde bizim, çözümle-

meden uzak tutmamızın gerekli olduğunu bildiğimiz o kadın psikolojisine dönmemiz riskini taşır. Bu nedenle, çok katı bir kestirmeye başvurma riskini de alarak, küresel bir tarihsel açıklama önermeyi seçtim. Ancak bu formülleştirildiğinde, bugünkü kadınların görüşlerini ve duygularını açıklama yeteneğini değerlendirebileceğiz.

Batı modernleşmesi, bir cemaate aidiyet bilincinin yerine, tüm kaynakları, güçleri ve bilgileri elinde tutanlarla, sahip olmadıkları ve bağımlılıklarıyla tanımlanmış kadın ya da erkekler arasında yarattığı uzaklığı koymak istedi. Bu toplumun kadınlara aşağı varlıklar muamelesi yaptığını söylemek yetersizdir: aslında, aralarında kadınların, ücretli emekçilerin ve sömürge halklarının da bulunduğu birçok kategoriyi aşağılığa ve bağımlılığa itti. Bu dışerkli (heteronom) kategorilerin tüm başına gelenler, onlara yabancı bir iradenin işiydi. Aşk bile, kadınları bir ok gibi vurmalı ya da annelik işlevlerini uyandırmalıydı. Onlara öznelik tanınmıyordu; yani "ben" demeleri için hiçbir nedenleri yoktu. Bunu öznelliğe, "ben" deme güçlerine ve kendilerini özne olarak inşa etmeye, yani tam da kadınların bugün en güçlü arzularına yaklaştırdığımızda önemini anlayacağımız bir formül.

Batılı modelin iki ana belirleyici özelliği vardır. Birincisi, düzen ve bütünleşme kaygısıyla cemaatçi kurum ve savunmaların her türlü "bütüncülüğüyle" bağlarını koparmış olması ve tersine kaynakları yöneticilerin eline toplayarak olabilecek en büyük dengesizlikleri ve gerginlikleri yaratmış ve dolayısıyla da tüm yerleşik düzenleri yıkmış ve bu modernleşmeye atılan Avrupa'ya eşsiz bir dinamizm ve fetih yeteneği sağlamış olmasıdır. Kısa sürede, bize durmadan

Arap ve Çin alemlerinden daha az ilerlemiş olduğu söylenen Atlantik ve Akdeniz Avrupa'sı, Descartes'ın gösterdiği yolu izleyerek dünyayı fethetmiştir.

Bu modernleşme böylece, her zaman açık çatışma biçimi almayıp, bazen de yöneticilerin iktidarına ve yönetilenleri bağımlılık ve aşağılıkta tutma iradelerine direnç biçiminde görülen kalıcı aşırı gerginlikler doğurmuştur. Bu modernleşme tarzının yaratılma döneminde, kadınların, ücretlilerin ya da sömürge halklarının tarihinin neredeyse hiçbir yeri olmamıştır. Siyahların köleliği ve ticareti milyonlarca insanın hayatını yutmuş, ama genellikle bunun sözü bile edilmemiştir; kadınlar için de aynı şey geçerli olmuştur ve yakın zamanlı çabalara karşın, toplumsal düzeylerinin ve evliliklerinin yönetici seçkinlerin arasına yerleştirdiklerine göre, sıradan kadınların yaşamları üzerine çok az şey bilinir. Kadınların "tanınma" iradelerini anlamak için en önemli olan, bu temel bağımlılığı ve yönetici seçkinlerin onların düşünülmüş, kişisel eylem yapma yeteneğine sahip olduklarını reddetmelerini anımsamaktır. Modernleşmenin ana faillerinden mutlakıyetçi devletlerde, kaynakların yoğunlaşması aşırıydı ve tüm kurumlar da seçkinlerin bu egemenliğini sağlamak için birbirlerini destekliyordu. Ama iç gerginlikler o kadar güçlüydü ki, kopmalara neden oluyordu. Hobsbawm doğru bir saptamayla, modern dönemi "devrimler çağı" olarak tanımlamıştı.

Önceleri siyasaldılar, mutlak monarşileri devirdiler ve hatta bazen de Fransız Devrimiyle en yüksek gelişimini kaydeden yurttaşlık fikrinin ortaya çıkmasına neden oldular. Daha sonra, sendikalar ve daha birçok topluluk

halinde örgütlenen işçi hareketleriyle, iktisadi örgütlenmedeki kopuşlar geldi. Enternasyonal, sınıf bilincine, ortak bir gelecek icat etme yeteneği inancına erişenlerin şarkısı oldu. O zamanlar çoğalan ayaklanmaların zenginliğini anlatabilmek için, tüm toplumsal tarihi elden geçirmek gerekir. Burada, en radikal taraftarlarının sömürge egemenliğinin en az nüfuz ettiği yerlerde, sessizlikten çıkan bir bilinç ve eylem fikrini savunduğu sömürgeciliğin sona erdirilmesi hareketinden söz etmek yeterlidir. Nihayet, aynı dönem sırasında, özellikle köleliğin kaldırılması yolundaki uzun mücadele de aralarında olmak üzere neredeyse tüm toplumsal hareketlerin ayrıcalıklı toprağı olan Büyük Britanya'da kendisine öncelikli olarak siyasal hedefler belirleyen feminist hareket başladı. Bu hareket hem çalışma dünyasındaki kadınların çıkarları lehine, hem oy hakkını kazanmaları için hem de bedenlerinin hakimi olabilmeleri için mücadele verdi.

Avrupa'nın modernleşmesinin tarihi, korkunç verimliliği ortadan kalktığında, tahakküm altında olanların ayaklanması yönetici seçkinlerin iktidarını zayıflattığında sonuçlanır. Artık, dünyanın bu tarafı her şeye kâdir seçkinler tarafından ileriye doğru çekilmiyor; devrimci hareketler tarafından sürüklenmiyor da; piyasaların ve artık ona bağlı olmayan olayların etkisinde, salınıp duruyor. Avrupa'da, ama sıklıkla Latin Amerika'da da, büyüme zayıftır, toplumsal gerileme ülkesine göre yavaş ya da hızlıdır, düşünce uygulamalardan ayrılır, öyle ki, *bu* ülkeler giderek dönüşme yeteneğini yitirir. Avrupalılar kendilerini, onlara hem eşgüdümün gerekli bir faili gibi, hem de dünya ekonomisinin efendilerinin çıkarlarına boyun eğmiş gibi

gözüken bir Avrupa inşasının hem korumasında, hem de mahpusu gibi hissederler. Bu güçsüz harekete geçme yeteneği, dünyanın diğer bölgeleri modernleşmelerini hızlı bir şekilde ve batı dünyasının gördüğünden çok farklı biçimler altında götürdükleri için, daha da tehlikelidir. Bu yeni modernleşmeler, toplumsal yaşamın tüm kesimlerini denetim altında tutan ve oluşmaları için birçok neden olan toplumsal çatışmalara hiç yer bırakmayan otoriter Devletler tarafından yönetiliyor. Örneğin Latin Amerika'da, Venezuela gibi, otoriter bir rejim tarafından yönetilen ve merkezi iktidarın çatışmaların ifade olunmasını hep engellediği başka türden Devletlerin ortaya çıktığı görüldü.

Büyüme yokluğu ve borçlanma çoğunluğun yaşam düzeyini düşürmeden önce bir ya da iki kuşak boyunca sakinlerine en iyi varoluş koşullarını sunacak olan bu hem güçsüz hem de yaşaması keyifli Avrupa, bu yavaş, ama görünüşte kaçınılmaz çöküşten kurtulabilir mi?

2. Dünyanın Yeniden Oluşması

Bu sorunun yanıtı olumlu olabilir, çünkü bu toplumlar yeni fikir ve uygulamalar tarafından harekete geçiriliyorlar. Avrupa modernleşmesinin kurucu ilkesinin, seçkinlerle aşağı kategoriler arasındaki, bedenle ruh arasındaki, çalışanlarla yöneticiler arasındaki kutuplaşmanın yerine bunun tersi bir ilkeyi, ayrılmış ve karşı karşıya getirilmiş olanların yeniden birleşmesini koyma gereksinimini hissediyorlar. Yırtılmış olanın dikilmesi söz konusu. Bu yeniden yapılanma arzusu ne edilgendir ne de geçmişçi. Çünkü Avrupa kendisini, aynı gelişme tarzına

bağlı kalmayı sürdürürse, bütün dünya gibi kaldıramayacağı krizlerle karşı karşıya bulmakta.

Bu bakış açısından, dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi, Avrupa'da da bir hassasiyetin hızla kendisini kabul ettirdiğini belirtelim: bu, siyasal ekoloji ve sürdürülebilir gelişme (*sustainable growth*) hassasiyetidir. Bütün ülkelerdeki sayısız derneğin desteklediği bu önemli harekete, daha az birliğe sahip olsa da, iktisadi iktidarın hüküm sürdüğü dünya çapında harekete geçme isteğine sahip olma erdemine sahip ve ilk örneği Seattle olan somut hareketler ve ilk planda Porto Allegre'nin yer aldığı sayısız grupta yoğun çalışmalar doğuran altermondializm'i de katmak gerekir. Bu hareket, siyasal bir radikalizmle (en başta da Amerika karşıtlığı) bir temel girişim ve grup bolluğu arasındaki giderek artan uzaklaşma tarafından zayıflatılmış da olsa, "küresel" ile "yerel"i birleştirme yolunda güçlü bir irade gösterir. Avrupa modernleşmesinin neden olduğu parçalanmaların şiddetli olduğu her alanda, bu yeniden inşa çabaları büyük güç kazanmıştır. Bu özellikle de kültür alanında çok belirgindir. Her yerde bedenle ruh arasındaki bağlar yeniden kurulmaya çalışılıyor, halbuki Avrupa modernleşmesi, Hıristiyanlığın etkisiyle, kopukluğu aşırı bir noktaya vardırmıştı. Acıcılık (dolorizm), Hıristiyan doğalcılığı gibi, Adem'le Havva'nın kabahatinden beri, ten günahına karşı verilen sayısız mahkûmiyetin de gösterdiği gibi, cinselliğe kara çalmıştı.

Söz konusu olan gerçek bir genel kültürel değişmedir. Bazıları bunda yararcılığın, çıkar ve zevk peşinde koşmanın zaferini görür. Daha karmaşık bir görüntüsünü sundukları bir gerçeğe daha yakın duran başkalarıysa,

bireyciliğin biçimlerinin çeşitliliğini anlar ve hatta bunda bizatihi doğasıyla cemaatçi bağların, köken efsanesi gibi geleneklerin kopuşuyla ilişkili bir modernliğin en derin anlamını görür. Her birimiz, değerlerimizdeki ve kültürel uygulamalarımızdaki bu alt-üst oluşu hissederiz ve bu konuda ikideğerlilik duygusuna kapılırız. 19.yy düşüncesi, kurtuluş olarak bireyciliği, dar egoizm olarak bireyciliğin karşısına çıkaran gerekli, ama acılı bağ tarafından zaten parçalanmıştı. Aynı şekilde, kent de çalışma piyasasının açıklığının ve göreneklerdeki özgürlüğün mekânı olduğu gibi, normların çözüldüğü ve aidiyetlerin dağıldığı kuralsızlığın (*anomi*) da mekânıdır.

Entelektüel açıdan bulanık, ama duygusal açıdan hep güçlü bu bilinç, ne erkeklerden çok kadınlara, ne yaşlılardan çok çocuklara, ne de yoksullardan çok varlıklılara aittir. Feminist hareket, öncesindeki yurttaşlar, ücretliler ve özellikle de sömürge halkları hareketleri gibi, *toplumsal* tahakküm biçimlerine karşı mücadele etmiştir. Burada söz konusu olansa, aksine, *kültürel* bir mücadeledir. Bunun tehdidi altında olduğunu düşünenler, kendilerini toplumsal değil, kültürel terimlerle tanımlar ve bu çerçevede, iktisadi kategoriler arasında değil ve hatta siyasal kategoriler arasında hiç değil, yaş grupları arasında, ebeveynlerle çocuklar arasındaki çatışmalar daha sık duyulur. Değerler ve uygulamalardaki bu alt-üst oluş, çevreyi fethetmeye dönük bir kültürden toplumun, grupların ve özellikle de bizatihi bireylerin içine bakan bir kültüre bu geçiş, Marx'tan Freud'a –bilmem entelektüel gönderme terimleriyle diyebilir miyiz– bu geçiş, o kadar muazzam ve uzun süreli bir görüngüdür ki, onu algılamamak veya

dışında kalmak neredeyse olanaksızdır.

Her türlü karışıklıktan kaçınalım. Tüm 20. yy'ı kitle mücadeleleri vererek, çok önemli adli ve ahlâki zaferler kazanarak, kadınların durumunu ve bilincini dönüştürerek kat eden feminizm, büyük toplumsal hareketler ailesine mensuptur. Kendileriyle görüştüğümüz, post-feminist kuşağın kadınlarının tavırları, belirttiğim gibi, çok farklı bir doğaya sahiptir. Daha az savaşçı ve daha az siyasaldır. Kişisel yaşamı etkileyen kültürel sorunlara, kişilerarası ilişkilere, ahlâki normlara, yaşamın, aşkın ve ölümün betimlemelerine ilksel önem verirler. Ama bu kopukluğu da abartmamak gerekir, çünkü feminist kuşağın kadınları, eylemlerinin birinci veçhesi kadar, ikincisine de duyarlıydılar. Ama bunları tam anlamıyla birleştiremediler, çünkü çoğunlukla siyasal bir ideolojinin –daha doğrusu, kültürel sorunların siyasal bir betimlemesinin– etkisindeydiler. Bunu izleyen kuşak, siyaseti, önceki kuşağın feminizminin önemli veçheleri de içinde olmak üzere şiddetle reddederek, kadınların "kurtuluş"uyla, kadınlara tikel bir rol verse de, bu rolü ancak çok yeni bir tarzda tanımlayabilen bir kültürel dönüşüm arasında bir ayrılma oluşturdu.

3. Neden Kadınlar?

Araştırılan kadınların beyanları, şimdi hassasiyetle incelenmesi gereken bir yanıt önerir. Onları, kendi kurtuluş eylemlerinin ötesinde, bu kültürel alt-üst oluşun ana failleri olmaya yönelten, kadınların kurbanı oldukları bu tahakküm, onları aşağı varlıklar haline getiren, akıl ve öznelikten mahrum bırakan, erkeklerden çok doğaya bağlı

olan kutuplaşmadır. Çünkü bu alt-üst oluş, sözünü ettiğim kutuplaşmaya dayanan modernleşme tarzını reddederek, onların bağımlılıklarının temelini ortadan kaldırır.

Feminizm hareketi, kadınların kurbanı oldukları ayrımcılıkları ortadan kaldırmak ve fırsat eşitliğini sağlamaktan oluşan başlangıç hedeflerini aşmıştır. Toplumsal tahakküm ilişkilerinin ötesinde, bunların kültürel temelini, tahakküm altındaki kategorileri ve hiçbir zaman tam anlamıyla insan kabul edilmeyen aşağı varlıkları kurumsallaştıran kutuplaşmayı, ikiliği tehdit etmiştir.

Kadınların mücadelesinin kültürel anlamının ön plana çıkması, kurbanı oldukları eşitsizliklere karşı kazandıkları büyük zaferler sonrasında olmuştur. Eskisine göre, erkek egemenliğiyle daha az meşgul olmuşlardır. İçinde yaşadığımız kuşakta kadınların eyleminin erkek egemenliğinin etkilerine indirgenmesi de gerçek bir yanlış yorumlamanın sonucudur.

Kadınlar yalnızca –hiç olmazsa kısmen– "kurtulmakla" kalmamıştır; aynı zamanda erkeklere ve tüm kurumlara da uygulanıyor olsa, doğumuna neden olan kadın girişiminin güçlü bir şekilde damgasını taşıyan bir dünya betimlemesi ve insan deneyiminin de taşıyıcısıdırlar. Öyle ki, kadınların, bir taraftan yaşamın sürdürülmesi ve genç çocukların eğitimi gibi aşağı konumlarıyla sınırlı kalmayan işlevler yerine getirirken, diğer taraftan da aşağı bir konuma sahip oldukları erkekler toplumunun yavaş yavaş yerini alacak bir *kadınlar toplumu*ndan söz etmek gerekli olmuştur.

Soru sorduğumuz kadınların söylemlerinde bana çok merkezi bir konuma sahipmiş gibi gözüken benliğin öz-

nel olumlanmasıyla, bir yanda genel bir erime sahipken, diğer yanda da her şeyden önce kadınların kültürel yaşamdaki yerlerini dönüştüren ve onlara erkekler karşısında bazı avantajlar veren bir kültürel dönüşüm arasındaki karşılaşma, işte burada yer alır. Benliğin kendilerini, özellikle de cinsellik aracılığıyla kadın olarak inşa etmek isteyen kadın olarak bu olumlanması, kadınların yaşanmış deneyimlerinin en önemlisidir, çünkü erkeklerin kadınlardan sonra gireceği, hatta girmekte oldukları bir kültür kurar. İşte bu kitabın merkezi savlamasını oluşturan ve benim gözümde kadın sorununa vakfedilmiş kitapların çoğunluğuyla çok önemli bir farklılık gösteren, *yaşanmış deneyim*le *kültürel tarihsel değişme* arasındaki bu bağdır. Doğrusunu söylemek gerekirse, o kitapların benimkinden o kadar farklı hedefler var ki, aralarında bir karşıtlıktan söz edilemez.

Bu genel çözümleme, daha temel gözlemlerle doğrulanır. Yeni hareketlerin birçoğunda, özellikle de siyasal ekolojide alışılmadık bir kadın militan ve yönetici oranı görülür. Ama en önemlisi, uzun süre ilhamını Marksizm'den alan "materyalist feminizm", Büyük Britanya'da, Ch. Delphy'yle Fransa'da ya da İspanya'da ve İtalya'da "kızıl lezbiyenler"le ön sıraları almışken, şimdi bir "kültürel feminizm"in oluşmuş olmasıdır. Başka bir yönelim, özellikle de etkisi hızla Avrupa'ya yayılan geniş Amerikan post-feminizmi içinde giderek üste çıkmaktadır: bu aynı zamanda Fransız post-feministlerinde de gördüğümüz fikir ve tartışmalara egemen olandır. Söylenmiş olduğu gibi, post-feminizm bir toplumsal hareket değil, Avrupa modernleşme modeline ana gücünü ver-

miş olan çatışma ve kutuplaşmaların aşılmasıyla, bir kültürel yeniden inşa hareketidir. Kadınların, bir taraftan kendi yaşamlarının oyuncusu olarak kendilerini olumladıkları, ama diğer taraftan bu eylemlerine tam anlamıyla siyasal bir biçim vermeyi reddettikleri yolundaki şaşırtıcı gözlemin dayanağı budur. Böylece, kadınların, eylemlerini kamusal yaşamda kullanılan alışıldık terimlerle tanımlayacaklarına, neden onu özel yaşamın terimleriyle değil, tam anlamıyla toplumsal ilişkilere değil, bir çevredeki bireysel ve ortak yaşamın örgütlenme ilkelerine göndermede bulunan bir sözcük olan kültür terimleriyle düşündüklerini de keşfederiz.

Her iki yönelim ve eylem türü de eşit öneme sahiptir, ama doğaları farklıdır: birinci açısından, yasayı, siyaseti ve kamuoyunu değiştirmek söz konusudur; ikinci içinse amaç, Serge Moscovici tarafından kültüre "doğanın hali" olarak verilen bilindik tanımı kabul edersek, kendisiyle olan bir ilişkiyi dönüştürmek ve yeniden inşa etmektir. Özel yaşama kapanmaktan ya da tam anlamıyla siyasal eylemlere göre daha kısıtlı eylemlerden söz etmekten daha yanlış bir şey yoktur. Sorgulanan ve dinlenen kadınların kadın kimliklerini neden bu kadar güçlü bir şekilde olumladıkları şimdi anlaşılıyor. Doğayla kültür, bedenle ruh, kadınla erkek arasındaki ilişkiyi yeniden inşa etmek, dolayısıyla da bizatihi insanı yeniden inşa etmek, kadınlara düşer.

Kadınlar, daha fetihçi ve daha istenççi olduğu düşünülen bir erkek toplumuna göre daha yumuşak, daha duygusal olmasıyla tanınan bir kadın toplumu kurmaya çalışmıyor. Belgelerimizde, böylesi bir karşıtlık görümlü-

yor. Hayır, kadınlar kendi kendilerinden hareketle, yeni bir kültür türü yaratmak istiyorlar, ama herkes, hem kadınlar hem de erkekler tarafından yaşanacak bir tür. Kadın erkek karşıtlığını, erkek düzeninin bir yaratısı olarak görüyorlar; kadınlar tarafından başlatılan kültürel dönüşüm bu karşıtlığı silmeli, çoklu, çeşitli ve değişken cinsellik dünyasının içinde hiçbir hiyerarşi kurmamalıdır. Kadınların kendi cinselliklerini yeniden inşa etmeleri kadar, erkek cinselliğini yeniden inşa etmelerinden de söz etmek mümkündür. Burada, eşcinsel davranışlar, karşıcinsel davranışlardan farklı değildir ve onlardan daha birleşik de değildir. Yalnızca geylerle lezbiyenleri değil, *butch*'larla *fem*'leri de ayırt etmek gerekir ve özellikle de Birleşik Devletlerde ve başka ülkelerde çok önemli olan lezbiyen ya da *straight,* beyaz ve orta sınıf kadınlarla, halk sınıfından siyah lezbiyen kadınlar arasındaki karşıtlık temasını da ortaya atmak gerekir. Düşünce ve eylem alanı, tamamen yer değiştirmelidir. Deneyim alt-üst edilmeyip, yer değiştirmelidir. Tercihler ters-yüz edilmemeli, her türlü ikili karşıtlıklar reddedilmelidir.

Ama, o kadar çok düşünce karşıtlık çiftlerinin ortadan kaldırılarak cinsel davranışların sınırsız çeşitliliğinin tanınması çağrısı yaparken, burada söz konusu olan bu yerleşik kategorilerin, Avrupa modernleşme modelinin çözdüğü, kutuplaştırdığı ve bir tahakküm ilişkisine dönüştürdüğü insanlık deneyiminin yeniden oluşmasını sağlamak için gerekli, hazırlayıcı an gibi kabul edilmesinin gerekliliğidir. Eğer bu kadınlar kendilerini feminist olarak tanımlamayı reddediyorlarsa, bunun nedeni erkeklerle kadınlar arasındaki tüm karşıtlık çiftlerinden çıkmak

istemeleridir. Dünyanın kadınlaşması, barışın savaş karşısında, sevginin de şiddet karşısında zafer kazanması talepleri duymadık. Konuştuğumuz kadınlar, kadınların güzelliğine ve hassaslığına düzülen methiyelerin, daha güçlü, daha fetihçi ve daha yaratıcı erkeklerin üstünlüğünü olumlamanın dolaylı bir yolu olduğunu erkekler kadar iyi biliyorlar ve bu tür söylemler de, kadınların düşüncesinden o ölçüde uzak.

Kadınlar tarafından yaratılan bu yeni kültürün genel anlamı, kadınlar tarafından erkeklerle kendilerini karşılaştırmaları istendiğinde sık sık yineledikleri çok basit yargı tarafından çok iyi açıklanır. Kendilerine olumlu ya da olumsuz özellikler atfederek değil, kendilerini güzellik ya da hassasiyetle tanımlayarak değil, kadınların erkeklere göre daha fazla "aynı anda birçok şey" yapma yeteneğine sahip olduklarını söyleyerek yanıt verirler ve buna karşılık da, erkeklerin kendilerini verdikleri bir tek işi, kadınlara göre daha iyi yaptığını kabul ederler.

Bu mütevazı "birçok işi bir arada yapmasını erkeklerden iyi biliriz," ifadesi, bir ayrılmış olanı birleştirme, özel yaşam her zaman için iktidarın konumlandığı kamusal alanın tahakkümü altında göründüğünden, onları erkeklerden ayrı ve aşağı konumda bir yere koyan karşıtlığın ötesine gitme iradesi olarak anlaşılmalıdır. Ve, bu özel yaşamla kamusal yaşam arasındaki karşıtlığın ötesine geçme iradesi kadınlara, (erkeklerin elinde bulunan) para ya da iktidarın verdiği üstünlük olamayacak ve yalnızca kadınların, dinlediğimiz yanıtlarda sık sık karşımıza gelen ifadeyle "çok işlevliliklerine" karşılık gelebilecek bir üstünlük bilinci verir.

Burası, tam da yalnızca kadınlarla erkekler arasındaki *eşitliğin* peşindeki bir siyaset ve düşüncenin zayıflıklarını göstermenin yeri, çünkü bu eşitlik, tam da bizatihi erkeklerin yaşamın çalışma tarafından işgalinden kurtulmaya çalıştıkları sırada, kadınların erkek modeline göre konumlanmalarını önerir. Tersine, aynı anda iki yaşam birden sürdürebilmek için ödenecek bedel buysa, kadınların erkeklere göre daha düşük mesleki başarılar elde ettiğini kabul etmek gerekir. Ama unutmamak da gerekir ki, bırakın kadınların şu andaki erkek yaşamına yaklaşmaya heveslenmelerini, asıl erkekler ikili bir yaşam sürdürme peşindedir.

Aynı zamanda, varolan ücret ve kariyer farklılıklarının kaldırıldığı varsayılsa bile, kadınlarla erkekler arasında kusursuz bir eşitliğe varmanın hiçbir şekilde düşünülebilecek bir şey olmadığını da söylemek gerekir. Kadınlar çocuklarıyla ayrıcalıklı bir ilişkileri olduğunun bilincindedir. Erkekler çocuk bakımı da içinde olmak üzere onlar kadar ev işi yapsalar bile, çocukların varlığı kadınlara dünyada hiçbir şey karşılığında vazgeçmeyecekleri bir güç verir. Kadınların ikideğerliliğinin bu önemi, yaşamakta olduğumuz kültürel alt-üst oluşun doğasını iyice tanımlar. Avrupa modernleşmesinin yarattığı toplum, bağrında işlevleri ayırmış ve bunlar arasında hiyerarşi ilişkileri kurmuştu. Kadınların taşıdığı yeni kültür erkekleri dışarıda bırakmanın ya da onları aşağı bir konuma yerleştirmenin değil, herkesin ayrılmış ve üstünlük ya da aşağılıkla damgalanmış olanı birleştirmesini sağlamanın peşindedir. Bu yeni kültür kişisel ve ortak deneyimi yeniden oluşturmaya, ayrılmış olanı birleştirmeye çalışır. Burada söz konusu olan, gerçekliğin inşası ve değerlendir-

mesinde temel bir değişmedir. Halbuki, iyiyle kötü arasında, bütünleşme ve sapma arasında, ama aynı zamanda da gelişmiş ülkelerle gelişmemiş ülkeler arasında net bir sınır çizmeye o kadar alışmışız ki, çözümlerden birini dışlayan seçenekleri yeğlemeye eğilimliyiz.

Bir örnek alalım, farklı bir kültürden gelen ve Fransa'ya ya da başka bir ülkeye varan çocukları. Eğer öğretmenler, özellikle ailelerin ve komşularının dilini öğreterek, onların köken kültürlerini korumaya çalışırsa, çocukların köklerinin köken ortamlarından kopmasını engellemiş olurlar; ama bu da onları marjinalleştirme ve yeni ülkelerinde yollarını bulma şanslarını düşürme tehlikesini taşır. Tersine, özellikle de bu son savlar adına önceliği yeni toplumlarıyla bütünleştirmeye verirse, bu çocukları arkalarına değil önlerine bakmaya teşvik eder ki, bu da diğer öğretmenlerin kaçınmaya çalıştığı köklerinden kopmaya neden olma tehlikesini taşır. Kim haklı, kim haksız? Bunları sürekli bir şekilde parlamentolarımızda, gazetelerimizde, okullarımızda tartışıyoruz, ama eninde sonunda bu imkânsız bir seçimdir, çünkü sürekliliğe ödenen bedel, kopmanın kabulüne ödenen kadar yüksektir. Aslında, kabul edilebilir tek çözüm vardır, iki tarafı da tatmin etmeyecek, ama diğerlerinden üstün bir çözüm, o da seçmemek, yani ikideğerli kalmaktır. Çocukların kökenlerine saygıyla, gelecek fırsatlarını birleştirmek gerekir. Bu her iki tarafı da tatmin etmeyecek bir çözümdür, ama birinin seçilip diğerinin saf dışı bırakılması kadar değil.

Her iki yöntem, gerçekliği farklı farklı inşa eder. "ya ... ya da ..." türü bir seçim, durumun ilerleme ya da geri kalma, geçmiş ya da gelecek, veya kapitalizmin ya da

proletaryanın zaferi gibi daha karmaşık ama nihayetinde aynı doğada terimlerle çözümlemesini yapar. Aynı zamanda, şu andaki sosyoloji üretiminin önemli bir bölümünü oluşturan toplumsal katmanlaşma terimleriyle sürdürülen tüm çözümlemelere karşılık gelir. Klasik sosyologlar modernliğin formülleştirmelerini çoğaltmışlardı, Talcott Parsons da beş *pattern variables* yani geleneksel toplumlardan modern toplumlara geçişin çeşitli unsurlarını aydınlatan karşıtlık çiftlerini ayırt ederek daha da başarılı olmuştu. Her durumda, olabildiğince hassasiyetle, toplumsal ilişkiler ya da dil kadar kültürü de değiştirmeye zorlayan geçiş anlarını ve mekânlarını belirlemek gerekiyordu. Toplumsal oyuncuların ilk sanayileşmedeki işçiler ya da köle ticaretinin büyük Atlantik limanlarından tropikal plantasyonlara götürdüğü köleler gibi, ne kadar az bağımsız olurlarsa o kadar anlamlı birer figürandan başka bir şey olmadığı bir değerlendirmeye indirgenmiş bir dünyanın dramatik görüntüsü. Öteki yaklaşım birinciye, her şeyden önce özgür oyuncularla bireysel ve toplu öznelerin ortaya çıkış koşullarını sorgulamasıyla karşı çıkar. Ama hep çözümü olmayan çelişkilerin pençesindedir: sömürülen emekçileri özgürleştirmek için bir devrim gereklidir, ama devrim demokrasiyi yıkma tehlikesini içerir. Demokrasi üzerine düşüncelerin sonucu, "iyi" toplumu tanımlayanın ne tarihin anlamı ne de toplumun bütünleşmesi değil, en önemlisi bir hukuk varlığı olarak hareket edip tanınmak olan birey haklarının tanınması olduğudur. Tüm durumlar karşısındaki ikideğerlilik ne kuşku ne de bulanıklıktır; yalnızca o, bir toplumsal, kültürel veya tarihsel bütünle özdeşleşmekten sıyrılarak,

her bireyin haklarını yargımızın merkezine yerleştirebilir.

Şimdi, bu araştırmanın sonuçlarındaki tutarlılığı fark ediyoruz. Konuştuğumuz kadınlar tutarlı bir betimleme ve uygulama bütününde yaşıyor ve erkeklerinkinden derin bir şekilde farklı olduğunu söyledikleri bu bütünü *kadınların dünyası* olarak adlandırıyorlar. Bu farklılık, kadınların erkeklerde olmayan olumlu özelliklere sahip olmalarından ya da erkeklerin zararlı kusurlarından kurtulmalarından değil, dünyalarının dünyanın yeniden oluşması aracılığıyla benliğin yaratılmasına yönelik olduğunu, bu arada erkeklerin dünyayı, tüm çevreleri gibi kendilerini de kat eden bir yırtılma pahasına fethettiklerini biliyor ve söylüyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Siyasetin şiddetle reddi, feminizm denilen şeyi bile reddetmeleri, dünyayı dönüştürmek amacıyla sürdürülen eyleme odaklanmış bir dünya görüşüyle olan kopukluğu açıkça gösterir. Bu görüş tabii ki, genelde modern diye adlandırılan ve düzene karşı hareketi, kurallara saygıya karşı da eylemi kayırarak öteki toplumlara karşı çıkan döneme karşılık gelen görüştür. Ama bu kadınlar hiçbir zaman modern-öncesi dünyaya bir özlem ya da istikrarlı bir düzene dönüş arzusu ifade etmediler. Modernlik fikrini de, hiç sözünü etmedikleri bir post-modernlik uğruna reddetmediler. Klasik modernliği, daha büyük, dünyaya değil, nihayet bu dünyaya etki eden varlığa dönük bir modernlik uğruna aşmaya çalıştılar. Bu araştırmanın ana sonucu ve doğrusunu söylemek gerekirse varış noktası işte budur. Bu kadınların sözünü ettikleri yer, modernliğin kendi üstüne alt-üst olduğu, Anthony Giddens'ın o çok uygun sözcüğünü kullanırsak, düşünümsel (reflexive) olduğu

yerdir. Dünyanın fethi o zaman benliğin inşasına dönüşür, bu arada dünya üzerine tüm yargılar da ikideğerli hale gelir ve "siyasete" yani sürekli dönüşüm halindeki bir dünyanın çekilip-çevrilmesi için gerekli stratejilerin tümüne karşı mesafeli bir konum edinir.

Konuştuğumuz kadınların bugünü geçmişin karşısına dikmelerini engelleyen, bu dönüşümün radikal karakteridir. Tarihsel dil istenen alt-üst oluşa katılabilmek için fazla evrimcilik yüklüdür, halbuki bugünle geçmişin karşı karşıya gelmesi, ilerlemenin taşıyıcısı gibi görünür.

Aşmayı başaramadığım zorluk, böylesi bir alt-üst oluşun yeni bir eylem türüne yol açıyor gibi gözükmemesidir. Feminizmin reddi, post-feministlerin salt kişisel, ortak eylemle sonuçlanmayacak duygu, deneyim ve projelere kısılıp kalmalarına yol açmaz mı? Bu perspektif yoksunluğu hayli cesaret kırıcıdır ve benliğin inşasının, dünyanın fethinden uzak olduğu kadar siyasetten de uzak olan bir müdahale tarzının keşfedilmesinin vakti gelmiştir.

Doğrusu, bizimle konuşan kadınlar bize, kendi düşüncelerimizle yakınsayan birkaç güzergâh sağladı. Ortak eylem, ana sonuç olarak, büyük ortak projelerin hizmetinde araçlar olacaklarına bireysel ya da ortak öznelerin hizmetinde toplumsal, daha doğrusu kurumsal mekânların yaratılması ve korunmasını doğuramaz mı? Bu yeni eylem türü topluma dayanan, büyük kaynakların seferber edilmesi yerine söz ve örnekle harekete geçen girişim gruplarının oluşumunu öngörür. Siyasal ekoloji eylemleri, altermondialist forumlar ve bizatihi post-feminist eylemler bize şimdiden, militer yananlamlarla yüklü bir ifade olan seferberlik yerine, "ajitasyon" ve ortaklaşmay-

la ilerleyen bu siyaset karşıtı siyasetten örnekler vermiyor mu? Tartışma gruplarımızda bir araya gelen kadınlar bir strateji geliştirmek durumunda değildi, çünkü bu grupların önünde, bunu başarabilecekleri bir süreleri yoktu, ama olumlu önerilerinden çok reddetmeleriyle, bakışlarımızı hangi yöne doğrultmamız gerektiğini işaret ettiler. Bir demokrasi temelinin gerekliliğine, etkinlikten çok anlam yüklü ortak oyunculara, önceki dönemde olanların tersine inanıyorlar. 19. yy'ın, hatta 20. yy'ın toplumsal düşüncesi, o zamanlar kendiliğinden protestonun ve suçlamanın ötesine gidemeyecek olanı siyasal ve pragmatik terimlerle aktaracak siyasal ve aydın müttefiklere gereksinim duyan tahakküm altındakilerin bilincinin bu zayıflığının egemenliği altındaydı. Aydınlar doğal olarak önceliği tabandan gelen ve onlara çok basit bir popülizme ve şiddete başvurmaya kısılıp kalacakmış gibi gözüken çözümlemeler yerine, tepeden inme, iktisadi ve toplumsal sistemin işleyişi üzerine çözümlemelere verdiler.

Siyasetin ve hatta siyasetçinin içinde bulunduğu, o kadar sözü edilen krizin, ortak eylemin değişiniminden (*mutasyon*) kaynaklandığı düşünülemez mi? Kadınlar üzerine bir düşünce doğal olarak bu yöne doğru çekildiğini hisseder, çünkü kadınların durumunun hedefi oldukları tahakkümle kısıtlı olduğu fikrini kabul edemez. Aydınlar, ne kadar radikal olduklarını göstermek amacıyla tahakküm altında olanların bunun için gerekli ne sözcüklere ne de imgelere sahip olamayacak kadar eksiksiz tahakküm altında olduğunu ifade eder. Ama bu mantık keyfi olmaktan hiçbir zaman kurtulamaz. Hiçbir zaman, sessiz ve harekete geçemeyecek kurbanlar var olmadı. En kötü

kısıtlamalara tabi tutulanlar, sefaletlerini duyurabildiler, hatta uzakta, ama iyiliksever bir Tanrıya başvurdular ve böylece de asilerin ve kaçakların anısını sakladılar. Daha karmaşık ve daha çok bilginin manipüle edildiği bir dünyada, tahakküm altındakiler kendi kendilerine dönerek kurban statülerinden kurtulur. Sürülen ve göç eden mahkûmlar, defalarca nasıl da, mümkünse başkalarıyla da paylaştıkları, anılarla, umutla ve özellikle de yaşamlarını daha fazla tehdit altına sokma pahasına aşağılayıcı tehditlere boyun eğmeyi reddetmekle bir iç özgürlük bulduklarını anlattılar. Kadınların ve kadın gruplarını dinlememizin bize öğrettiği, kendilerini kurban olarak tanımlamadıkları ve içinde tarihsel deneyimimizin derin bir yenilenmesini görmenin mümkün olduğu deneyimler ve fikirler geliştirerek, kendi yaşamlarının ve herkesin tarihinin oyuncuları olarak kendilerini inşa ettikleridir. Bu kadınlar kendileri ve dünya hakkındaki görüşlerini bireysel olarak açıkça bildirme yeteneğinden yoksunlar, ama düşüncelerinin tutarlılığı bana kesin görünüyor ve bu sözlerin getirdiği, hiçbir tahakkümün susturamayacağı büyük yeniliği duymamızı engelleyen de düşünce alışkanlıklarımız ve hatta önyargılarımızdır.

Açıkça söyleneni duymamak için ne yapmalı? Çözümlememin üzerine yaslandığı bütünün sınırlarının bilincindeyim. Ama, daha çok sayıda belgenin burada ortaya konan sorunların bir çoğuna daha gelişmiş yanıtlar getireceği doğruysa da, bunun kadar kısıtlı bir bütünün de o kadar çok kişinin göremediğini –ya da görmek istemediğini– keşfetmemi sağladığı da bir o kadar doğrudur.

4. Toplumsal ve Kültürel Haklar

Kadınları ele alan her kitap, evrenselcilikle farkçılık, ya da doğalcılıkla inşacılık arasındaki çelişkileri incelemek zorundadır. Fransa feminizminin, hareketin bir yarısı erkekle kadının her şeyden önce eşit olduğunu iddia ederken, diğer yarısının daha çok erkekle kadın arasındaki farklılığı vurguladığı iki parçaya ayrılmış olması, bunu daha da zorunlu kılar. Böylesi tartışmaların fikirler tarihinde yer bulmasına inanmak zor değil. Ama ortaya konan somut çözümlemelere ne kadar uzak gözüküyorlar! İktidar ilişkileri işin içine sokulmadan, evrensellikle farklılık arasında seçim yapılabilir mi?

Batı dünyasını ve yalnızca onu evrensel değerlerle özdeşleştiren bir evrenselcilik gördük; bu koşullarda, sömürgeciliğin sona ermesinin bu kibrin köklerini kopartması anlaşılabilir. Ama batı sömürgeciliğine düşmanlık birçoklarını bir çokkültürlülüğü kucaklamaya itti, hoşgörü ilkesini savunmak söz konusuysa bu kabul edilebilir, ama kültürel göreciliğe yaklaşıldığında üstesinden gelinemez zorluklarla karşılaşılır, çünkü bu her türlü iletişimi olanaksız kılar.

Bazı uzlaştırıcı zihinler bir formül önerdi: siyasal haklar evrenseldir; toplumsal ve kültürel haklar, tikel kategorilerle ilgilidir. Ama, örneğin işçi hareketinin tarihi konusunda az çok bilgi sahibi olanlar böylesi bir patavatsızlıktan şoke olur. Çünkü, Nazizmin öncesinde ve sonrasında, 20. yy'ın en büyük kuram ve uygulama tartışması, işçi sınıfının haklarının savunucusu iki grubu karşı karşıya getirmişti: "gerçek" toplumsal hakları "burjuva"

siyasal haklarla karşı karşıya getiren 20. yy'ın en geniş totaliter hareketi olan Leninizm'i destekleyenler ve diğer yanda da hep siyasal haklarla toplumsal hakları bağlamak isteyenler. Bunlar, en azından Batı Avrupa'da ve İngiliz Milletler Topluluğunda sonunda galip geldi ve siyasal haklarla toplumsal hakların birleşmesiyle tanımlanan sosyal demokrasiye, "toplumsal piyasa ekonomisine" ve "Avrupa toplumsal modeline" yarım yüzyıllık bir başarı getirdi.

Kadınların durumu daha basittir, çünkü onlar hep, bugün daha çok temel insan hakları olarak adlandıracağımız "insan ve yurttaş hakları"yla hiçbir şekilde çelişmeyen bir kimliğin tanınmasının yanında, siyasal haklar talep ettiler. Üstelik, evvelce Simone de Beauvoir tarafından açıkça belirtilen sağduyu nedenleriyle, kadınlar konusunda cemaatçilikten söz etmek de yararsızdır: her yerde varolan kadınlar, bir cemaat oluşturamazlar. Kadınlar, diye anımsatır Simone de Beauvoir, sürekli tahakküm altına alınmıştır. En iyi koşullarda, bir farklılığı değil, erkeğe aşırı bir bağımlılık durumu ve bilincini gösterecek muameleye tabi tutulmuşlardır. Bu da bizi, durumun Sartre'cı bir yanıtına getirir: kadınların benliklerinden sıyrılmaları, erkekler tarafından yönetilen bağımlılık şebekesine karşı, bir özgürlük mekânı yaratarak, özne olmaları gerekir. Bizim sonuçlarımız, evrenselle tikel arasındaki tartışmadan çok, bu perspektife uyar.

Bizim dinlediğimiz kadınlar farklılıktan söz etmedi. Her şeyden önce, kendilerini kendilerine göre tanımladıkları için. Böylece, "öteki" statüsünde kadınların bağımlılığı ilkesini gören Simone de Beauvoir'ın eleştirisine yanıt verirler. Ama dediğim gibi, kadınların durumunda

olduğu gibi onlar açısından hareketlerinin yeniliği özel yaşamın kamusal yaşamı kaplaması ve kadınların buraya katılımını belirlemesi olsa da, kendinden söz etmek, özel yaşamına kapanmak anlamına gelmez. Benliğin olumlanması, kadının özne olma hakkını reddeden her şeyin reddiyle ilişkilidir. Bu da farkın inkârına indirgenemez.

Demek ki, önemli olan fark hakkıdır, hak, yani meşru eylem fikri üzerinde ısrarcı olarak. *Cemaatçi* yönelim çalışma gruplarımızda nadiren ifade edilmiş olsa da, bunu kararlı bir şekilde bir kenara atmak gerekir. Büyük Britanya'da, ilkede ılımlı biçimler aldı; buradaki yetkililer, çok özerk bir şekilde yönetilen bir cemaate aidiyetin, bütünleşme yolunda bir adım olduğunu düşünüyordu, bu bütünleşme de, göçmenler genellikle İngilizce konuşuyor ve İngiliz Milletler Topluluğu üyesi oluyor olmaları nedeniyle kolay olmalıydı. Paris ve başka yerlerde gerçekleştirilen suikastlar, sonra da New York'taki ikiz kulelerin yıkılması, daha yakın zamanda Madrid ve 7 Temmuz 2005'deki Londra katliamları, çok olumlu kültürel çeşitliliği savunma kaygısının, sahte bir naifliğin arkasına sığınarak, hoşgörüsüzlüğü, cihat ve terör çağrısını, içerisinde yer bulamadıkları bir topluma direnen cemaatlerdeki düşmanca içine kapanmayı görmezden gelemeyeceği bilincinin yerleşmesini sağladı. Ünlü bir polemikte cemaatçilik sözcüğünün aldığı anlam, çabucak aşılmıştı. Theo Van Gogh'un öldürülmesinin şiddetli ulusal-halk tepkilerine neden olduğu, mükemmel hoşgörüye sahip Hollanda'da bile.

Bu cemaatçiliğin olumlu ve olumsuz anlamları arasındaki sınırın çizilmesi kolaydır: cemaatçi aidiyetlerini

herkesin bireysel haklarına evrenselci bir tarzda saygı gösteren yasalar çerçevesine yerleştirenler, önceliği cemaate verenlerden kolaylıkla ayırt edilir. Geçmişte, sıklıkla dinler demokrasi ilkelerini, özellikle de ruhani iktidarla dünyevi iktidarı birbirinden ayıranları reddeden cemaatler tesis ettiler. Avrupa'daki siyasal özgürlükler hareketleri, bu dünyevi iktidarın papaların iktidarına karşı mücadelesi üzerine inşa edildi.

Fransız laiklik anlayışı fazla dar ve fazla "katı" idiyse de (hâlâ da, bazen öyledir), ve bu ülkenin dini –hiçbir dinin kabul etmeyeceği şekilde– özel alana kapatma girişimleri mahkûm edilebilirse de, başörtüsünün bir kamu okulunda kabulü ya da yasaklanması (yürürlükteki rejim, yasaklanmasından yanaydı) konusunda bir öneri hazırlamak amacıyla toplanan Stasi komisyonu kültürel kimliklerin kamusal olumlanması karşısında evrensel yurttaşlık haklarının olumlanmasına öncelik verirken haklıydı. Büyük Britanya bile, İslâmcılara tanıdığı eylem ve ifade kolaylıklarına karşı tepki gösterdi. Ama bu tercih, en kısa sürede kültürel çeşitliliğe teşvikler getirmeyi gerektirir.

Sömürgeci ve emperyalist ülkelerin özeleştirisi gerekliydi, ama yabancı tahakkümünün eski ya da yeni kurbanlarından kaynaklandığı gerekçesiyle herhangi bir tutum onaylanamaz. Bugün Birleşik Devletler tarafından sürdürülen, Irak'ın işgali sırasında başkan George W. Bush tarafından seferber edilen savaş ve fetih ideolojisi gibi, cemaatçiliğin mahkûm edilmesini desteklemek, zor mudur?

5. Toplumsal Cinsiyet, Sınıf, Irk

Burada geriye, hep sorulan ve feministler arasında, sert çatışmalara neden olan bir soruya eğilmek kaldı. Belli bir tahakküme tabi kılınan kadınlar yalnızca kadın değildir ve dolayısıyla da başka tahakküm biçimlerine de tabi kılınırlar. Bir kadın aynı zamanda bir işçi ve bir hastabakıcıdır; çoğu durumda, bir ücretlidir. Belki de cinsel tacize uğramaktadır; ama birçok erkek ücretli gibi, onda bazı protesto biçimleri, hatta toplumsal cinsiyetiyle ilişkili olmayan bir sınıf bilinci doğuracak mesleki ve iktisadi baskılara da hedef olmaktadır. Halk tabakalarından çıkan lezbiyenler, daha yüksek bir eğitim seviyesine sahip oldukları için sözlü ve yazılı iletişimde daha başarılı olanları protesto etmiştir. En kabul edilebilir etmen hangisidir: toplumsal cinsiyet mi, sosyo-ekonomik statü mü? Çoğunlukla eğitimli orta sınıflardan çıkmış "beyaz" feministlerle, Afrika-Amerikalı (özellikle lezbiyen) feministler arasındaki karşıtlık, daha da radikaldir. Burada da, deneyimlerinin en önemli boyutu hangisidir: toplumsal cinsiyet mi, etnik aidiyet mi? Hangisi üste çıkar: kadınlara karşı önyargı mı, Siyahlara karşı önyargı mı? Üç tahakküm biçimi –toplumsal cinsiyetin, bir sınıfın ve bir "ırkın"– karşılıklı bağımlı, hatta aynı genel tahakkümün çeşitleri gibi düşünüldüğünde, sorun daha önemsiz olur. Ama şimdiye kadarki çözümlemem, beni farklı bir konuma getirdi.

Kadın hareketi, ücretlilerin eylemiyle aynı doğada değildir. Siyah (kadın) işçilerin durumu daha karmaşıktır, çünkü üç türden ayrımcılığa ve dışlanmaya birden hedef

olurlar, ama bunlar gene de birbirlerinden ayrı ve farklı olarak düşünülebilir. Kadınların erkekler karşısında yaşadığı tahakküm, işçilerin işverenler ya da piyasa karşısında yaşadığı tahakkümün aynısı değildir. Kadınlar, karar ve fetih yeteneğini azami ölçülere çıkartmak amacıyla, tüm kaynakları yönetici seçkinlerin elinde yoğunlaştırmayı yeğleyen modernleşme türü tarafından aşağı ve bağımlı bir kategori olarak yaratıldılar. Söz konusu olan bir kültürün içindeki toplumsal ilişkilerin, örneğin sanayileşmeden kaynaklanan ilişkilerin değil, bir kültürün inşasıdır. Ücretlilerin eyleminin iktisadi, siyasal ve adli değişikliklere yönelik olmasını bu açıklar: onlar açısından, adaletsiz veya tahammül edilmez olarak görülen bir durumun altında ezilmek söz konusuydu. Kadınlar tersine doğrudan bir küresel toplum ve kültür modeli üzerine etki ediyorlar. Bu nedenle eylemleri, genellikle kendilerine etkili toplumsal ve siyasal müttefiklerin desteğini sağlayan stratejiler üretebilen ücretlilerinkinden daha güçsüz olsa da, hem daha dolaysız hem de hedeflediklerinin çapının daha fazla bilincinde olur.

Bir etnik grup, ücretlilerle kadınların arasında, bir ara durumda yer alır. Halk, sınıfa göre daha geniş bir mevhumdur ve toplumsal cinsiyet de halktan da geniş bir tanıma göndermede bulunur. Bu, çeşitli mücadele türleri arasında radikal farklılıkların olmasını gerektirmez. Bitişebilirler de, bitişemezler de, hatta örtüşebilirler de, ama gene de her şeyden önce iktisadi ve toplumsal ilişkileri hedefleyen bir eylemle, bir kültüre meydan okuyanı ve ikisinin arasında, hem iktisadi bir statüyü hem de en azından kısmen "doğal" bir aşağılık işareti gibi düşünülen bir "ırk"ı sorgulayan eylemi karıştıramayız.

Daha da temel olanı, günümüzde kadın haklarına öncelikli bir önem verenlerle, onları batı dünyasının orta sınıf beyaz kadınlarıyla özdeşleştirilen kadın haklarını eleştirmeye, hatta reddetmeye vardıran bir çokkültürlülüğü savunanlar arasındaki tartışmadır. Hatta bazı yazarlar, aşırı bir kültürel görecilik adına, kadınların cemaatleriyle bütünleşmeleri için şart olarak görülen ameliyeleri, örneğin kadın sünnetini yaptırma ve kızlarına uygulatma haklarını bile savundular. Önceden ayarlanmış evliliklerin daha da fazla savunucusu vardır, çünkü bunlar resmen sosyal güvenlikten yoksun kadınlara bir tür özel sosyal güvenlik getirir. Ama bu çokkültürlülüğün aşırılıkları, özellikle de Güneyden gelen ve tüm bağımlılık ve boyun eğdirme biçimlerine karşı mücadelelere kendini adamış kadınlarca çabucak teşhir edildi. Üstelik, bağımlılıkları çok daha sıkı toplumlarda yaşayan kadınlar, bununla mücadele ederken, kadın haklarını koruyan toplumlarda yaşayan kadınların bu hakları eleştirmeleri çelişkili olurdu.

Burada, tüm benzer sorunların karşısında olduğu gibi, bireysel hakların her zaman ortak haklardan üstün olması gerektiğinin ve bir cemaate aidiyetin, erimi evrensel olan haklara göre öncelikli olamayacağının savunulması gerekir. Bugün, yalnızca soyut insanlara uygulanabilecek bu bireysel hakları, somut toplumsal ve kültürel grupların savunulmasını sağlayan ortak haklarla karşı karşıya getirmek için kötü niyet gerekir. Çünkü, toplumsal ve kültürel hakların savunulması, ancak birey haklarıyla topluluk ya da cemaat haklarının güçlü bir şekilde bir araya gelmesiyle sağlanabilir. Cemaatçi ideolojiler olumsuz etkilerinin kanıtları karşısında gerilerken, yükselmesi

durmayan kadın hareketinin gücü, içinde barındırdığı doğrudan evrenselci unsura, her kadında bütün kadınları savunmasına bağlıdır. Bu ilkeden hareket eden stratejiler, ele alınan durumlara göre değişir ve batı modelinin taklit edilmesi, fiiliyatta amaçlanan gayeye ters sonuçlar doğurabilir. Ama feminizm, cemaatçi ideolojilerin en radikal ve en etkili eleştirisi haline, hakkıyla gelmiştir.

Evrim hızlı oldu. Daha yakınlarda, kadınların savunulması kapitalizm-karşıtı, ya da daha iyisi, sömürgecilik karşıtı mücadelenin "cephelerinden" biri gibi düşünülüyordu. Bir kadın oyuncunun varlığını olumlamak değil, onu özgürleştirmek söz konusuydu, bu da çözümlemenin tüm ağırlığının, kadın haklarına karşı çıkan egemen sınıf veya dinsel ya da laik, devlete yönelmesine neden oluyordu.

Sonra, kadın hareketlerinin bir kimlik ya da farklılığın savunulması amacıyla yürütülen eylemler bütünüyle bütünleşmesi safhası geldi: uluslarla Kiliseler, zayıfça örgütlenmiş azınlıklarla bir sorunla tanımlanan halklar, bir sakatlıkla bir önyargı böylece karıştırıldı. Bu bütünün karma karakteri, özellikle de bağrında yasa koruması talep eden azınlıklarla bir halka bir inanışın ya da iktidarın birlik ve bağdaşıklığını dayatan, dolayısıyla da azınlıkları ya da farklılık talebinde bulunanları reddeden siyasal veya dinsel rejimlerin bir araya gelmesi, adalet ve özgürlük adına bir kuşak boyunca desteklenebilen "cemaatçi" fikirleri geriletti.

Bugün, post-feminizmdeki en etkin eğilim, kadın ve erkek kategorilerini ve buna paralel olarak karşıcinsellik ve eşcinselliği bile sorgulayacak kadar kadınlığın her türlü özünü reddeder, bu da en başta bu son anılan kategorinin geylerle lezbiyenlerin ayrılmasıyla dağılmasını getir-

miştir. Böylece feministler, bazen istediklerinden daha hızlı ve daha uzağa, başka kategorilere, toplu varlıklara ve cemaatlere karşı mücadeleye sürüklenmiş, bu da onların, ortak bir eylemi evrenselci bireyciliğin hizmetine vermeye itmiştir. Halbuki, bu evrimi sınırlayan (hatta karşı çıkan), erkeklere düşman ve özellikle de yaşanan tahakküm tarafından tanımlanan güçlü bir akımın varlığıdır. Ama bu akım azınlıkta kalır.

Muazzam bir olguya herkesin dikkat etmesi gerekir. O da, bir toplum ya da kültürün, onu, hem de yalnızca batılıların gözünde değil, Birleşmiş Milletlerin ulvi beyannamelerinde yazılı idealler doğrultusunda en iyi temsil eden kadınlara nasıl muamele ettiğidir.

Bu konuda, İslâm topraklarında kadının kaderi üzerine bir söz. Dinsel bir mesaj, bir adli sistemi, çok çeşitli toplumları ve birbirinden çok farklı rejimleri "İslâm" adı altında kesinlikle karıştırmamak gerekir. Aynı zamanda, Kuran'ın dili olan Arapçanın üstünlük etkisi karşısında ortadan kalkmamış tüm diller ve kültürler de vardır. Ama, ulusal politikaların ya da dinin Devlet üzerindeki etki derecesinin ötesinde, kadını aşağılık ve bağımlılık durumuna yerleştiren bir çok farklı yönergeler, statüler ve içerikler bütünü vardır. Bu yönergeler hakkındaki yorumların çeşitliliği ne olursa olsun, dünyanın önemli bir bölümü tarafından birey haklarına saygı ve akla güvenle tanımlanan modernlikle İslâm arasındaki aşılamaz bir engel gibi algılanırlar. Bu nedenle, önyargılara ve aceleci genellemelere karşı mücadele amacıyla harcanan tüm çabaların ötesinde, bireysel evrensel hakların savunulması feminist mücadelenin o kadar merkezi bir bileşenidir ki bu, Fran-

sa'da başörtüsü tartışması sırasında görüldüğü gibi, bazen de aşırıya kaçılarak, Aydınlanmadan miras kalan ve toplumsal hakların olduğu gibi kültürel hakların da savunulmasına genişletilmiş evrenselciliğin en etkin temsilcisi olmuştur.

Ama bu tip bir sonuç bizi çok sınırlı bir ufka kıstırma, bize kadınların tam anlamıyla çıkarları savunan bir toplumsal kategori olmadıklarını unutturma tehlikesini taşır, çünkü kadınlar her şeyden önce, uzun süre aşağılıklarına hapsedilmiş kategoriler tarafından başlatılan hareketlerin darbeleri altında çözülmeden önce Avrupa'ya istisnai bir güç kazandıran modernleşmenin aşırı kutuplaşmış bir modeli tarafından parçalanan bir dünyanın yeniden oluşmasının failleridir.

6. Toplumsal ve Toplumsal Olmayan

İnsan deneyiminin bu yeniden oluşması fikri en iyi, modernleşmenin büyük parçalanışını açıklamak amacıyla insan deneyiminin ve insanlığın ötesinde olanın ikiliğine başvurarak anlaşılır. Kadınlar yaşamın aktarılmasının, ama aynı zamanda da, en azından tek tanrılı dinlerin bütününde, toplumsal düzenin tersine olanın, yani kötülük, günah, düşüş yüklü bir "doğanın" failleri olarak düşünüldüler. Kadın dünyası böylece hem günahkâr "ten"in, ama hem de kutsalın düzensizliğe, şeytani olana ve arzuya karşı savunulmasının aracı olarak düşünülen dinin dünyası olarak tasavvur edildi. Kadınların, erkekler tarafından yaratılan, klasik çift yüzlü imgesi: hem anne, hem de orospu. Bu betimlemelere açıkça karşıt olarak, dinle-

diğimiz kadınlar, lütfun ve günahın, kutsalın ve şeytanînin yaratıcısı kadının o çifte insandışılaştırılmasını şiddetle reddettiler. Ama kendi kendilerinin, birbirinden ayrılmış ve birbirine karşıt haliyle bu iki çehresini bütünleşmiş bir insan deneyimi olarak nasıl yeniden oluşturuyorlar? Bu yeniden oluşturmanın esas aracının cinsellik olduğunu zaten biliyoruz. Cinsiyet, yani arzu gibi doğa değildir ve insanüstü bir düzeyde de değildir, ki eğer kendi kendini içgüdülerin yüceltilmesi ve kadınların saflık ve doğurganlık değerlerine boyun eğmeleriyle tanımlasaydı, öyle olurdu. Cinsellik aynı zamanda arzu, ötekiyle ilişki ve benliğin inşasıdır. Bir kimlik, özellikle de erotizmle doğurganlık arasında, hep tehdit altında olan bir birlik kurma iradesidir.

Cinsellik kadın için, erotizmin ötesinde ve onun aracılığıyla, doğanın ve kültürün, bedenin ve bilincin bütünleşmesidir. Demek ki, bir arzunun yoğunluğu kadar, bir ahlâkın önemine de sahiptir. Yalnızca kadının kendisini ilgilendirmez; akıl ve duygusallık arasında kurulmuş olan karşıtlığın aşılmasının da esas unsurlarından biridir. Bugünkü kadınların failleri oldukları kültürel alt-üst oluş demek ki, erkek dünyasıyla kadın dünyası arasındaki karşıtlığın sonu ve insen deneyiminin birliğinin kadınlar tarafından yeniden inşasının olduğu kadar, akıl ve din arasındaki bu karşıtlığın aşılmasıyla da kendisini gösterir. Aklın, bilimin ve tekniğin ilerlemesinin, dinlerin ve belki aynı zamanda artık aklın denetimindeki heyecanın da ortadan kalktığını işaret ettiği zamanlar, bize ne kadar uzak! Aslında, modernlik akılcılığa ve sekülerleşmeye indirgenemez. *Modernliğin Eleştirisi* (1992, YKY, 2007) içinde,

bunun iki dalı olduğu fikrini savunmuştum: aklın ilerlemesi ve büyük batı sanayileşmesinin başlarında onu hâlâ gizleyen dinsel ya da eskatolojik formülleştirmelerden sıyrılan bir öznenin ortaya çıkışı.

Post-feminist davranışlar, "tarihin anlamı" gibi gözüken bir şeyin alt-üst oluşuna tanıklık eder. Söz konusu olan geriye dönüş değil, Avrupa modernleşmesine dinamiğini (ve kendine özgü sertliğini) veren karşıtlık çiftlerini, dolayısıyla da tahakküm biçimlerini aşmaktır.

Kuşkusuz, yaşanmış deneyimin bu yeniden inşa çalışması her zaman başarılı olmaz. Toplumsal oyuncular sürekli bir şekilde, piyasa güçleri tarafından olduğu gibi, ortak etkinliğin erekliliklerinin otoriter bir tanımı tarafından da tehdit altındadır. Kadın-imge aynı zamanda bir kadın-nesnedir, kendisi için olduğu kadar, erkeklerin hizmetinde bir nesne. Kadın rollerinin geleneksel tanımının yıkılması, yalnızca kadınların kendi deneyimlerini inşa etme yeteneklerini özgürleştirmekle kalmaz; kadınları ticaret dünyasına dahil olmaya ve kendilerini meta haline dönüştürmeye de açar. Birçok dergi bu "modern" kadınların, bizim çizdiğimize çok uzak bir görüntüsünü verir. Bu kadınlar özgürlüklerini, ama özellikle de huzurlarını talep ediyor ve zevk alma fırsatlarını kaçırmamak için de (eleştirel zihne karşı) belli bir hazcılıktan (hedonizm) dolayı özür diliyor. Kadın evriminin bu iki görüşü hem çelişkilidir, hem de birbirini tamamlayıcı. Dinlediğimiz kadınlarda o kadar güçlü bir şekilde duyduğumuz benliğin aranması, aynı zamanda kadınları benliğin betimlemeleri, nesneleri ve imgelerinin tüketimi dünyasına kapatan bir bireyciliğe karşı bir muhalefet gücü olmasaydı,

o kadar güç ve derinliğe sahip olmazdı.

Ama kadının iki imgesini aşılmazlıkları sahte olan engellerle ayırmayalım; çünkü onlar ortak bir çok unsura sahip. Aynı şekilde, yıpratıcı yük ve sömürü temeli olarak emek, nadiren birçoklarının (kuşkusuz yapılan işin niteliğine göre de değişen) tatmin olma nedenleri bulduğu mesleki icraattan tamamen ayrılabilir. Beden bakımı ve benliğin takdimi dünyasına isteyerek giren kadın, bu nedenle kimliğini yitirmez, reklamların ve "starların" kölesi olmaz. Beden üzerine bu çalışmanın cinselliğe yabancı olduğu nasıl tahayyül edilebilir? Demek ki, beden bakımında kadınlar üzerinde bir yabancı tahakkümünün kurulduğu bir mekân değil, tersine bedeni, ruhu, arzuyu, ötekini araştırmayı ve kendi kendisiyle ilişkiyi birleştiren bir cinselliği inşa tekniği görmek gerekir. Başka bir çok alanda olduğu gibi bu alanda da kendi kendisinin araçsal bir imgesinin, benliğine saygıya erişmek için toplumun ona önerdiği ya da dayattığı görevlerinin, özellikle de mesleki olanlarının yerine getirilmesinden başka yol bırakmayan bir imgenin esiri olan, erkektir.

Nihayet, en önemlisi günümüz dünyasındaki davranışların çözümlemesinin tüm unsurlarını, kültürel olanın bu kategorisini marjinalleştiren ve aşağılaştıran ya da üstün olduğu varsayılan "toplumsal" davranışların altına iten her şeyi bir kenara atarak, kültürel terimlerle oluşturmaktır. Bu sonuç, feminizmin her şeyden önce, biyolojik veya psikolojik açıklamalara başvurarak hareket tarafından zaten gerçekleştirilmiş olan dönüştürücü eyleme kapıyı kapatan özcülüğe ve doğalcılığa karşı mücadele etmek istediği yolundaki genel gözlemle de uyum halindedir.

Üstelik, insanlığın tümünü erkeklerle özdeşleştiren her türlü kesin "kadın" tanımına da karşı çıkar.

Ama, burada durulamaz. Çünkü kadınların dünyanın yeniden oluşturulmasındaki bu rolü, erkek/kadın karşıtlığının ve buna bağlı, etken/edilgen, akılcı/duygusal vs. gibi tüm karşıtlık çiftlerinin aşılmasını gerektirir. Anımsattığımız büyük kültürel değişmeye, beden bakımından kamusal müdahalenin belli başlı alanlarına toplumsal yaşamın birçok veçhesinde zaten oluşmuş ve hızla olagelmekte olan dönüşümleri bitiştirmek gerekir. Bu veçhelerin en önemlisi aynı zamanda da tartışmaların en açık bir şekilde ortalığı kasıp kavurmasına sahne olanı, eğitimdir. Okula, her şeyin öncesinde işlevsel bir yaklaşıma alışıktık: rolü, bilgiyi aktarmak ve düşünce tarzlarını aşılamaktı. Buna bazı ülkelerde, özellikle de güçlü ülkelerde, evrenselci hukuk ilkelerinin kabulüne sıkı sıkıya bağlı olarak bir ulusal bilinç çağrısı ekleniyordu. Halbuki, her ne kadar akılcı ve evrenselci yönelimlerle açıkça çatışmaya girecek bir öğrenim tarzını kabul etmek her zaman için olanaksızsa da, başka hedeflerin, başka yöntemlerin ve öğretmenlerle öğrenciler arasında başka ilişkilerin de kabul edilmesi gerekir. Baskı bazen o kadar güçlü olur ki, "klasik" eğitimi tehdit eder. Bu talepleri, klasik sistemle uyuşmayacakları yolundaki (tehlikeli) varsayımlara girmeden, kendi içlerinde değerlendirmek gerekir.

Burada söz edilmesi gereken ilk talep, kızların ve oğlanlarla olan eşitliklerinin tanınmasıdır. Birçok ülkede, kendilerini tanıtmaya, adlarını söylemeye, söz almaya, bazı işlere başvurmaya cesaret edememeleri görülen şeylerdir. Sanayileşmiş ülkelerde, kızların oğlanlarla aynı mesleki

isteğe sahip oldukları, ama beklentilerinin daha düşük olduğu sıklıkla görülür, bu da güçlü ayrımcılık mekanizmalarının var olduğunu gösterir, çünkü genellikle kızlar okulda daha yüksek notlar elde ederken, daha kötü iş alanlarına erişebilirler. Okul, böyle bir sorunun kendisini ilgilendirmediğini düşünebilir mi? Her türden özürlüler, öğrenime erişmekte öteki öğrencilere göre daha büyük zorluklarla karşılaşırlar. Hiç kimse, eğitim sisteminin daha iyi durumdaki, daha istikrarlı ailelerden gelen, Fransız tabiiyetinde ve neden olmasın, orta sınıftan çocuklara hitap ettiğini söylemeye cesaret edemiyor, halbuki bu durum, genellikle gerçeklerle örtüşüyor.

Şu anda, en kuvvetli bir şekilde talep edilen, kültürel farklılıklara saygı gösterilmesi, bu da kültürel haklar dediğim şeylerin talep edilmesiyle uyumlu. Ama burada katıldığımız tartışmanın varlığı o kadar güçlü ki, biraz oyalanmamız gerekiyor. Kültürel çeşitliliğin savunulması giderek daha geniş çaplı bir kabul görüyorsa da, savunucularının birçoğu, bunun yurttaşlığı tahrip eden ve evrenselliğe giden tüm yolları tıkayan bir cemaatçi içe kapanma tarafından yutulmasını reddediyor. Bu açmaza verilecek en tatmin edici yanıt, belki de Amartya Sen'in, birey tarafından bilgi olduğu kadar ortak eylem alanında da mallara ya da davranışlara erişimi kolaylaştıran "yeteneklerin" (yani tüm koşulların) etkili bir şekilde kullanımına önceliği verirken önerdiği yanıttır.

Ülkelerin, kendilerini bütünleştirici bir cemaatçiliğe karşı korumaya öncelik vermeleri kolaylıkla anlaşılabilir, çokkültürlülüğün bazı ılımlı savunucularının da, konumlarının getirebileceği tehlikelerin önemini anlamaları ge-

rekir. Ama bugün hiçbir sav çeşitliliği evrenselliğe, muhayyileyle duyguları da akla kurban etmeye izin vermez; çünkü daha şimdiden yeni kültürün içinde yüzüyoruz ve dolayısıyla da önerilen çözümlerin her biri için ikideğerli konumlar almaya itiliyoruz.

Genelde kadınların erkeklere göre, uzun bir süre karşıt olan şeylerin birleştirilmeleri gereğini daha sık ve daha güçlü bir şekilde kabul ettiğini söylemek isterdik. Ama böylesi bir olumlama riskli olurdu, çünkü birçok kadın uzun süre onlara atfedilen aşağılayıcı tanımlamalardan onları uzaklaştıracak şeylere öncelik veriyor. Gerçekte klasik, akılcı model oğlanların sahip oldukları ayrıcalıklarla tarihsel olarak o kadar sıkı bir şekilde bağlıdır ki, bu "klasik" sistemin savunulmasının, "erkek" toplum modeliyle güçlü bir şekilde ilişkili olduğu düşünülebilir. Bazıları kadınların hep acısını çektikleri eşitsizliği hâlâ yüzeysel akıl yürütmelerle örtüyor. Buna karşılık, eğitim her zamankinden fazla kızların toplumsal yükselişlerinin esas yoludur. Özellikle de sorguladığımız ve çoğu kültürel aidiyetlerini başörtüsü takarak gösterebilmek isteyen genç Müslüman (kadınlar). Demek ki, onlarınki, kadınların genişletilmiş eğitim modelleri geliştirme, evrenselle tikeli, insan haklarıyla bir kadın kimliğini birleştirme vb. yeteneklerini en iyi gösteren durumdur. Her halükârda, yeni kültür modelinin ve dolayısıyla da kadınlar toplumu dediğimin kaderi, en dolaysız bir şekilde eğitim alanında belli olacaktır.

VIII. BÖLÜM

MÜSLÜMAN KADINLAR

1. Tamamlayıcı İki Yanlış

Eğer bu kitap kadınların dünya yüzündeki durumlarını ele alıyor olsaydı, Müslüman kadınlar üzerine bölümün yerinin büyük olması gerekirdi, ya da incelenen bu bütünün dinsel tanımının yerine, İslâm'ın kendi etkisini daha iyi değerlendirmek amacıyla toplumların ve kültürlerin çeşitliliğini daha iyi açıklayacak kategoriler konulabilirdi. Ne olursa olsun, bu hırslı hedefi benimseyen kitaplar, benim bu kitapta izlemeyi seçtiğimden çok farklı bir yaklaşım benimser. Onlar çabalarını, belli bir toplum tipi içinde kendi dönüşümlerinin ve kendi kültürlerinin (kadın) oyuncuları olarak kadınları araştırmak üzerine yoğunlaştırır. Böylesi eylemlere dünyanın hemen hemen her yerinde girişilmektedir ve bizim incelediğimiz vakanın ötekilerden daha önemli olduğunu gösterecek bir şey yoktur. Bizim hedefimiz daha sınırlı: Fransa gibi bir batı toplumunda yaşayan Müslüman kadınlar feminizmin kazanımlarına bir direniş çekirdeği oluşturuyor mu, yoksa tersine, aynı genel özgürleşme hareketine

kendi tarzlarında mı katılıyorlar ya da hem içinde yetiştikleri kültüre karşı, hem de her gün katıldıkları kültüre karşı olmak üzere bir çifte ikideğerliliğe varabilecek, zor bir karşıt tavırlar bileşimi mi yaşıyorlar?

Birçokları, kuşkusuz Samuel Huntington'ın adlandırdığı, çarpışan uygarlıkların en sert vuruşma noktasında yer alan bu kadınları ezecek olan "Medeniyetler Çatışması"nın, burada gözlemlenmesini bekleyecektir. Bu nedenle, ilk hedefimiz bu varsayımın geçerliliğini doğrulamak oldu. Halbuki yanıt açıkça olumsuz çıktı ki, bu kuşkusuz burada sunduğumuz ek araştırmanın en belirgin kazanımıdır.

Ne yozlaştırıcı batıya karşı koşulsuz İslâm'ı savunan kadınlara, ne de İslâm'la her türlü bağı reddeden kadınlara rastlamadık. Buna karşılık, çoğu onsuz başka hiçbir hedefin onlar açısından bir anlam taşımayacağı özgürleşmelerini arıyor ya da savunuyordu. Kendilerini, tabiiyet ve aynı zamanda da kültür olarak Fransız iken, Müslüman ve Arap-Müslüman kökenden olarak tanımlayan kadınların oluşturduğu iki grubumuz tarafından öne sürülen önermelerin bütünü, varsayılan bir uygarlıklar çatışmasına hiçbir gönderme ortaya çıkartmadı.

Hatta, kaydettiğimiz sözler tamamıyla aksi yöndeler: bu kadınlar bizle ve kendi aralarında konuşurken, kavgasız değil, başarısızlık olmadan da değil, çıkış ortamının kültürü ve varış ortamının kültürü oldukları bile söylenemeyecek şeyleri nasıl bir araya getirdiklerini anlatıyorlar; çünkü kadınların konumu her şeyden önce bir *çifte ikideğerlilik*ten oluşur: dine bağlılıkla cemaatçi içe kapanmanın reddi ve buna paralel olarak, (başarı kapısı) okulun

genellikle hevesle kabulü; ama özellikle de okulda yaşanan ayrımcılığın da bilincinde olmadan değil. Ne geçmiş karşısında geleceği yeğliyorlar, ne de gelecek karşısında geçmişi. Onlar için her şey vardır, ebeveynlere sevgi, ama onların ayarladığı evliliğin ve bekâret kontrolünün reddi, Fransa'ya ve özellikle de buranın ifade özgürlüğüne bağlılıkla, ayrımcılıklarının teşhiri. Ama tüm bu kadınlar bir tarih yaşar, bir güzergâh izler, her an gerek İslâm cemaatine gerekse de Fransız toplumuna karşı ikideğerli tepkileri birleştirmeye çalışır.

Bir keresinde bir grup kadın hiçbir çatışma deneyimi aktarmadı, çünkü çok mahrem bir dini, tatminkâr, ırkçı engellerle ya da kadın karşıtı önyargılarla kösteklenmeyen ya da saptırılmayan bir mesleki yaşamla birleştirmişlerdi. Aynı grupta, şunları duyduk: "Genç erkekler ciddi ve çok sayıda ayrımcılık biçimleriyle karşı karşıya kalıyorlar, biz kızlara gelince, böyle bir şeyle karşılaşmıyoruz." Doğrusu, bir grup kadının giderek daha mahrem, daha manevi hale gelen köken kültürleriyle normal bir seyir izleyen toplumsal (ve özellikle de mesleki) yaşamları arasındaki ilişkiyi iyi idare ettiklerini duymayı beklemiyorduk. Bu kadar dingin bir deneyimin sıklığından kuşku duyulabilir; ama yok saymak için hiçbir neden yoktur. Müslüman kökenli tüm kadınlar kötü mahallelerde yaşamadı; birçoğu aileleri tarafından eğitim görmeye zorlandı; birçoğu, en azından bizim konuştuklarımızın çoğunluğu babalarını çok seviyor. Bir teki bize kendisini Fransız'dan çok Cezayirli hissettiğini söyledi. Demek ki birçoğu için, yasaklardan oluşan bir dinden, inançlara ve maneviyata dayanan bir dine geçiş tarafından

desteklenen bir bütünleşmeden söz etmek gerçekçiliğe aykırı olmaz. Bu maneviyat sözü o kadar sık ve o kadar vurguyla kullanıldı ki, dikkati hak ediyor.

Hatta katılımcılardan biri kendisini, Müslümanlarda olduğu kadar Yahudilerde ve Hıristiyanlarda da gördüğü bir maneviyatın araştırılmasıyla tanımladı. Birçok kez İncil'den bölümler aktardı ve Müslümanlara zorunlu olan hiçbir şeyi, ne duaları ne de Ramazanı (bu çok ender görülüyor) uygulamadığını ve Mekkeye hacca gitmeye hiç niyetli olmadığını belirtti. Başka durumlarda olduğu gibi bu durumda da amacın altı güçlü bir şekilde çizilmiş: bir yasaklar dünyasının yerine bir inanç ve ahlâk ilkelerine açıklık dini koymak gerekir. Bu beyanlar, Müslüman yaşamının onun açısından somut ifadesi olduğunu söylediği yasaklara saygıyla dinini tanımladığını söyleyen bir katılımcının ifadesinin ardından geldiği için, daha da sıcak karşılandı. Ama bu maneviyat çağrısı hayli muğlak kaldı ve tek açık gönderme de Sufiliğe oldu. "Maneviyat"tan söz edilmesi, uygulamadan çok tartışmaya yönelik bir anlamda alınmalı: dinsel statüleri genellikle hayli müphem bir şekilde tanımlanan imamların müdahalesiyle araya konulan bir mesafeyi gösteriyor. Burada, Fransa'daki uygulamada, maneviyat temasının kurumsal kurallarla açıkça karşı karşıya geldiği Hıristiyanlık örneğini düşünmemek olanaksız. Örneğin Fransisken tarikatındaki, en başından beri bir eğilim oluşturan ve Joachim de Flore'un müritlerine yaklaşan "maneviyatçılar"dan söz edilmesi de bu doğrultudadır. Bu hızlı gönderme, Hıristiyan maneviyatçılığının vurguyu kurallara ve otoriteye yerleştirenlerle arasına koyduğu uzaklığı gösterir. Böylesi bir çatışma dinle-

rin çoğunda görülür. Birçok kez maneviyattan söz eden Müslüman kadın, bu sözcüğü kullanarak bir inanca, onu birçokları için (başka dinler gibi) İslâm'ı tanımlayan zorunluluk ve yasaklarla özdeşleştirmeyi reddederek, bir içerik sağlama iradesini gösteriyordu. Birçok katılımcı kadın gene de özellikle bireyciliğin ve eleştirel düşüncenin ülkesi Fransa'yla müminlerin onlara ortak yaşamın temeli gibi gösterilen bir düzeni koruma görevi aldıkları köken ülkeler arasındaki uzaklığa vurgu yaptı.

Zor aşamalar görmüş olabilecek bir sürecin genelde mutlu sonu, bir medeniyetler çatışması fikrine o kadar aykırı ki, sıklığının altını çizmek gerekir. Aşırı ve tek taraflı tepkiler seyrekti ve Müslüman, özellikle de Mağribi kadınlarla Fransız toplumu arasındaki çatışmalar, umutlar, kopukluklar ve karşılıklı bağımlılıklarla dolu dramatik tarihten doğan büyük ortak hareketlerin hiç birine karşılık gelmez.

Zaten, bu kadınların çoğunluğunun Fransa'da doğmuş olduğunu, Fransız tabiiyetinde olduklarını, Fransızcanın gündelik yaşamlarının dili olduğunu ve Fransız yurttaşı olarak sahip oldukları hakların canlı bir bilincine sahip olduklarını unutmamak gerekir. Hatta bazılarının ileri eğitim aldıklarını, başörtülü kadınların da ötekiler gibi feminist söylemler tutturduklarını ve mahallelerinde toplumsal etkinliklere katıldıklarını anımsatalım. Aralarından birçoğu daha da yüksek bir düzeydedir; iki araştırmacımızdan biri olan ve Renault'da bilgiişlem mühendisi olarak yıllarca çalıştıktan sonra kendini toplum bilimlerine adamaya karar veren, başörtülü Müslüman kadının durumu da budur.

Cezayir ve Fas kökenli birçok ailenin içinde yaşadığı, giderek ciddi bir şekilde bozulan durumdan haberi olmayanların sayısı çok az; ama tüm bu kadınları en zor koşulların hâkim olduğu ortamlarla özdeşleştirmek, önyargıya kapılmak olur. Bu kadınlar arasında, onları hedef alan önyargıların hissettirdiğinden çok daha fazla çeşitlilik var. Mahallelerdeki kızlarla genç erkeklerin arasındaki ilişkilerin bozulmasına karşı ortaya atılan eleştiriler, her kadının bir öyküsü, hepsi olumsuz olmayan anıları olduğunu ve yaşamın ezici bir mutsuzluğa indirgenemeyeceğini sözün kısası, kadınların yalnızca kurbanlar olmadığını özellikle unutturmamalıdır. Her biri, geçmişten söz ederken güler veya ağlar. Bir kategorinin tümünü, kimsenin çıkamayacağı bir toplumsal cehenneme kapatmaktan oluşan ırkçılık biçimine teslim olmamak gerekir.

2. Özgürleşme

Müslüman kökenli kadınları ilk başta incelediğimiz ana gruptan uzaklaştıran da şu, ilk grupta olumlu olan kendi kendisini inşa hedefi, bu kadınlarda o kadar güçlü kısıtlamalara tosluyor ki, bu kısıtlamalardan özgürleşmek bu kadınların birçoğu için esas hedef haline geliyor ve ötesinde hiçbir şeyin görünmesine yer vermiyor.

Bu Müslüman kadınlar, gerçekten de, özgürlük mücadelesi için tamamen seferber olmuş durumdalar. Engellere karşı mücadelelerini kendi kendilerinin daha olumlu bir şekilde inşasıyla birleştirebilecek çözümler üretmeye ulaşsınlar ya da ulaşamasınlar, genel grupta duyulan önermelerden hiç söz etmiyorlar.

Bu engelleri aşmak olanaksız mıdır ve çözümü başka yerlerde mi aramak gerekir yoksa Müslüman kadınların bazıları için, aşılacak engellerin zorluğuna karşın, kişisel yaşamlarının inşası sürecine girişmek mümkün müdür?

Esas engel, cinselliğin denetimi, bekâret zorunluluğu, jinekologlar tarafından ve gerdek gecesi sonrasında, kanla lekelenmiş çarşafın gösterilmesiyle bunun denetlenmesidir. Kadınlar açısından, özellikle Türk ailelerde sıklıkla varolmayan bir sosyal güvenliğin yerini alan bir aile dayanışması gibi kabul edilen, aileler tarafından önceden ayarlanan evliliklerden çok, mahrem yaşamlarının böylece denetlenmesi daha inciticidir. Yalanlar, çifte yaşam, kızlık zarının uzman bir cerrah tarafından dikilmesi ve nihayet ailenin bölünmesi, kızların erişkin yaşama atılmalarını bir drama dönüştürür. Ailenin güçlü olmasının ve kızların ebeveynlerine aşırı duygulu bağlarla bağlı olmaları, bu dramları daha da acılı bir hale getirir. Genç erkekler (erkek kardeşler) kızlar kadar kötü muamele görmediği ve tersine, kız kardeşlerini şiddetle suçladıkları ama aslında onlar aile yaşamının kurallarına karşı çok daha ağır eylemlerde bulundukları için de acılıdır. Birçok kez, özelikle tartışma gruplarında sorgulanan kadınlar, aile sorunlarından söz ederken göz yaşlarına boğuldular ve uzun süre çözümleme çalışmasını olanaksız kılacak bir duygu uyandırdılar.

Bu hedef olunan bağımlılık ve denetim izlerine karşı o kadar trajik bir biçimde dikilen özgürleşme iradesi, gücünü gözlemlediğimiz bu benliğini yaratma iradesiyle nasıl birleşiyor? Katılımcılardan biri beyan ediyor: "sonrasında kendimizi inşa edebilmek üzere, önce özgürleşiyo-

ruz." Bu ifade, o genç kadınların duygusal sarsıntılarını anlatabilmek için çok sıradan. Başka yanıtlar daha kesin: birçoğu, hem kendi bedenini denetim altına almakta hem de bu yasak bedeni teşhir etmekte sporun rolünü zikrediyor. Ama hiçbiri, kendisini özne olarak inşa etme iradesiyle tanımlanan belirleyici aşamayı geçme yeteneği göstermedi. Bunun neden böyle olduğu, ilk araştırmada dinlenen kadınların çoğunluğu için benliğin inşasının önce cinsellik aracılığıyla inşa edilmesi gerektiğini duyunca, çok iyi anlaşılıyor. Bu cinsellik, üzerinde yaşam yaratan bir projenin yükselebilmesi için fazla yaralanmış, aşağılanmış ve yasaklanmış. Tartışma gruplarının bütününde de, benliğin cinsellik aracılığıyla inşası hiç söz konusu edilmedi. Kuşkusuz, bu benliği cinsellik aracılığıyla inşa iradesini gösteren kadınlar bazen geçmişlerinde ciddi kriz travmalarının olduğundan söz etmişti, ama bunlar bekâretin denetlenmesi hatta önceden ayarlanmış evlilik kadar sistemli değildi.

Yaşanmış deneyimlerin tümünün bu kadar dramatik olmadığı açıktır: zaten birçok katılımcı da ailelerini yönelten hoşgörü ruhunun, onları bilgilendirme iradelerinin altını çizdi. Ama tüm bu genç kadınlar üzerlerinde bir reddin hatta kabul edilmez olarak görülecek bir davranış olması durumunda bir öldürmenin tehdidini başlarının üzerinde hisseder. Genellikle geç bir dönemde etkin cinsel yaşama giriş, ailelerin genç kızlarda cinsel ilişkiler üzerine uyandırdığı çok olumsuz imgelerle daha zorlaşmaktadır: zevki olanaksız hale getiren acı ve bu uyarıların ardında, babaların da aktardığı, bir kadının gizli utancı. Birçok katılımcının bize dediğine göre, kadının

zevke ancak uzun ve acılı bir acemilik dönemi sonrasında erişmesi az görülen bir şey değildir. Bu genç kadınların yaşamı hakkında daha az dramatik bir imge oluşturmaya çalışmak yararsızdır. Hatta, tabandaki dayanışmaların İslâm dünyasındaki gücünün ve erkek kardeşlerin kız kardeşlerine sıklıkla uyguladığı şiddetin altı çizilerek bunu daha da kötü göstermek daha adildir.

Ama bu Müslüman kadınlara, ilk çalışmaya katılanların davranışlarını açıklamakta o kadar iyi sonuç veren çözümleme şemasını birdenbire uygulamak olanaksızdır. Çıkartılması gereken sonuç, burada özgürleşmenin benliğin inşasının yerini aldığı ve bunun da elde edilmesi fazla zor bir ideal olduğu için, yaşamın olumlu bir projesine uzatılamayacağı mıdır? Bu sorunlarda uzun uzun söz edenlerin çoğu, dinde yaşamları için yeni bir yön bulmuştur. Ama daha az inananlar için, bu yol açılmaz.

Burada dikkat çekmesi gereken, konumlarının gerçekte batılı modelin içinde tanımlanmasıdır. Halbuki, bu model uzun bir süre kadının, en başta fiziksel olarak, erkeğe göre aşağı konumda olmasına dayanmıştır. Bu nedenle, buna karşı mücadele eden kampanyalar erkeklerle kadınlar arasında daha fazla eşitlik ve dolayısıyla da arkadaşlık, işbirliği ve aşk ilişkileri kurulmasını sağlamayı hedefler. Ama, eğer düşüncesinin ardı ardına gelen aşamalarında Fatima Mernissi'yi izlersek, İslâm ahlâkının batı modelinden ortaya çıkan ahlâka göre ne kadar farklı olduğunu görürüz. Öncelikle, İslâm dinbiliminde tüm bireyler Tanrı önünde eşit olduğu ve bu nedenle batılı eşitlikçi feminist program burada anlamsız olduğu için. Ama Mernissi'nin çözümlemesinin en şaşırtıcı veçhesine

göre, kadının cinselliği o kadar saldırgandır ki, erkek kendisini korumak üzere kadını başörtüsüne kapatır, halbuki Batılılar burada bir bağımlılık simgesi görür. Sözün kısası, Mernissi'ye göre başörtüsü kadının cinsel saldırganlığını sınırlamanın bir yoludur ve gerçekleştirilecek reformlar da barışı sağlamalı ve her iki tarafın saldırgan eylemlerini kısıtlamalıdır. Pek farklı olmayan sözlerle, ama İran'dan ve Bassici hareketinden söz ederken, Farhad Khosrokhavar kadını şöyle tanımlar: "kadın, kuşandığı yeni biçimde, vahşi bir modernliğin gemi azıya almış bir ifadesidir. Erkeğin arzusunu azdırır ve ona, cemaatçi normların yıkılmasıyla oluşan boşlukta, kendi cinselliğinin tehlikeli karakterini gösterir." (*L'Islamisme et la mort* {İslâmcılık ve ölüm}, 1995, s. 332)

Bazılarınca geleneksel İslâm düşüncesiyle özdeşleştirilen bu anlayış, aynı zamanda Havva kişiliğinden beri sıklıkla kadını Şeytanla ve ilk günaha baştan çıkarmakla özdeşleştiren ve bu nedenle kadının, başka koşullar altında çok fazla özgürce zincirlerden boşanma riski taşıyan saldırganlığını ve baştan çıkarma eylemini önleyecek mevki, giysi ya da sözlere kapatılması gerektiğini savunan batı kültürünün önemli veçhelerine de uyar. Bu betimlemenin İslâm'daki ya da batı dünyasındaki önemi ne olursa olsun, durumlarını aslında batılı kadınlarınkiyle aynı tarzda, ama bağımlılık ve saldırganlık dereceleri daha yüksek olmak üzere dile getiren Müslüman kadınların gruplarında ifade edilmemiştir. Çünkü Müslüman kadınların eylemi, kuşkusuz aşılması daha zor engellere çarpar.

3. Kapanma

Ama, bu tarihsel ve dinbilimsel düşüncelerle, kayıtlarının tamamıyla aktarılması gereken, Müslüman kadınların ikinci tartışma grubunun ikinci toplantısını çok samimi ve dramatik bir tarzda dolduracak olan yaşanmış deneyim arasındaki uzaklık o kadar büyük ki! Çünkü grup, Fadela Amara'nın kitabı gibi, şu son senelerde tanık olunan gerilemeden hareket etti. Bu nedenle bugün artık bu kızlar için çok kötü sözlere muhatap olmadan evlerinin olduğu binadan etekle çıkmak olanaksızdır, hele bir erkekle el ele dolaşmak, daha da kötüdür. Üstelik, bu gözlem ebeveynleri özgürlükçü olanlar için de geçerlidir ve böylesi sözleri otuz yaşının üzerindeki kadınların ağzından duymak da şaşırtıcı olur. Bu durumun tüm sorumluluğunu, işleri olmadığı ve okula da gitmedikleri için bu toplumsal denetimi uygulamaktan başka işleri olmayan genç erkeklerin gruplarına yüklerler ve bu durum bazen toplu tecavüzlerin örgütlenmesiyle de birleşir.

Éric Macé ve Nacira Guénif'in çok doğru bir şekilde söyledikleri gibi, tüm bu toplumsal patolojinin genç Arap erkeklerle açıklanmasına sığınmak kuşkusuz tehlikelidir. Üstelik, bırakın bir etnik ya da dinsel grubu, burada bir toplumsal grubu tartışmak da söz konusu değildir. Ama aynı zamanda, bu kadar önemli ve en azından bazı yanlarıyla tezahürlerinden biri başörtüsünün çoğalması olan gerileme görüngülerini açıklamaya çalışmamak da söz konusu değildir.

İş olmaması, yalıtılma, çevrenin büyük bir kısmı tarafından reddedilme, en başta kızların daha büyük bir

özgürlüğe sahip oldukları bu çevreyle olan ilişkilerin kopmasına ya da reddedilmesine yol açar. Bazı durumlarda davranışların salt dinsel bir mantığa doğru yön değiştirmesi, hem hedef olunan hem de arzulanan bu engelin gerisinde gerçekleşebilir. Grup tartışmasının bir kısmının kızların bekâretlerinin getirdiği zorluklar ya da meşruiyetinin olmaması üzerinde gerçekleştiği ve aralarından bazılarının, genç erkeklere ayrılan çok farklı durumu – kızlardan bazıları bu genç erkeklerin deneyimli olmasını kabul ediyor, hatta bekliyor, çünkü bir bakireyle bir bakirin karşılaşması, gerdek gecesinin sorunlu olmasına neden olabilir –tartıştığı doğruysa da, tartışma sırasında yasakların akılcılaştırılmasına indirgenemeyecek tam anlamıyla dinsel mantıklara verilen önemdeki artış çarpıcıdır.

Halbuki, bir çok açıdan içinde yaşadıkları dünyaya çok açık olan bu kızlar kapanmalarında, dinsel inanışlara yenilenmiş ya da sürdürülen bağlılıktan ya da daha doğrusu Kuran ya da İslâmi "gelenek" ya da "otorite" gibi gördükleri şey tarafından dayatılan bekâret talebine duyulan saygıdan daha fazla destek bulamıyorlar. Ne olursa olsun statülerinin, kadınları salt kurban yerine koyacak, onların düşüncesinin ve sözlerinin gücüne kesinlikle uymayan çevreyle açıklanması, onları tatmin etmeyecek – beni de etmeyecek. Doğrudan ya da dolaylı, kişisel olarak ya da kişiliksiz, kadınları kapatan bu ahlâki ilkelerin taşıyıcıları olan genç erkeklerle yaşadıkları zorluklardan, çok somut terimlerle söz ediyorlar. Yasakların olmaması, hiçbir şekilde cinsel ilişkileri tüm duygusal içeriklerden yoksun bırakacak aşırı bir hoşgörüyle sonuçlanmaz. Birçok başkaları gibi, onlar da tersine –onlar açısından hep

çok kalıcı olması beklenen– tanışma ya da tanışmalar için birçok olanak sağlayacak seçme özgürlüğünün avantajları üzerinde ısrarcı olabilirlerdi. Ama yalnızca grubun birkaç katılımcısı yarını olmayan deneyimleri çoğalttıkları böylesi bir merhaleden kendi kendilerine geçtiklerini söyledi. Aynı zamanda, bekâreti kabullerini ve hatta sözcüğe utandırıcı yananlamlar atfedecek kadar cinsellik karşısındaki kuşkularını dinsel inanç ve inanış terimleriyle açıklıyorlar. Biri şöyle diyor: "Benim bugün cinsel bir yaşamım olmasını engelleyen, dinle olan ilişkim, İslâm'ın temel ilkeleri ve benzerleridir." Bu yolu seçtiği için başörtüsü taktığını da ekler. Hatta, "tamamen özgürleşmiş bir cinselliğe sahip olduğumda, artık bir mümin değilimdir," demeye kadar vardırır.

Bu genç kadınları kapatanın din olduğu söylenemez, daha çok, onlara aile, özellikle de bir marjinallik ve dışlanma durumunda yaşayan ve bu aynı zamanda hem toplumsal, hem etnik, hem dinsel kategoriyle, bu kadınların ait oldukları Fransız toplumu arasında derin bir kopuşun failleri olan genç erkekler tarafından dayatılan bir yalıtılmaya az çok olumlu, ama gönüllü bir anlam vermek için dine başvurdukları söylenebilir; üstelik bu genç kadınlar, her ne kadar Fransız toplumuna aitseler de, bir yandan da bu toplumun uygulama ve yönelimleri tarafından davranışları yönlendirilemeyen reddedilmiş, bu durumda da ancak dinsel olabilecek bir dış ilke tarafından yönlendirilmesi gereken bir gruba ait olduklarını hissederler. İşçi olarak gelen ilk göçmen kuşağı, eğitim görmelerini sağlayarak çocuklarına daha iyi bir gelecek sağlamak amacıyla ağır yükler altına girdi. İkinci kuşak, birçok başarısızlık

ve özellikle de bir çok kısıtlama içeren ama etkisiz de olmayan bir bütünleşme süreci başlattı. İşte şimdi, üçüncü kuşak, bırakın Fransız toplumunun kapılarını daha hızlı aşmayı, bu kapıların önlerinde kapandığını gördü; ve işte onlar, kapıları kapalı kentin dışında, ayrımcılığın ve geçiciliğin müphem topraklarındalar. Bu tür akıl yürütme doğrusu bu grubun ya da diğerlerinin katılımcıları tarafından doğrudan ifade edilmedi. Çünkü bu kadınlar kendiliklerinden, her şeyden önce aralarından çoğunun deneyimine zaten karşılık gelen bütünleşme arzuları tarafından yönlendirilmiş durumdalar. Bu kadınlar Fransız, Fransız dilini mükemmel konuşuyorlar, kalifiye hatta profesyonel işleri var ve yurttaşlık yaşamına katılıyorlar. Genç erkeklere göre ayrımcılığa daha az tosladıklarını söylemeleri temelsiz değil. Bu da o (erkeklere), açık olmayan kapıları o (kadınlara) kapatanların neden bizatihi o (erkekler) olduğunu açıklar. Bu kadınlarla erkekler, özellikle de onlardan daha yaşlı, davranışları da çok farklı olan kardeşleri arasındaki düşmanlığın nedeni de budur.

Bu kadınların davranışlarını bu kapatılma mantığına indirgemenin dayanağı yoktur. Ama bu kadar hoyrat bir olguyu ve sıklıkla bir çifte söylem gibi algılanabilecek, zaten ait oldukları bir toplumda ilerleyebilmek için yollarını arayan kadınların söylemiyle, kendileri de küresel toplumun kurbanı olan genç erkeklerin kurbanlarının söylemini çözümlemeden çıkartamayız. İşte "mahallelerde" gerçekleştirilen belgelerin bize gösterdiği bu çifte imgedir: bütünleşmeyle reddedilmenin, kabulle reddin karışımı.

Toplamda, dinlediğimiz kadınlar Fransız toplumuyla olumlu bir bütünleşmeyi ümit etmeyi, istemeyi ve buna

girişmeyi sürdürüyor. Ama bizatihi kendilerinin ve özellikle de erkek kardeşlerinin tosladıkları engeller bu bütünleşmenin, en iyi durumda, ancak iki karşıt mantığı birleştirmeye çalışarak ifade edilebileceğini açıklar. Azınlıklar, eninde sonunda dinsel bir tınıya sahip olacak bir mantığa kendilerini kaptıran kişilerdir. Bu nedenle, aynı zamanda hem istikrarsız hem de dinamik olan bu duruma en iyi uyan varsayım, bir çifte ikideğerlilik olarak adlandırılacak olandır.

4. Çifte İkideğerlilik

Gelenekle yaşanan şok, özellikle de cemaatin sersemletici bakışı, özgürleşmeden benliğin inşasına, kurtuluş hedefinden yeni bir bireyci ahlâka geçişin yeniden keşfedilen bir din aracılığıyla gerçekleşmesini sağlamak için fazla suçlayıcıdır. Böylesi bir geçiş, bizatihi olanaksız değil midir? İslâm'ın hem yaratıcısı hem de faili olduğu bir denetimler ve kısıtlamalar bütününden kurtulmak bile, zaten çok güç değil midir?

Özgürleşmeye ulaşılabileceğini düşünürsek, daha ileri gitmek bireylerin geçmişleriyle ve gelecekleriyle ilişkilerinin tamamen yeniden düzenlenmesini gerektirir. Toplanan tanıklıkların önerdiği varsayım, kadınların mesleki olduğu kadar ahlâki özerkliklerinin de ne geçmişe bağlanmakla ne de geleceğe duyulan, paylaşılmayan bir hevesle çoğaltılabileceğidir. Geçmişe bakış, her ne kadar olumsuz tarafları daha güçlü gibi gözüküyorsa da, ikideğerlilik doludur. Çünkü ebeveynlere bağlılık bunu kısıtlıyor olsa ve İslâm da toplum yaşamını yapılandıran şey

gibi yaşanıyor olsa da, cemaatçiliğin hatta bazen de ailenin reddi çok güçlüdür.

Gruplarımızdaki kadınlar ayrımcılıkların (hatta ırkçılıkların) belirgin olduğu Fransız toplumuna karşı da benzer bir ikideğerlilik ifade ettiler. Ama durumun olumsuz veçhelerinin bilinci, köken ülkelerinde sahip olamayacakları özgürleşme fırsatlarını onlara sunan bir topluma olan çok güçlü bir bağlılığı engellemez. Burada söz konusu olan, iki toplumun ve iki kültürün göreli avantajları ve sakıncalarını tartmak değildir. Ne bir tereddüt ne de istikrarsız bir denge arayışı görülmez. Bu kadınlar, dindar olsunlar olmasınlar, başörtüsü taksınlar takmasınlar, kendilerini güçlü bir biçimde Müslüman hissediyorlar. Yalnızca kurumsal uygulamaları etkilemekle kalmayan büyük sekülerleşme dalgası öncesi Fransız Katoliklerinde olduğu gibi, din bu kadınların yaşamlarının bir parçasıdır. Kendilerini Fransız hissediyorlar, ama Müslüman kadınların, genellikle Fransa'da köken ülkelerinde olduğundan daha güçlü bir denetime tabi olduğunu gözlemliyorlar. En önemlisi de, bazıları için yaşamlarının az ya da çok uzun bir döneminde geçerli olmuşsa da bu iki aidiyet arasında gerçekten bir yırtılma yaşamamış olmalarıdır. Ama bu çift seçeneği yaşanabilir kılan, hem İslâm dünyasına aidiyetlerinin hem de Fransız yaşamına katılımlarının çok önemli veçhelerini reddetmeleridir.

İslâm dünyasında reddettikleri, her şeyden önce cemaatin onlara bakışıdır. Bunu, dinsel bir ortamdan çıksın çıkmasın, küçük kent ya da kasabalarda yaşayan ve izlendiklerini hisseden genç Fransız (kadınların) kullandıklarından pek de farklı olmayan terimlerle söylüyorlar.

Müslümanların durumunda, onlar tarafından şiddetle reddedilen yalnızca cinselliklerinin bastırılması değil, kadın olarak hedef oldukları bağımlılığın tüm veçheleridir de, çünkü içine kapatıldıkları inancın, geleneklerin, yaşam biçimlerinin, adetlerin ve yasakların kusursuz uyumunun tamamen bilincindedirler. İşte kişisel ve kolektif yaşamın bu eksiksiz anlayışına bu kapatılmalarına karşıdır ki, batı modelinin tanımladığı bir modernliğe, yani aklın özgürce kullanımı ve bireysel haklara saygıya başvururlar. Kısıtlamaların bu kadar güçlü bir reddi, onları İslâm'dan uzaklaştırmalı ve içinde yaşadıkları Fransız toplumunun hevesli taraftarları haline getirmeliydi. Ama bu gerçekleşmedi. İslâm'a güçlü bir şekilde bağlı kalmakla ve en azından aralarından büyük bir çoğunluğu kendilerini Müslüman olarak tanımlamakla kalmadılar, onları reddeden ve aşağı telakki eden bir toplumda yaşamaktan acı da duydular. Bu kadınlar genç erkeklere göre daha az ayrımcılığa tabi olduklarını söylüyor, ama onlar da kendilerini berelenmiş hissediyor.

Onlar için, ait oldukları iki kültür arasında bir seçim yapmak olanaksız, ama asıl olanaksız olan, yalnızca birinde yaşamaları. Önlerindeki tek seçenek, en iyisi değil, yalnızca olabileceklerin en az kötü olanı: aynı zamanda hem Müslüman hem de Fransız olup, hem Müslüman cemaat (hatta aile) tarafından reddedilmeyi, hem de Fransız toplumu tarafından reddedilmeyi ya da aşağı bir konumda tutulmayı kabullenmek. *İkideğerlilik* şöyle: bu iki karşıt yandan birini seçemediğine göre, tatmin etmeyecek, hatta hınçlandıracak bir şekilde, her *iki yanda birden* yaşamak zorunda kalmak.

Bu söylenenler, daha olumlu terimlerle de söylenebilirdi, çünkü bu kadınların bir çıkış ortamı ve bir varış ortamı arasında açık, çözülemez bir kriz yaşamasını önleyen bu çifte ikideğerliliktir. Sürekliliği ve değişmeyi, egemen toplumsal ortama uyumla özel yaşamın derin köklerine sadakati bir araya getiren bir yaşam deneyimine tamamıyla kendilerini adamışlar. Böylece, bu kadınlar bir uygarlık çatışmasına kapılmanın olabildiğince uzağındadır. Bazen çok güçlü olabilen, ama Müslüman dünyasıyla Fransız toplumu arasında bir seçim yapmaya zorlanmak kadar dayanılmaz olmayan gerilimlere tabidirler.

Onları bekleyen esas tehlikenin açık ve hatta keskin bir şekilde bilincindeler: İslamcılığa, selefi ya da başka tür köktenciliğe, şiddete kaçış. Tehlikenin onlarla aynı deneyimi yaşayan, genç ya da değil, tüm Müslümanları tehdit ettiğinin genellikle farkındalar. Kuşkusuz, Taliban'la ortak bir duyguları yok, ama terörist denilen, kendi yaşamlarının yanında düşmanlarından da olabildiğince çok sayıda insanın yaşamını yok eden kişilerin kendileri gibi batı kültürüne derinliğine girmiş, Kelkal ya da Hata'nın yaptığı gibi uzun eğitim görmüş, bazen birçok Avrupa dilini konuşabilen kişiler olduğunu biliyorlar. Ama karşı karşıya kalınan tehlikelerin aşırı karakteri ve reddettikleri çözümler, içinde bulundukları ve Fransız toplumuna eksiksiz bir bütünleşmeyle içinden çıkmalarına pek olanak bulunmayan durumun karmaşıklığının yalnızca karşılığıdır. Hiçbir katılımcının onaylamadığı, "ne fahişe ne boyun eğen" derneği*, onlar

* Ni putes ni soumise: 2003 yılında Fransa'da kadınlara karşı şiddeti önlemek amacıyla kurulan feminist dernek. 2007'de BM'nin danışman kuruluşlar listesine alınmıştır. (ç.n.)

açısından İslâm'ın, okulda başörtüsünün kabulüne karşı sürdürdükleri etkin mücadelenin çok ötesine giden bir eksiksiz reddini temsil eder. İslâm dünyasına karşı o kadar eleştiri yönelten ve o kadar sık isyan eden bu Müslüman kadınlar, ne Müslüman kimliklerinden vazgeçmek istiyorlar ne de Fransız toplumuna ve onun laikliğine aidiyetten.

Kökleri Cezayir, Fas, Mısır ve Türkiye'nin derinliklerinde gömülü bulunan bu kadınlar, bizatihi doğasında batılı olan bir anlayış tarafından yönlendiriliyorlar, batı dünyasının merkezi mekânlarından birinde geliştirilen "medeniyetler çatışması" fikriyse, sanki dünyanın, toplamın parçalardan daha önemli olduğu, bireyin cemaate tabi olduğu bir kısmından kaynaklanmış gibi duruyor. Belki de Samuel Huntington'ın düşüncesinin fethedici gücü, aslında o kadar da az batılı gözüken bu düşüncenin önemli bir batılı tarafından geliştirilmiş olmasından kaynaklanıyor. Buna paralel bir şekilde, yalnızca Fransız olmakla kalmayıp, aynı ölçüde Müslüman da olan bu kadınların bu çifte durumu –her biri, aynı genel unsurların buluştuğu, ama yaşam stratejisi, kişisel gelişme projesinin her seferinde farklı olduğu bir tekil yaşam deneyimi aracılığıyla– yaşamayı başarmaları şaşırtıcı, daha doğrusu hayranlık uyandırıcı değil midir?

Kadınlar işte bu dolambaçlı, virajlı, tehlike dolu yoldan geçerek kendi kendilerini yaratmayı, kimliklerini icat etmeyi seçtiler ve oradan da, bir çok başkaları için basit, daha doğrudan olumlayıcı bir biçim alan bu kadın hareketinin bağrında yer aldılar. Eğer kimileri, bu bölümü okumadan önce Müslüman kadınların Avrupa kökenli

kadınlarda gözlemlediklerimize her açıdan karşı çıkan bir karşı-modelin taşıyıcıları olduğunu düşünmüşse, şimdi artık bu betimlemeden kopmaları gerekir. Bu Müslüman kadınların bir yanda bir inançla bir cemaat, diğer yanda da Fransız toplumuyla laiklik arasında bir seçim yapmak zorunda oldukları düşünmek, hâlâ mümkün müdür? Onları tanımlayan, tersine, seçmek zorunda kalmamak, kişiliklerinin ne bir parçasından ne de diğerinden kopmamak, aynı anda bir çok kişi birden olmak amacıyla giriştikleri sürekli, kimi zaman acılı eylemdir.

Bu kadınlarda, gözlerimizin önünde oluşan ve diyalektik –ve daha fazla da çelişki– ruhunun yerini ikideğerlilik ruhunun aldığı o kadınlar toplumunun ayrıcalıklı (kadın) oyuncuları, nasıl olur da görülmez? Kendi kendilerini yaratmakla uğraşan kadınları dinlemiştik; aynı amaca sahip olan ve güzergâhları daha çetin olsa da, buna erişenlerle karşılaşmış bulunuyoruz. Ama bu iki grup arasında bir farklılık vardır. Birincisi özgürlüğünü özgürleşmiş, denetimli, tüm kişiliğini seferber eden bir cinsellik aracılığıyla olumluyordu; Müslüman kadınlar ise, cinsellikleri üzerine konmuş yasaklardan ve onlara dayatılan, bir yanda bir aile ve bir cemaate aidiyetleri, diğer yanda da arzularının ifade edilmesi ve bireysel mutluluğun kovalanması arasındaki çelişkiden muzdariptir. Kişiliklerinin, cinsellikleri çevresinde inşa olunduğu söylenebilir mi? kesinlikle hayır, önermeleri arasından hiçbir şey de böylesi bir varsayımı desteklemez. İki grup arasındaki bu farklılık her halükârda o kadar derindir ki, birinci gruptaki kadınların birincil beyanı olan "ben bir kadınım", belirttiğim gibi, kadınların tabi oldukları bağımlılığın mü-

kemmel bir şekilde bilincinde olan ikinci grupta görülmez. Seçilmiş bir cinsellik deneyimiyle, bastırılmış ya da tehlike ve acıyla yüklenmiş bir cinsellik deneyimi arasındaki fark, hayli büyüktür.

5. Başörtüsü

Kendimizi daha somut bir düzeye yerleştirelim. Yarısı başörtülü olduğu halde, başörtüsüne karşı tepkileri nasıl. Başörtülü olanların okulda başörtü hakkını savunurken, kendilerini laik olarak tanımlayanların karşı olduğunu öğrenmek şaşırtıcı olmaz. Ama dikkat çekici olan, tüm Fransa'yı neredeyse bir yıldır tutsak alan bu tartışmadan, grupta öylesine söz edilmesi. Başörtüyü savunanlar, bunu doğal olarak, inançlarının bir sonucu olarak yapıyorlar. Ne protesto, ne talep ne ateşli saldırı, ne de içine düşürülmüş oldukları kurban statüsüne başvuru. Ve, herkese açık laik okul temasından da olumlu bir şekilde söz ediyorlar, öyle ki, tartışma sınırlıymış gibi görünüyor: erkek ya da kız, herkesin dinsel aidiyetini taşımasına izin verilmesi mi daha laikçedir, yoksa herkesin uyacağı bir laikliğin tarafsızlığı mı? Böyle sunulduğunda, hem kişisel kanaatlerine hem de her türlü aidiyetin, özellikle de dinsel ve siyasal olanların üzerinde konumlandırılmış bir yurttaş mekânının varlığına saygılı olunması gereken bir alanda, çok keskin bir konumlanmayı reddederek, böylesi bir tartışmayı kim kabul etmez ki? Hiçbir açıklama ya da sorgulama, böylesi bir gerilimin kestirilmesini sağlayamaz. Bu da, bu genç kadınların, onlardan çok daha genç ve okulda başörtüsü takmak isteyen

kolejli ve liseli kızlara verdikleri destekten kuşku duymamızı gerektirmez. Ama, bu araştırmanın yapıldığı sırada, birkaç hafta sonra, okulların açıldığı sırada gelişen olaylara neden olacak sorunlar daha kamuoyunu harekete geçirmemişti. Bu ölçülü yanıtların hemen akla gelen bir açıklaması da, tüm bu kadınların, özellikle de genç olanların, yalnızca kendi mesleki yaşam projelerini düşünerek değil, aynı zamanda mutlak öncelikleri çocuklarının iyi eğitim görmesi olan aileleri tarafından tüm çocuklukları boyunca zorlandıkları için, okula çok büyük bir önem vermesidir. O kadar sık kullandıkları "cumhuriyetçi Devlet" ve "laik okul" ifadeleri anlam yüklüdür ve bu genç kadınların hiç biri, dinsel de olsa, hiçbir nedenle kendi okumuşluklarını tartışma konusu etmeyi düşün-mez.

Üyelerinden biri çok dramatik bir aile durumu nedeniyle kendi duygularını kontrol edemeden kendi yaşamından söz ettiğinde, gruplardan biri güçlü duygular yaşadı. Benliğine kapanmak, ortak sorunların bilincinden ayırt edilemez, ama bunlar üste çıkmaz; fikir teatisi, polemiğe varmaz. Burada, Müslüman kadınlarla kültürel kökenin önemli bir yer kaplamadığı birinci grup arasında hiçbir fark yoktur.

Eriştiğimiz sonuçları eleştirmek, kuşkusuz kolaydır. Derin inanışları nedeniyle batı dünyasıyla –ve özellikle de kadına verdiği yerle– mücadele eden kadınlarla konuşmadık. "Ne fahişe ne boyun eğen"in İslam-karşıtı militanları gibi laiklik mücadelesine kendini adamış Müslüman kökenli kadınlarla da yeteri kadar konuşmadık. Ama bu eleştiriler beni pek rahatsız etmiyor, çünkü karşımıza bunları çıkaracak olan kadın ve erkekler, ekmeğimize yağ

sürecek: İslâmcı bir kültürden sekülerleşmiş bir ülkeninkine geçişin birçok yolu var ve bu nedenle de gözlemlediğimiz iki kültürün çatışması değil, tersine bileşimlerinin biçimlerinin çeşitliliği. Evet, her iki yanda da aşırılar var, batı-karşıtı bir İslâm ve İslâm karşıtı bir laiklik. Ama Fransa'daki Müslüman kadınların yer aldığı muazzam arada, birçok kültürün iki ya da daha çok veçhesinin arasında karmaşık bileşim biçimleri gelişiyor. Yalnızca başörtülü kızlarla hiç konuşmamış olanlar, onlar hakkında manastıra kapanmış Katolik din kadınları hakkında hâlâ verilenler gibi karikatürsü bir görüntü sunabilir.

Éric Macé ve Nacira Guénif, geleneksel konumlarını artık savunamayan feminizm karşıtlığının, nihai hedefi erkeklerle kadınlar arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmak olan bir eşitlikçilikten uzaklaşan her şeyi teşhir ederek güç kazandığını söylerken haklıdır. Genellikle bir ayrımcılığın kurbanı olma bilincine yaslanan belli bir kimliğin olumlanması, ret tepkilerini tek başına doğurmaz – ve dolayısıyla da şiddetin tek başına sorumlusu değildir.

Gruplarımızdan biri, katılımcıların adı Nadine, Marie-Claude veya Françoise olsa da aynı kalacak sükûnette bir son seans gerçekleştirdi. Buradan, Müslüman kadınlara atfedilen sorunların birden bire buharlaştığı sonucuna mı varmalıyım? Kuşkusuz hayır. Aralarından bazıları reddedilip isyan ederken, bazıları da bütünleşmiş ya da özümlenmiş. Buradan, hepsinin aynı dünyaya ait oldukları sonucunu mu çıkartmalı, yoksa tamamen farklı iki dünyaya mı? Tek kabul edilebilir yanıt, "işlerin doğası" diye bir şeyin olmadığı, önsel olarak uyuşamaz gibi görünebilen, ama buna karşın giderek daha az bağdaşık,

güçlü göçlerin pençesinde ve içinde adet, din, dil ve aile yaşam tarzları farklı birey ya da grupları barındıran toplumlarda bir araya gelmek zorunda kalan tavırları bir araya getirme tarzlarında çeşitliliğin büyük olduğudur. Kendi kendimizi insan ırkının birliği ya da çeşitliliği üzerine boşu boşuna sorgulayacağımıza, bireyler ve gruplar arasındaki iletişimin koşulları üzerine sorgulayalım.

6. Şiddet Korkusu

Bu kadınların durumunu en iyi anlatan, aşırı konumlardan duydukları tiksintidir. Bir yanda "Ne fahişe, ne boyun eğen" taraftarları, ama daha çok diğer tarafta dinsel İslâmcı, özellikle de selefiler. Eğer bir medeniyetler çatışması yaşamış olsalardı, kendilerini bir tarafla özdeşleştirmiş ya da çatışmadan kaçmış olurlardı. Halbuki, onların gözünde en önemlisi Fransa'da Müslüman kadınlar ve illaki de Fransız kadınlar olarak yaşamasını öğrenmektir. Aralarından çoğu, ne pahasına olursa olsun Müslüman kimliğinden vazgeçmez, ama ne pahasına olursa olsun, her gün bir araya getirdikleri tavırlarının uyumsuz olarak görüldüğü örgütlere dahil edilmek ya da topraklara gönderilmek istemezler.

Hep aynı anda birkaç kadın olmaları gerektiğini bilirler. Şiddet yanlısı İslâmcılığın reddi, bir ılımlılık belirtisi değildir; bu, yalnızca bu iki kimlik ve bunların çevresinde kümelenenler arasında bir birleşme, çatışma, birbirini tamamlama aynı zamanda da ayrılma bazen de kaynaşma süreci içinde var olabileceklerinin bilincine varmış olmalarının sonucudur. Derler ki, siyahlı kadınlar yarat-

mak istediklerimizi yıkıyor. Ötekini reddediyor, giderek daha uzak bir "öte"ye kapanıyorlar; biz ise tersine çoklu kimliğimizi giderek daha güçlü bir şekilde inşa ediyoruz ve herkesteki çokkültürlülüğün bizatihi iletişimin koşulu, büyüklüğünün geçmişte kaldığına inanamayan, insanlığın alkışladığı bir kahramanlar ülkesi olduğuna artık inanmayan ve kendi kendisine dayattığı hareketsizlikten çeken bu Fransa'da hâlâ güçlü olan feminizm karşıtlığının ve Arap düşmanlığının süregelen ağırlığından kurtulmanın yaşanan olasılığı olduğunu görüyoruz.

Yanlış yorumlamadan kaçınmak gerekir. Fransa'da yaşayan, bizim konuştuğumuz Müslüman kadınların bir medeniyetler çatışması yaşamadığını gösterdim. Güçlü bir dayanağı olan bu olumlama, dünyada medeniyetler çatışması yaşanmadığı anlamına gelmez. Samuel Huntington eğer bu kadar büyük bir ilgi gördüyse, bunun nedeni kuşkusuz bunu okurken aklımıza dinler arası karşılaşmanın gelmesidir. Ama bunun ötesinde, araştırmamız Huntington'un sözünü ettiği "medeniyetler"in doğasını aydınlatır.

İncelenen Fransız (kadın) Müslümanlar aidiyetleriyle rollerini ayırarak yaşarlar: onlar, kadın, Müslüman, Cezayirli veya Faslı, Fransız, öğrenci veya ofis görevlisi, vs'dir. Halbuki medeniyetler çatışması ancak bir tek boyut tüm diğerlerini kaplarsa, din aynı zamanda hem cemaat, hem siyaset hem iktisat, vs. olursa gerçekleşir, bu ne kendiliğinden, ne de sıklıkla görülen bir durum değildir ve sıklıkla savaşçı bir karşılaşma sonucu meydana gelir. Diğer bir deyişle, savaşa giren tam anlamıyla uygarlıklar değildir; Huntington'ın uygarlık diye adlandırdığı çokboyutlu

o yığıntıları bir araya getiren, savaştır. "İslâm" dediğimizde, ne kastediyoruz? Bir dinsel inanış mı, hukuk ve yaşam kuralları mı, bir halk, bir Devlet, bir ya da birkaç ekonomi bölgesi mi? Bir rakiple doğrudan bir karşılaşma dışında, "İslâm" varolmayacaktır ve ara ara Müslüman bölgesinden, Irak savaşından, Arap Devletlerinin güçsüzlüğünden, Fransa'nın ya da Büyük Britanya'nın sömürge geçmişinden vs. söz ederiz. Fransa'da uygulanan haliyle laiklik ilkesi, kuvvetler ayrılığı ve siyasal olduğu kadar kültürel de olan bir çoğulculukla da birleştiğinde, bu ülkeyi, dolayısıyla da Fransız ya da Fransa'da yaşayan Müslümanları, korkusunu yaşadıkları medeniyetler çatışmasını üreten durumdan uzaklaştırır, çünkü yaşamlarının her veçhesi özgürlüklerini sağlayacak kadar birbirinden bağımsızdır. Yaşamlarının evlilik gibi en kişisel veçhelerini etkileyen cemaat kuralları ya da aile kararlarının dayatmasına karşı itiraz eden bu kadınlar için, her birinin kendi varoluşu hakkında karar verme özgürlüğü merkezi bir değerdir. Bir medeniyetler çatışması, onların tüm çabalarını boşa çıkaracak ve onları, her ne pahasına olursa olsun kaçındıkları seçimleri yapmak zorunda bırakacaktır. Aralarında en dindar olanların Kuran'ın dinsel mesajlarını sınırlamak ve İslâmi cemaatlerinin yaşamını düzenleyen metinlerden, geleneklerden ve çıkarlardan uzaklaştırmak için sürekli harcadıkları çaba da bundan kaynaklanır. Hiç biri, bazı aşırı önlemleri kabul etmeye hazır olduğunu söylemedi: gene de hepsi, Müslüman olmayan biriyle evlenmeye kalkıştıklarında babalarının göstereceği şiddetli tepkiden korkuyor. Müslüman dininden kopuş çok ender görülüyor; şeriatın kurallarının tümüyle kabu-

lü de öyle. Bu Müslüman (kadınlar) bütünüyle İslâm'ın içinde yaşamıyor ve içinde kendilerine bir yer bulabilecekleri bir kültür olarak İslâm'ı yeniden tanımlamanın yolları üzerine kendi kendilerini sorguluyorlar.

Bireysel görüşmeler sırasında ya da grup tartışmaları nedeniyle karşılaşılan katılımcıların çoğunda, güçlü bir kişiliğin yanında derin krizlerin izlerini taşıyan yaşam öyküsü ortaya çıktı. Bitirirken, bu kadınların daha somut bir görüntüsünü verebilmek için, 34 yaşında, çifte vatandaşlığa (Fransız ve Cezayirli) sahip ve olumsuz bir toplumsal katmandan gelme bir kadından söz edeceğim. Ailesi Bobigny'de yaşıyordu ve babası Troçkist bir militandı. İslâm'ın kadın görüşünü çok olumsuz değerlendiriyor, ama İslâm'ın büyük değerlerinin çok olumlu olduğu iddiasında ve ideallerini tamamen kabul ediyor. Cinsel özgürlüğünü elde etmek istemiş, onun düşüncesine göre bu Arap kültürüne tamamen uygun: "Arap halkında, reddedemeyeceğiniz bir şehvet var. Erkekler, kadınların gücünden korkuyor. Ben, cinselliği keşfettiğim gün dedim ki: 'Bizi neden yasaklarla çevrelediklerini anlıyorum.' Bu erkekler üzerinde öyle bir güç veriyor ki." (Başörtüsünün erkekleri kadının güçlü ve yıkıcı arzusuna karşı koruduğu yorumuna, yukarıda da değinilmişti.) Cemaat dediğimde, diyor, dayanışma, yardımlaşma, cemaatçilik, ama iyi anlamında anlıyorum. İslâm'ın kurallarına ve bilgeliğine saygı duymayı sürdürüyorum... ama yaşamımda hür irademi kullandığım için mutluyum. Beni en çok kızdıran, çok dindar ve benim açımdan, bir dinin verebileceği barış mesajlarından pek bir şey anlamayan bir Müslüman gençliğin ortaya çıkması... kendimi hem

Danton'un hem de Abdülkadir'in kızı gibi görüyorum." Arap dünyasında gördüğü dayanışmaya, güçsüzlerin savunulmasına bağlılığı, onda arzularının büyük gücüyle desteklenen özgürleşme iradesine sıkı sıkıya bağlı. Erkeklerden kuşku duymayı sürdürüyor, ama içinde yaşayan genel kurtuluş hareketlerine güveniyor. Ailesi, özellikle de çok büyük bir hayranlık beslediği annesiyle ızdıraplı bir kopuş pahasına elde ettiği o kadar güçlü bir yaşama iradesi, katılımcıların pek azında var.

Bu uzun metin aktarımı, kadınların yasaklar ve haksızlıklarla ezildikleri bağlamlarda bile, kendi kurtuluşlarının failleri olmayı başardıklarına tanıklık eder. Dinine bağlı bu Müslüman kadınlar, eğitim gördüler, çoğunlukla modern mesleklerde çalışıyorlar, yaşadıkları kentin toplumsal yaşamına katılıyorlar. Çoğunlukla gelenekçi değil, modernlikçiler ve kaçmalarının ya da değiştirmelerinin imkânsız olduğu bir düzen tarafından manipüle edildiklerini ve bu düzenin tahakkümünde olduklarını söylemek bir hata olur. Bir yandan kadınların cinselliklerini denetlemeye bakan bir cemaate, diğer taraftan da Fransız dünyasına aidiyetleri tarafından iki kat zor koşullar altındaki bu Müslüman kadınlar, bu nedenle kendi yaşamlarının kadın oyuncuları olmaktan geri durmamıştır: her şeyden önce, kaderlerini dönüştürmeyi hedeflerler. Dinlediğimiz diğer kadınlar gibi ve aynı güçte "Ben bir kadınım" demeyi başaramıyorlarsa da, "bir gün, ben ya da kızım, özgür kadınlar olacağız" diyebilmektedirler.

Üçüncü Kısım

Sonuçlar ve Yorumlar

IX. BÖLÜM

Bu Kitap Nedir, Ne Değildir

Bazen, bir kitabı okuduktan sonra, o kitabın varlık nedeni ve oluşmasına neden olan entelektüel projenin doğası daha iyi anlaşılır. Okumuş olduğunuz kitap için, bunun özellikle açıklanması gerekir, çünkü, yalnızca başlığıyla bile kadınlara ve cinsiyet kategorilerine (*gender studies*) ayrılan o muazzam alanda yer alıyor, ama alışkın olduğumuz araştırma ve tanıtımlar bütünlerinin hiç birine girmiyor. Kadınların hedef olduğu eşitsizliklerin, haksızlıkların ve her türlü şiddetin ölçülmesine adanmamıştır; post feminist tanıklıkların arka planını oluştursa da, feminist mücadelelerin tarihine de bakmaz; karşıcinsel ilişkiler ve erkek iktidarının egemenliği tarafından uygulanan hegemonyanın etkilerini sorgulayarak, kadınları ilgilendiren toplumsal uygulama kategorilerinin yapısökümüne girişen çözümlemeler arasında da yer almaz. Bu olumsuz belirlemeler dizisi, bu kitabın ne olduğu ve ne olmadığını, ne olduğu ve ne olmak istediğini söylemekten başlayarak açıkça ortaya koymamızı gerektirir.

Kadınların rolü, uzun süredir bazı işlevler ve hak talepleriyle kısıtlı değildir. Hem eşitlik, hem de farklılıklarının tanınmasını isteyerek, demokratik ülkelerin siyasal

düşüncesinin bağrında yer almışlardır. Aynı zamanda, bir yandan çok çeşitli kültürlerle hayli iyi uyuşan bir iktisadi küreselleşme gelişirken, kadının geleneksel statüsünü sorgulayan ve onların kamusal eyleme katılmalarını kabul eden ülkelerle kadınları bir bağımlılık ve aşağılık statüsüne kapatan (ya da kapatmak isteyen) ülkeler arasında bir sınır yükseliyor (hatta aşılamaz bir hale geliyor). Avrupa'da, Kuzey Amerika'da ve başka yerlerde, feminizm yarım yüzyıldır kamusal yaşamda giderek artan bir yer işgal ediyor ve kadınların eski bağımlılığının kurumsal veçhelerini bir bir yıkıyor. Ama bu demek değildir ki, "toplumsal cinsiyetler" (cinsiyet tarafından belirlenen kategoriler) arasındaki eşitsizlikler ortadan kalktı. Bunun tersine, bazı dinler, ister Kilise, isterse de kült, tarikat ya da tinsellik akımları şeklinde örgütlensinler, kadının özgürleşmesi mücadelesinin karşısındaki ana engeli oluşturuyor. Daha da kötüsü, böylesi inanışları aynı zamanda hem toplumsal, hem siyasal hem de kültürel bir bütünün bütünleştirici unsuru haline getirme doğrultusunda tehlikeli bir eğilim var. Böylesi kapalı bütünlerin karşıtlığı, ancak şiddetli bir karşılaşmayla sonuçlanabilir.

Katolik gelenekten ülkelerde, Papalığa ve Kiliseye karşı öne sürülen en sert eleştiriler, kadınların veya evli erkeklerin rahipliğe alınmamaları ve kadınların üretkenliklerine ve yaşamlarının birçok veçhesine kurallar dayatması hakkındadır. Ama dinsel yasa tarafından dayatılan bir normlar sisteminin ve aynı zamanda da kadınların boyun eğmesinin sürdürülmesini (hatta güçlendirilmesini) dayatan siyasal ve adli kararların arketipi olarak daha açık bir şekilde kendisini gösteren, İslâm'dır. Bu yakınlarda

Fransa'da okullarda başörtüsünün yasaklanması üzerine yaşanan tartışmalar sırasında, öğretmenlerin laiklik ilkesinin esas savunucuları olarak kendilerini ifade etmelerini dinledikten sonra, Devletin laikliğinin kesin bir şekilde sürdürülmesinin dışında, kadın haklarına karşı muhalefetinde kemikleşen bir İslâm'a karşı kampanyalar talep eden, özellikle İslâm kültürüne dahil ülkelerden gelen kadınların müdahalesi dikkat çekti.

Dinsel inanışlar genellikle kadınlara karşı bir kuşku üzerine kuruludur, ama inanışlarını belli bir toplumsal ve siyasal örgütlenme biçimiyle özdeşleştiren köktenciliğin aşırılıklarına düşmekten kaçınmak gerekir. Yani, feminizm İslâm'dan hareketle değerlendirilemez, ya da tersine adetlerin evriminden; bunların hepsi, çok daha gelişkin çözümlemeler gerektiren temalardır. Bu kitabın amacı farklıdır. Kadınların eyleminin ve tosladığı muhalefetlerin tarihsel anlamını tanımlamaya çalışır. Çalışma alanı, kültürel tarihtir.

1. Toplumsalın Yıkılması

Tanık olduğumuz en genel dönüşüm, *toplum* diye adlandırdığımız ve gereksinimlerine, işlevlerine ve kendilerine özgü normlarına göre çekilip çevrilen bütünlerin giderek düşüşü ve ortadan kalkmasıdır. Kuşkusuz, bir toplum kendi üzerinde etki etme yeteneğine ne kadar sahipse, o kadar farklılaşır, öyle ki, sonunda giderek birbirinden daha ayrı kürelerden oluşur. Siyasal yöneticilerin dinsel iktidara karşı çıkmaları ve kapitalist ekonominin efendilerinin bazı yönetim biçimleriyle mücadele etmeleri,

böyle olmuştur. Aynı süreç, toplumsal yaşamın her düzeyinde yinelenmekte. Ama bu giderek artan farklılaşmaya karşın, toplumsal işlevler, özellikle ulusal çerçevede hâlâ birbirlerine çok bağlı kalmıştır: her yerde eskiyle yeninin karışmış olmasına karşın, İngiliz ya da Fransız toplumu diye hayli tutarlı bütünlerden bahseder gibi söz edilmiştir. "Toplumları" parçalayan, uluslararası mal ve bilgi akılarına ve bilginin gerçek zamanlı iletilmesiyle dönüşmüş bir maliye sistemine giderek artan bir önem veren kapitalist ekonominin küreselleşmesidir. Dünya ekonomisinin bu egemenliği, Birleşik devletler ekonominin küreselleşmesine uyum sağlamış bir çokyanlılıktan, bir ekonomiyle rakiplerinin karşıtlığı karşısında dost-düşman karşıtlığına verilen önceliğe karşılık gelen bir tekyanlılığa geçtikçe daha fazla ortaya çıkan bir Amerikan hegemonyasıyla ilişkilendirilir. Giderek daha fazla iktisadi ereklilikerden ayrılan savaş, terörizme bile başvurularak rakibi zayıflatmayı hedefleyen bir savaşçı şiddet olarak patladı.

Örgütlenmeyle kurumların bu yıkımına, toplumsal bağların kopmasından, güvensizlikten, ailenin, okulun ve hatta çalışmanın işlevi üzerine kuşkulardan kaynaklanan, aşağıdan gelen bir kriz karşılık gelir. Toplum sınıfları parçalanır: mahalleler birkaç kişinin şiddetine teslim olur; her düzeyde başarısızlıklar çoğalır, aşırı yüklü kişilikler ağırlıkların altında bükülür ve giderek daha sık çökerler.

Böyle bir evrim, siyasal düzeydeki en önemli değişiklikleri toplumsal düzeye, sonra da kurumsal çerçevelerin en zayıf, aynı zamanda da bireysel kişiliğin, her veçhesiyle en doğrudan işin içine girdiği kültürel düzeye indi-

rir. Bu nedenle, kriz unsurlarının arasına benliğin inşası ve eylemin yöneliminin yeni bir ilkesini olumlanması da eklenmiştir. İşçilerin durumu, çalışan insanın haklarını ve dolayısıyla da onun haysiyetiyle özgürlüğünün koşullarını savunan işçi bilinciyle ilişkilendirilmişti. Uzun süredir içinde olduğumuz toplumda, kurtuluşun olduğu kadar tahakkümün de merkezi alanı, konuştuğumuz kadınlar tarafından kişiliğin yaratılmasındaki en önemli süreç olarak görülen *cinsellik*tir. Cinselliğe atfedilen bu önemli rol, eskiden en anlam yüklü değişikliklerin yer aldığı devlet iktidarından ve kapitalist girişimlerden en uzakta olmasındandır. Sanayi-sonrası toplumda cinsellik, sanayi toplumunda emeğin sahip olduğu aynı merkezi öneme sahiptir; ama her iki durumda da, çözümlemeyi kadınlar ya da işçi sınıfı gibi bazı oyuncularla kısıtlama hatasından kaçınmak gerekir.

Cinsellikten hareket etmek, konuştuğumuz kadınların sıklıkla sözünü ettikleri bir tahakküm tarzıyla karşılaşmaktır: cinsiyetin ticarileştirilmesiyle, malın erotikleştirilmesi ve bu güç karşısında, kadınların üremenin denetim altında tutulmasıyla olası kılınan bir benliğin inşası peşine düşmeleri. Nasıl ki işçilerin "psikolojik" betimlenmeleri bizi emek ilişkileri çözümlemesinden tehlikeli bir biçimde uzaklaştırıyorsa, kendimizi bir "kadın psikolojisi"ne kolayca bırakırsak da basmakalıplara ya da en azından gözlemlerimize en genel anlamını veren tarihsel dönüşümleri gözden kaçırmamıza neden olacak bir kadınların durumları ve davranışları çözümlemesine sürüklenme tehlikesi vardır.

Bu nedenle, burada kadın psikolojisi konusu, kadın-

ların özne haline geldikleri ve bu halleriyle günümüz toplumunun esas (kadın) oyuncuları oldukları koşullarının incelenmesine göre daha az söz konusu olmuştur. Buradaki merkezi düşünce, tahakkümün erkek iktidarı çıkarına en doğrudan bir şekilde cinsellik düzeyinde, tıpkı esas sınıf ilişkisinin sanayi toplumunda işçiler üzerinde işliyor olduğu gibi işliyor olmasıdır. Bu nedenle kadınlar bir kadınların kurtuluşu hareketi kurmuştur.

Bu noktada, bir itiraz araya girer: neden, cinsellikten söz edilirken erkeklere değil de kadınlara dönülür? Tersine, kadınların, erkeklere adli ve iktisadi olarak daha bağlı olmalarına karşın, onlar üzerinde cinsellik aracılığıyla belli bir güç uyguladıkları söylenemez mi? Eninde sonunda, harem kadınlarının baştan çıkarmalarının padişahın iktidarını onlara vermediği gibi, kadınlar tarafından erkek cinselliği üzerinde uygulanan gücün erkek iktidarının varlığını ortadan kaldırmadığını söylemek yeterli bir yanıt olmaz. Önemli olan kadınların, girmiş olduğumuz yeni paradigmada yalnızca merkezi toplumsal oyuncu değil, aynı zamanda da, daha önemlisi, bireylerin ve grupların özgürce davranma hakları çerçevesinde kendilerini oluşturma yetenekleri demek olan öznenin ana simgesidir de. Feminist hareket kadının bu özne olarak inşasını olası kılmıştır, ama bu inşa da ancak tam anlamıyla feminist dönem sonrasında ortaya çıkmıştır ve kadınların kendi kendileri tarafından inşa edilme iradelerinin merkezi bir öneme sahip olması da şu andaki kuşakla olmuştur.

Feminist eylemle post-feminist kuşak arasındaki bu kayma o kadar şaşırtıcıdır ki, bir açıklamasını bulmamız gerekir. Aslında, bu daha önce ortaya konmuştu: femi-

nizm uzun bir süre, sömürge halklarına olduğu gibi kadınların eylemine de genel bir anlam veren işçi hareketinin bir bileşeni gibi görülmüştür. Sıklıkla Marksist düşünceden kaynaklanan bu anlayış, vurguyu yararlı bir şekilde kadınların kurbanı olduğu eşitsizliklerin ve şiddetin üzerine koymuştu; ama bu, kadın bilincinin oluşmasıyla pek de ilgilenmeyen bir çözümlemenin güçsüzleşmesi pahasına gerçekleşmişti. Bu noktada da işçi hareketiyle karşılaştırma anlamlı. İşçi sınıfı üzerine çalışmaların büyük bir kısmı, işçi eylemi üzerine neredeyse hiçbir şey söylenmemişken, uzun süre kapitalizmin işleyişi ve krizlerine yöneldi. Ta ki çalışma sosyolojisi işçi bilincinin çözümlemesiyle ilgilenmeye başlayana kadar.

Savaş zamanı geçtikten sonra, artık düşünce zamanının geldiğini söylemek yanlış ve haksız olur, zira hiç olmazsa Fransa'nın durumunda düşünce, büyük feminist hareket döneminde, hele özellikle Simone de Beauvoir'ın kurucu eseri de sayılırsa öncesinde de, hep vardı. Şimdiki kuşak, "kadın sorunu"na, öncekilere göre ne daha iyi, ne de daha fazla kafa yormuyor, ama bir mücadele ve kurtuluş düşüncesini, bir bilinç ve benliğin inşası deneyimine dönüştürüyor ki, bu çok farklı bir şey. Ama, bu benlik araştırmasına ne anlam vermeli? Söz konusu olan, yenilikçi kişisel projeler de içinde olmak üzere özel yaşam üzerine bir çekilme midir, yoksa ortak eylemin derin bir yeniden tanımlanmasına mı tanıklık ediyoruz? Çalışmalarımız, bu soruşturmaya iki karşıt yanıt getirdi.

Birincisi, dinlediğimiz kadınlar her türlü "siyasal" eylem biçimini reddediyordu, hatta, anlaşıldığı kadarıyla, kısmen siyasal düşünce onlara aşılmış durumlara çok bağ-

lıymış gibi gözüktüğü için, kısmen de ortak eylem herkesi tüketici bir bireyciliğe doğru sürükleyen bir dalgaya kapılmış olduğu için ortak eylemi de reddediyordu. Ama kadınların özel deneyimlerine çekilmeleri bir ortak eylem oluşmasına engelse, aynı zamanda kişiliğin ve kültürün tamamen yeni bir anlayışının yaratılmasını da beraberinde getirir. Ortak eylemin, bu kadınlara bakılırsa toplumsal kurumlardan çok herkesin kendi kendisiyle –en çok da kadınların kendi kendileriyle– ilişkisinin dönüşümü olan ana hedefinin bizatihi tanımında yer alır. Bu son onyıl sırasında, Régis Debray tarafından "cumhuriyetçi" dedikleriyle "demokrat" dedikleri arasında kurulan karşıtlık, derinleşmesini sürdürmüştür. "Cumhuriyetçiler" çok mesafe kat etti; ama kadınların hareketi "demokratların", yani siyasal sorunlara toplumsal ve kültürel olanların altında yer veren kadın ve erkeklerin ana karşı saldırısını oluşturur..

Başka ülkelerde, özellikle de Büyük Britanya'da, Hollanda'da ve Birleşik Devletlerde siyasal kategorilerin direnci çok daha güçsüz olmuş, bu da kadınların kadınlar üzerine Fransa'da karşılığı hiç bulunmayan bir kuramsal düşünce geliştirmesini sağlamıştır. Bu göreli kuramsal güçsüzlük, tersine, kaydettiğimiz beyanlara ve tavırlara özel bir belirginlik verir. Kuşkusuz, entelektüel iktidarın sahipleri tarafından pek bilinmez, hatta sıklıkla inkâr edilirler; ama kadınlar üzerinde gerçek bir etkileri olur ki, bu da onların ortak bir eylem örgütleme yeteneksizliklerini telafi eder. Post-feminist düşünce ve eylemin gücü, benlik üzerine düşünme ve yeni kültürel modeller inşası alanlarında kendisini gösterir. Bu kitabın birincil varlık

nedeni de tam olarak, kadınlar üzerinde ağırlığını hissettiren kısıtlamaların ve eşitsizliklerin yükünü bir kez daha yenilemektense, vurguyu çözümlemenin bu olumlu düzeyi üzerine koymaktır.

Post-feminist düşüncede böylesi bir güç ve özgünlük algılamaya hazırlıklı değildik; büyük etkisi olan hiçbir kitapta bundan söz edilmemişti. Hatta, bu düşünce genelde bağımlılık, boyun eğme ya da sahte bilinçten başka bir şey görülmeyen bir alanı bile aydınlatır. Post-feminist düşünce ve eylemin siyasal ve ideolojik ortamı bir kadın özneliğinin talep edilmesine hâlâ elverişsiz olduğu içindir ki, sonuçlarımızın özgünlüğünün altının çizilmesi, hatta kadın düşünce ve eyleminin, toplumun başka kesimlerinde, özellikle de azınlık haklarının savunulması hareketlerinin içinde de tekrarlanabilecek yeni bir yöneliminin işareti gibi düşünülebilmesi gerekir.

Günümüzdeki post-feminizm, giderek yaşanmış deneyimden kopan, ama yorumlayıcı söylemlerin sık sık, yaratıcı ve yenilikçi bir eylemin reddine varacak kadar mutlak bir öncelik verdiği siyasal bir evrenin karşısında önceliği sivil topluma, özellikle de kişisel yaşama verir gibidir. Ve eğer bu kitabın bir tek erdemi varsa, o da öncelikli olarak kadınların sözlerini duyurması ve bu sözlerin kadınlar üzerine yazılıp söylenenlerden çok farklı olduğunu, hatta egemen fikirlerle tezatlık içinde olduğunu açıklığa kavuşturmaktır.

Bu kitap, başlığı ve ana sonuçları, yanlış anlamalara neden olabilir. Ben kadınların egemenliğinde, içinden çıktığımız ve genellikle erkek egemenliğindeki –kişiliklerini ve yöntemlerini dayatan o erkekler– toplumların ege-

men belirleyici özellikleri olan kuvvetin, akılcılığın araçsal eylemin yerini yumuşaklığın, duyarlılığın, öteki için duyulan kaygının aldığı bir topluma girdiğimizi söylemiyorum. Toplumun kadınlaşması fikrini ortaya atıyormuş gibi gözüken her şeyi tamamen, hatta sabırsızlıkla reddediyorum. Bu, birkaçının önemli görevlere gelmesiyle kadınların erkekleşiyor olması kadar temelsiz bir fikirdir. Burada söylenen bundan çok farklı. Batılı modernleşme tarzı kutuplaşmıştır; fiiliyatta erkek, güçlü, eğitimli bir yönetici seçkinler grubunu aşağılıklarıyla ve bağımlılıklarıyla tanımlanmış kategorilerle karşı karşıya getirdi. Ücretliler, sömürge halkları, kadınlar, kendilerine dışarıdan verilenden başka anlama sahip olamayan bu kategorilerin en önemlileridir. Bu toplumsal model, tahakküm altındaki kategoriler ayaklanıp haklarına saygı talep ettikleri ölçüde, hem kuvvetini hem de sertliğini yitirmiştir. Bu evrimin bitiminde, adli garantilerle korporatizmlerin çoğalmasıyla aynı zamanda ve özellikle de yöneten ve yönetilen erkek ve kadınlar az ya da çok zengin tüketici rollerini oynamaya indirgendikçe, batı modelinin artık dinamizmi kalmamıştır.

Aynı zamanda, genellikle Avrupa dışında, iç gerilimlere değil, tüm kaynakları her şeye kadir bir Devletin elinde seferber edilmesine dayanan ve böylece de geniş dışlanmışlar kategorileri yaratan yeni gelişme tarzlarının geliştiğini görüyoruz. Bu nedenle, bu kitabın çıkış noktası şu sorgulama oldu: batılı tarz (en geniş anlamıyla), tikel çıkarlara egemen olan ve aynı zamanda hem büyük girişimler hem de yakıcı tartışmalar doğurmaya aday her türlü itici ilkeden, her türlü yönelimden yoksun mudur?

Bu araştırma, böylesi doğada bir ilkenin var olduğu ve bunun daha şimdiden önemli bir harekete geçirici eyleme sahip olduğu fikrine dayanır: bu, Avrupa modernleşme modeli tarafından ayrılmış ve karşı karşıya getirilmiş unsurların yeniden inşası ve yeniden bütünleştirilmesi çabasıdır. Siyasal ekolojinin ve büyük ölçüde altermondialist hareketlerin anlamı budur. Ama, modernleşme deneyimimize egemen olan modele derinden karşı olan bu yeni kültürel modelin icadında esas rolü oynayan somut kategori, *kadınlar*ınkidir, çünkü en somut bir biçimde en eksiksiz bir biçimde tahakküm altına alınan insan kategorisi onlardır. Bedenle ruhun, geçmişle geleceğin, özelle kamusalın, çıkarla duygunun, düzenle hareketin ve her şeyin üzerinde de kadınlarla erkeklerin uzlaşmasının büyük temalarını formülleştirenler kadınlardır.

Birinci kadar vahim başka bir yanlış anlama da benim kadınlarla erkeklerin karşıtlığının, hatta farklılığının ortadan kalkacağına ve erkek/kadın karşıtlık çiftinin yok olacağı ya da önemini çok yitireceği bir topluma girdiğimize inandığımı düşünmektir. Bu fikri desteklemek üzere, erkek ve kadın kategorilerinin mecburen karşıcinsel bir toplumun erkekler tarafından tahakkümünün hizmetinde toplumsal inşalar olduğu tezi görülebilir. Erkek ve kadın kategorilerinin dağıldığı neden kabul edilmesin? Karşıcinsel ilişkilere fiilen gerçek bir tekel bahşeden, iki, yalnızca iki toplumsal cinsiyet olduğu fikri neden tamamen terk edilmesin? Bu görüşü, yüzyıllar süren araştırmalar sonrasında Freud tarafından yeniden öne sürülen erkekle kadın arasındaki güçlü bir farklılaştırma araştırması temasına yaklaştırabiliriz: yalnızca demişti, bir tek

libido, bir tek itkiler bütünü vardır. Tersine, çeşitli cinsel tercih kategorilerinin savunma ve kendisini ifade derneklerinin kuruluşuna tanık olduk ve bugün, eşcinsellerin savunulması yerine, haklı bir biçimde LGBT'nin (lezbiyenler, geyler, biseksüeller ve transseksüeller) savunulmasından söz ediliyor. Daha da ileri gidilip eşin ya da oyuncunun cinsiyetinin artık yalnızca sınırlı bir önemi olduğu ve ilişkinin doğasına daha fazla önem verilmesi gerektiği düşünülebilir: narsisist, sado-mazoşist, vs.

Burada tersine, kadınlar hayata geçirilen yeniden inşanın gerçek failleri olduğu için, kadın kimliğinin güçlendirilmesi fikrini savundum, ama diğer yandan da, kadınların kendileri kadar erkekleri de ilgilendiren girişimlere kalkıştıklarını seve seve kabul eden birçok erkeğin rahatsız olduğu bir erkekliğin ve gücün zayıfladığı fikrinin de kabul edilmesini savundum. Erkeklerle kadınlar arasındaki farklılığı yönlendiren, erkeklerin kadınlar üzerine uyguladıkları tahakküm ilişkisiydi. Erkek, kadınla olan ilişkisine göndermede bulunmadan enerjisi ve eserleriyle kendini tanımlayabilirken, kadın erkeğin bir yaratısıdır. Eğer Simone de Beauvoir'ın ünlü formülü olan "kadın doğulmaz, sonradan olunur" toplumun işleyişinin oğlanlarla kızları, erkeklerle kadınları, onlara farklı roller ve tavırlar atfederek ayırdığı anlamına gelebilirse, bunu kadının bir bağımsızlık ve öznelik arzusuyla yaratıldığı fikri olarak da yorumlayabiliriz. Dinlediğimiz kadınlar kendilerini erkeklere göre –ve kurban olarak– tanımlayacaklarına, kadın olarak olumluyor, kendilerine olumlu bir kimlik veriyorlar. İşte kadınlara ne cinsel gerçekliklerinin, ne de kişiliklerinin, yani o daha çok hedef olunan tahak-

kümün etkilerini maskelemeye yarayan tehlikeli bir şekilde müphem mevhumların vermediği bir kimliği veren, kültür alt-üst oluşunun ifadesi olan bu kadın anlayışıdır. Bu kadının kendi kendisini inşası anlayışı anlaşılan, lezbiyenlerin etkisiyle güçlenmiştir. Geylerin rolü de tersine, cinsel davranışların çeşitliliğini, erkeklerle kadınlar arasındaki sınırın aşılması ve kaldırılması araştırmalarını güçlendirmek olmuştur. Kadınlarla erkeklerin cinsel davranışları, tam anlamıyla cinsel davranışların genelleşmesi karşısında "toplumsal cinsiyetler" hiç olmazsa kısmen ortadan kalkacak kadar yaklaştıkça, kadınların kendi kendilerini inşası daha sağlam olur.

2. Kadınlar Toplumunun İki Veçhesi

Birçok toplumsal rolün cinsiyetsizleştirilmesi, kadınların giderek daha etkin bir şekilde kadın olarak ve özellikle de kültürel dönüşümün merkezi (kadın) oyuncuları olarak oluşmaları karşısında bir sav olamaz. Herkesin gözlemlerse fark edebileceği gibi, bedenin bakımı gibi ikincil cinsel davranışlar net bir şekilde farklı kalır. Hakların eşitliği, yaşam tarzlarıyla ve kendi benliğiyle olan ilişkilerin farklılığıyla karşıt değildir; üniseks bir topluma giriyor olmamız pek olası değildir. Ama en önemlisi, kadınların icat ettiği toplumun kadınlar için değil herkes için, özellikle de, eğer benim de düşündüğüm gibi bu kategoriler aracılığıyla düşünmek gerekliyse, erkekler ve kadınlar için bir toplum olmasıdır. Bu dişi bir toplum değildir, ama en önemli dönüşümleri erkeklerle kadınlar arasındaki eşitsiz ilişkilerin kadınlar tarafından alt-üst edilişine

bağlıdır. Kadınlar tarafından gerçekleştirilen toplumsal ve kültürel dönüşümler arasında, ikisinin özel bir önemi vardır. Birincisi, oyuncuları betimleyen kategoriler artık durumları betimleyenlerden daha önemlidir. İkincisi de, karşıt çözümler arasında tercih yapma zorunluluğunun yerini, olabildiğince çok çeşitli çözümleri birleştirme arzusunun almasıdır.

Oyuncuların çözümlemesi, durumların çözümlemesinden daha önemli bir hale gelmiştir, çünkü artık Jean-François Lyotard'ın "büyük anlatılar" dediği şeylere, tarih felsefelerine, özellikle de ikili karşıtlık çiftlerine inanmıyoruz. Siyasal yaşam biçimlerini ve ideolojileri belirleyen bir iktisadi altyapı fikri bize yabancılaştı. Bir eylemin sonucunun, gerekçeleri üzerine sahip olduğumuz bilgilere, hayata geçirdiği bilgilenme ve karar süreçlerine, onu çevreleyen ortamın tepkilerinin kestirilmesine bağlı olduğunu biliyoruz. Bir karar dayatan iktisadi ya da askeri bir mantık yok; bu karar, tutumları ve kestirimleri hesaba katmak durumundadır. Teknik, hatta sibernetik bir topluma girmiş değiliz, tersine, giderek daha belirsiz bir hale gelen, karar alıcıların projeleri ve tutumlarının kestirilmesi tarafından inşa edilen bir evrene giriyoruz.

Toplumumuzun işleyişinin ikinci belirleyici özelliği, farklı çözümlerin bileşiminin aranmasıdır, bu da seçeneklerin reddine, uzlaşmanın değil, verili bir durumdaki aynı zamanda hem karşıt, hem de bağımlı bileşenlerin dikkate alınmasının aranmasına yol açar. *İkideğerlilik* olarak adlandırılan ve eski seçenek yöntemine göre çok daha etkili ama aynı zamanda da çok daha fazla belirsizlik ve tatminsizlik üreten bir sorun çözme tarzı olarak ken-

dini kabul ettiren bu anlayış hakkında evvelce de örnekler vermiştim. Bir toplum ne kadar basitse, oyuncuların oyun alanları da o kadar belirgin olur. Ama acılar büyükse, beklentilerle yaşanmış deneyimler arasındaki kayma zayıf olur. Biz ise tersine, hepimizin süreklilikle yenilenmeyi, birlikle çeşitliliği hatta izinle yasağı uyumlu kılmaya çalıştığımız, hiçbir şeyin basit ya da sınırlı olmadığı, kimliklerin çoklu ve değişken olduğu türden bir toplumda yaşıyoruz.

Bu iki gözlemin amacı kaba çizgilerle yeni bir toplum türü çizmek değil, şimdi artık doğrudan sorabileceğimiz genel sorulara yanıt vermemize yardımcı olmaktır: bu topluma neden kadınların dünyası adı veriliyor? Kadınlara atıf, işlevinin diğerlerine hükmetmeyen tikel bir veçhesine de göndermede bulunmaz mı? Ama aynı zamanda: bu tür bir toplumsal yaşam, tanımlandığı haliyle, az bütünleştiricidir; bu toplumu merkezi olarak tanımlayan büyük yeniden inşa ve yeniden bütünleştirme eserine çok yabancı bölgeler içermez mi?

Evvelce de, birçok kez bu iki sorunun ilkine bir yanıt başlangıcı verdim. Şimdi, birinci hakkında tam anlamıyla düşüncemi açıklamam gerekiyor. Evet, bu bir *kadınlar toplumu* olarak adlandırılabilir, çünkü en güçlü bir şekilde yerleşmiş olan ikiliğin ve hiyerarşinin, erkeklerle kadınları ayırt etmeye yarayanların alt-üst edilmesine dayanır. Birçok toplumda, davranışları en güçlü bir şekilde örgütleyen, kabileye, klana, aileye aidiyettir; başkalarında, iktisadi etkinlik tarzlarıyla birlikte iyeliğe ve emeğe bağlı çatışmalardır ve daha birçok toplum türü de vardır. Temel belirleyici özelliklerini zaten tanımlamış olduğum top-

lum türü, bir seçkinler grubunun tüm kaynakları elinde toplama iradesiyle parçalanmış bir deneyime dayanıyordu. İşte önümüzde doğan bu toplum, her şeyden önce bir dünyayı yeniden inşa iradesiyle kendisini tanımlıyor ve bu iradeyi taşıyanlar da özellikle kadınlar, çünkü bu kaynak ve güç yoğunlaşmasının esas kurbanları onlar.

Şimdi de kendi sonuçlarımızdan uzaklaşmalı ve onları kadınların durum ve eylem bütünlerinde yeniden yerleştirmeye çalışmalıyız. Çünkü sonuçlar, dolayısıyla da sürdürdüğümüz görüşme ve grup tartışmalarını besleyen temalar, kuşkusuz kadınların davranışlarının, görüşlerinin ve tavırlarının tümünü kapsamıyor; bunu söylemeye gerek var mı? Ama bu çeşitli ve değişken bütünde, nasıl bir yer işgal ediyorlar ve özellikle de, kadınların bu benlik bilincinin, davranışlarının diğer kesimleri üzerinde, hangi dolaylı ve hatta dolaysız etkisi oluyor? Bakışlarımıza takılan, kendi kendilerinden sorumlu kadınlar olma irade leri, aynı zamanda da (ve bundan ayrılamayacak şekilde) insan deneyiminin yeniden inşası arzusu. Bu yeniden inşa, bir ben ve toplum anıtı, ya da ideali biçimini alamaz. Yalnızca *ikideğerlilik* içinde işleyebilir, yani karşıt yönelimler kuşkusuz kuvvetli, ama her yönelimin özerkliğinin sürmesini –hatta her birinde birbirine doğrudan karşıt içerik ve deneyimlerin varlığını– sağlayan bağlantıda. Bedenle ruhun yeniden bulunması her yönden, hem Helenistik güzellikte hem da doğanın en iyi gizlenen sırlarını açığa çıkartmakta kusursuz bir insan yaratmaz. Bu kendisinin betilerinin çoğulluğunun çekip çevrilmesi, yaşam deneyimlerinin yeniden bütünleştirilmesinden oluşan büyük eser kadar önemlidir (ve zordur).

3. Garip Bir İttifak

Burada kullanılan veriler, kendi çözümlemelerimizin yönü gibi, kadın hareketine, özellikle de post-feminist olanlara, bir *özne* düşüncesinin yeniden oluşturulmasında belirleyici bir rol vermeye bizi açıkça sürükler. Her yerde kadın hakları uğruna ve onların kurbanı oldukları şiddete karşı mücadelelerden söz edilmiyor mu? Ama bu mücadelelerin yorumları, çeşitli şekillerde yapılabilir. İşte Linda Nicholson'un girişimiyle kadın sorunlarının en iyi uzmanlarından dördünün, Sheila Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell ve Nancy Fraser'ın, diyaloga girdikleri sonra da gene Linda Nicholson tarafından toparlanan, önce Almanca, sonra da elden geçirilip 1995'te Büyük Britanya ve Birleşik Devletlerde İngilizce yayımlanmış *Feminist Contentions* adlı kitabı[1] ilginç kılan da budur.

Bu diyalogun hedefini ve bizi neden şaşırttığını anlatmak için, bir sözcük yeterli olur: post-modernizme göndermede bulunur. Burada feminizm, her şeyden önce insanın, tarihin ve metafiziğin sonu olarak tanımlayan post-modernizme güçlü bir şekilde bağlıymış gibi kendisini tanımlar.

Feminizmin öznenin nihai olarak öleceği post-modern ve tarih-sonrası bir durum fikrini bir kenara atacağı beklenirken, böylesi şaşırtıcı beyanatlar nereden çıkıyor? Çünkü Birleşik Devletlerde yetmişli yıllardan bu yana

---

[1] *Feminist Contentions. A Philosophical Exchange,* Sheila Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell ve Nancy Fraser, Lend ve Nicholson, der. New York ve Londra, Routledge, 1995 (Bu kitap ilk önce Almanya'da yayımlandı: *Der Strein um Differenz,* Frankfurt, Fischer Verlag, 1993).

güçlü bir şekilde gelişen ve "büyük anlatı"yı Amerika'nın hem dinsel hem de liberal evrensel değerlerin hizmetkârı olarak rolünün üzerine atan derin bir eğilim vardır. Birleşik Devletlerde aynı zamanda, yeni toplumsal kriz ve ortak eylem biçimlerine büyük bir ilgi de vardır; ama bu iki karşıt eğilimin birlikte varolduklarını ve bazen de birbirlerine karıştıklarını da kabul etmek gerekir. Fransa'da durum daha da kötü. Avrupalılar uzun süredir gelişmeye inançlarından koptular; toplum üzerine eleştirel bir bakışları var. Kısmen Avrupa'daki totalitarizmler insana, emeğine ve onuruna hitap eden bir dil kullandığı için, tüm bu temalar o kadar aşırı bir şekilde şiddetle reddedilmiştir ki, Avrupalı, özellikle de Fransız entelektüellerin gözünde, gözlemlenebilir hakikatler (özellikle de toplu eylemler) onlara çözümlemelerini yenilemelerine yarayacak yeni nesneler olmak yerine, düşüncelerinin gelişmesine konan engeller oluşturuyor gibidir. İşte böylece, Atlantik'in iki kıyısında toplum düşüncesi her şeyden önce grupların ve iktidardaki güçlerin ideolojilerinin hizmetinde çalışan araçlara karşı mücadele yöntemi olma iddiasındadır.

Toplumsal hareketleri, bir yandan toplumsal hareketlerin siyasal partilere bağımlılığını arttırmaya çalışan, bizatihi entelektüellere dayanan siyasal güçlere tabi kılma eğilimindedir. Filozof entelektüeller hareketlerin öznelliklerini tanımaya, hatta daha da basitçe, yeni etkinliklere katılan ve artık militan olarak adlandırılamayacak kişileri dinlemeye ve öğrenmeye direniyor. Filozofların seslerinin bu kadar kuvvetli duyulmasına sebep olan nedenler anlaşılsa da, gerçeğe, olguların ve belgelerin öğrenilmesine

dönmenin ve kavramları zincirleyeceğine davranışları çözümleme çabalarıyla uzlaşmanın zamanı gelmiş de geçiyor.

Garip post-modernlik çağrısına dönelim. Bu mevhum kendiliğinden çözülmelidir, en basitinden, sonrasında geldiğini ve yok edeceğini iddia ettiği modernliği hiçbir zaman tanımlamadığı için. Mimarlar Bauhaus'la, Le Corbusier'yle ve hatta New York ve Chicago'nun gökdelenleriyle mücadele etti. Sürekli bir şekilde zihnin yaşamında işleyen gerekli bir eleştirel çaba. Ama, geometrik biçimlerin ve belli belirsiz bilimci bir ideolojinin reddi, neden modernlikle bir kopuşu gerektirsin ki? Lyotard gibi artık büyük anlatılara, yani tarih felsefelerine atıfta bulunamayacağımızı düşünenleri sayısı az değil; ama bununla, modernliğin tam da tarih felsefeleriyle tanımlandığını iddia etmek arasında, atılamayacak bir adım vardır. Burada kadınların, toplumsal dönüşümlerimizde şu an yaşadığımız safhada oynadıkları merkezi rolü savundum. Toplumlarımız, iktisadi ve askeri "ilerlemecilik"le bağlarını kopartarak, söz konusu olan o kadar uzun bir süredir bölünmüş bir dünyayı yeniden bütünleştirme iradesi olduğuna göre, dağılmak yerine çok yeni bir bütünleşme ilkesi üretiyor. Tarihten ayrılmıyoruz, öncekilerden çok farklı, ama onlarla bir kopuş anlamına gelmeyecek yeni bir bölümünü yazmaya çalışıyoruz. Eskiye göre çok daha fazla modernliğin içindeyiz.

Modernlik toplumsal deneyimden koparılmış bir mutlak olarak değer biçilen bir özne fikrine indirgenmez. Tersine, modern olan bizler özneyi onu yok eden kişiliksiz güçlere karşı mücadelesinden ayırmak da istemiyoruz. Modernlik deneyimine özgü olarak gördüğümüz, bizatihi o

ortam ve kişiliğin dönüşümleri deneyimi değil midir? İşte bu yüzden, post-modern olmaktan çok, kuşkusuz hipermodern bir toplumda yaşıyoruz. Daha da vahimi: ne hakla, toplumsal sistemlerin karmaşıklığından, hatta büyük kapitalist mekanizmaların etrafını dolanamayacağımız karakterinden hareketle, öznenin artık kendine özgü bir yönelimi olmadığı ve çevresi üzerinde etkili olacak hiçbir araca sahip olmadığı sonucuna varabiliriz?

Gerçekten de, artık hiçbir şeyden sorumlu olmadığımız ve bu nedenle de oyuncuları olamayacağımız –hele özneleri hiç olamayacağımız– bir dünyada yaşadığımıza inanıyor muyuz? Feminist hareketlerin neden olduğu ateşli ilgi, tam olarak oyuncularının, kadın-öznelerin, onlar olmasa büroların ve piyasaların sıralanmasına indirgenebilecek bir dünyayı dönüştürmüş olmalarından kaynaklanmaktadır. İktisadi küreselleşmenin bir sonucu olarak toplumların dağılmasının bizi etkilemiş olması, buradan sanki paranın gücü, savaşın şiddeti ve idari denetimlerin ağırlığı yüzünden iktidarsız kılınmışız gibi sorumlulukların anlamını unuttuğumuz ve her türlü eylemden vazgeçtiğimiz sonucuna varılmasını doğrulamaz.

Ama, çözümleme önermeyi değil, yorumları karşılaştırmayı hedefleyen metinlere gösterilen tepkileri hemen yumuşatmalıyım. Üstelik, Judith Butler'ın, başka erdemlerinin yanında, "temel" olmadan politika olamayacağını ve bir eylem arzusunun saf bir söylem felsefesinin içine kapatılamayacağını anımsatan metinlerinde, bu konumlara karşı direnişimin esasını buluyorum. Diğer yandan, Nancy Frazer "dilsel dönüş" sonrasında günümüz düşüncesinin meydana getirdiği zaman dönüşümünü anım-

satır. Burada da, feminizmle post-feminizm siyasal söylemden ilerdedir. Ve burada reddettikleri de, tam olarak bu söylemin oyuncuları bir tarihin *içine*, hatta en kötü durumda, bir polis memurunun belirtilen adrese erişebilmek için size yolu tarif etmesi gibi onlara bir anlam veren bir evrimin *içine* yerleştirmesidir. "Tarihin akışını" alt-üst eden kadınların eylemi ve sözüdür, ama bu geriye gittikleri anlamına gelmez: aslında, Drucilla Cornell'in incelikle söylediği gibi, sıklıkla yakın gelecek zamanda konuşarak, geçmişle geleceğin ilişkilerini dönüştürürler.

Kadınlar kadar erkeklerin de yaşadığı, kişisel ve toplu deneyimin bu yeniden inşası her şeyden önce kadınların yaptığı bir *şeydir* ve bir kadın kimliğinin yaratılması herkesin yararına girişilen bu yeniden inşanın gerekli aracıdır. Bu, kadın deneyiminin merkezinde yer alan benliğin araştırılması ve yaratılmasının kadınların psikolojik yaşamının gerisinden yalıtılmış bir yer oluşturmadıkları, tersine bu yaratının en uzağındaymış gibi gözüken tüketim tercihleri, duyu zevkleri, mesleki yaşamın disiplinleri, geleneklere, gruplara ya da simgelere bağlılıkla sürekli karşılıklı etkileşimde oldukları anlamına gelir.

Ama, daha sonra çeşitliliği ve iç çatışmaları daha uzun bir şekilde gösterilecek olan davranışların birleştirici ilkesinin ne olduğu kısaca gösterilmeden, kadınların bilincinin bu dolaylı etkileri izlenemez.

Kadınların davranışlarının tüm kesimlerini harekete geçiren ve onları kendi aralarında birleştiren genel yönelim kadınların kendi *özneliklerini* olumlamalarıdır. Kadınlar tarafından düşünülen ya da hissedilenler, her zaman onların kadın-özneler olmasa da, en azından bilinçli ka-

dınlar olarak kendi kendilerini biçimlendirmelerine göre algılanıp değerlendirilir. Bu formül, itirazlara, hatta inkârlara neden olur. "Ben"in kadınların söyleminde hep erkeklerinkine göre daha fazla yer aldığı, ama kadınların hedef olduğu öznellikten –ve hatta özneleşmeden– yoksun kalmanın da işareti olduğu söylenir. Kadınlara sıklıkla atfedilen mahremlik ve öznelik tınısı, denir ki, büyük ölçüde kendi aralarında ya da anne-kız ilişkisinde, bedenlerinin ve duygularının erkeklerle paylaşmadıkları sırlarına nüfuz etmelerine bağlıdır. Başka bir ayarda, kadınların duygusal ve bilişsel yaşamı, çocuklarıyla olan ilişkileri tarafından çok doldurulmuştur; kendileri arasındaki ilişkiler yerine, bunun üzerine odaklıdır. Öyle ki, sık sık kendini fedaya ya da kendi kendini suçlamaya kadar varabilir. Kocası ya da sevgilisi için yaşayan kadın tipi gerilemekteyse de, benlik bilincinin güç kazanmasının etkisiyle, kadınlar güçlü bir şekilde aidiyetleriyle tanımlanmış durumda kalır. Bu, Miran Cheong'un yakınlardaki teziyle iyice ortaya konan, sözünü ettiğim Kore vakasının da aralarında bulunduğu geleneksel aile sistemlerinde aşırı bir düzeye erişir, ama kadının, özellikle de masraflarına katılmaya başladığından beri hâlâ ailenin merkezinde bulunduğu özgürleşmiş toplumlarda da hâlâ güçlü bir şekilde mevcuttur. Bu nedenle, kadınların "ben" demesi büyük bir değişiklik, hatta bazen de büyük bir skandaldır. Hemen aileye, ebeveynlere, çocuklara ve eşlerine karşı olan görevlerini ihmal etmekle suçlanırlar. Kadınlar arası toplantılar, "ben" ve "biz"in onları örten ve yasaklayandan sıyrıldıkları, ayrıcalıklı mekânlardır. Genellikle de bu olumsuz yargı, kadın kültürü (özellikle de

basını) tarafından sert bir mahkûmiyetle güçlendirilir. Ama, hiç olmazsa en geleneksel basmakalıplara bağlı kalmadıkları zaman, bizi kadın dergilerinden çok ılımlı bir şekilde söz etmeye iten, bizatihi bu mahkumiyetin belirsizliğidir. Kadın dergilerinden başka, mesajları çok değişken olan şu televizyon dizileri de vardır, çünkü bazı Brezilya dizileri (*telenovelas*) ve ünlü *Sex and the City* dizisi bir zamanlar suçlanan davranışları sahneye koyar. Bu dergiler ve programlar tarafından yayınlanan bu kadın davranış modelleriyle araştırmalarımız sırasında ortaya çıkanlar arasındaki açık karşıtlık, iki evren arasındaki aşılamaz bir ayrılık gibi yorumlanamaz: bir kutuptan diğerine, benliğin yaratılmasıyla yararcı zevk arayışı arasında, saf kitle kültürüyle ilgiliymiş gibi ya da tersine, azami kurtuluş fırsatı sağlarmış gibi yorumlanarak reddedilmeleri keyfi olacak tüm bir davranışlar yelpazesi vardır.

Benliğin yaratılması arzusu, bedenin ve cinselliğin özgürlüğüyle birlikte yeni profesyonel projelerin ve ötekiyle ilişkilerin farklı bir anlayışı olmadan düşünülemez. Özel yaşam düzeninde, eski engellerin bir zayıflaması, kişisel arzuların gerçekleşmesi ve medyaların etkisinin bu bileşimi, en üst noktada töre olarak adlandırılması gereken şeyleri belirler. Bu açıdan en belirgin olgu, kadınların toplumsal rollerinin zayıflamasının, onları benliği yaratma iradesini, toplumsal başarıyı ve zevki aynı anda geliştirmeye yöneltmesidir. Ama her ne kadar 21. yy'ın başı özellikle de cinsiyet alanındaki her düzeyden özgürlükler üzerindeki her türlü kısıtlamanın damgasını taşısa da, bu yönelim çoğulluğu bir özerklik, cinsellik konularında daha geniş bir özgürlük gerektirir ve hiç kimse de

bunun yakın bir geçmişte geliştiğinden kuşku duymaz.

Cinsellik, evvelce de belirttiğim gibi yalnızca ötekilerle duygusal ilişkilerle ya da cinsel yaşamın benliğin yaratılmasına dahil edilmesiyle biçimlense de, başlangıç düzeyi arzunun, onun nesnelerinin ve uygulamalarının giderek daha doğrudan ifadesidir. Toplumsal denetleme güçlerinin, gerek ailenin hazırlanması gerekse de kadınları geleneksel toplumsal rollerine hazırlayacakları düşünülen romantik aşktan –beyaz atlı prens, bir koca değildir de nedir?– uzaklaşan uygulamaların karşısına diktikleri engeller, masaya sürülenlerin önemiyle doğrulanabilecek yavaşlık ve zorluklarla kalkar, ama bunların düşmesi gündelik yaşamı pek de etkilemez. Bu yüzden, cinsel ve aşk ilişkilerinin arzulanabilir, kabullenilebilir ve mahkûm edilebilir çoğulluğu çevresinde oluşan tartışma en önemlisidir. Kadınların telaffuz ettiği sözlerden yayılan genel çözümleme çizgisi, ama gene de kalıcı olanı tesadüfi olana kurban etmeme ve özellikle de kendi kendi için en önemli olanı koruma koşuluyla, bu çoğulluğun bir boşluğu doldurması durumunda olumlu olduğu varsayımına yol açar. Yaşanmış deneyime daha yakın terimlerle, kendi haliyle cinsel yaşam, çift ilişkisi ve aile rolleri giderek daha fazla kişisel yaşamın farklı bileşenleri olarak tanınır, bu o kadar oturmuş bir tanınmadır ki, orada burada cinsel ilişkilerin ya da çift ilişkilerinin bir aile yaşamının kurulması için yalnızca hazırlayıcı olduğunu duymak şaşırtıcı olur. Soruşturmalarımızda çifte göndermelerin göreli zayıflığı, bizi cinselliğin ve aile rollerinin şu anda daha güçlü kutuplar olduğunu düşünmeye yöneltmiyor mu?

Ama buna karşılık güçlü eğilimler farklılaşanı birleştirme eğilimindedir. Cinselliğin bir çiftin yaşamındaki önemi, aile yaşamında çift ilişkisini koruma iradesi, varlığı kamuoyunda çok güçlü olan ve bu çözümlemenin başından beri keşfettiğimiz genel yönelimlere somut ifadeler kazandıran iki temadır.

Yorumlaması daha incelik isteyen, cinsel kurtuluş ve mesleki yaşamın açılmasının kadınların benlik inşasında oynadıkları roldür. Bizim dinlediğimiz kadınlar, benliğin inşası sürecinde çalışma karşısında cinselliğe açık bir öncelik vermişlerdi. Ama, kadınlar tarafından cinselliğe atfedilen yaşamsal önemi doğrulamak gerekliyse de, çok yüzeysel "çalışmanın sonu" temasına kendini kaptırıp da mesleki ve iktisadi rollerin önemini azımsamaktan da kaçınmak gerekir. Öyle ki, kadınlar niteliksiz işlerde çoğunluktaysalar da, eğitimleri sayesinde ve hedef oldukları ayrımcılığa ve eşitsizliğe karşın, yalnızca eğitim, sağlık ve adalet gibi toplumsal kesimlerde değil, iktisadi etkinliklerde de önemli konumlar işgal ederler. Mesleki fırsat eşitliği talebi, feminist hareketin bağrında o kadar önemli bir yer tutan eşitlikçi görüşün esas bileşenidir. Bu, araştırmamıza egemen olanın dışındaki bakış açılarından söz etmeye hazırlandığımda mantıksal olarak aklıma gelen görüştür.

4. Feminist Milliyetçilik

Bu eşitlikçi görüşten en uzakta, sürekli kadınların öznelliklerini oluşturan farklılıkları vurgulayan bir kadın milliyetçiliği gelişmiştir. Kadınların bu iki görüntüsü her

açıdan birbirinin karşıtıdır, ama burada sunulandan, belki de varlığının farkına varamayacak kadar uzak olmak gibi bir ortak noktaları vardır. Böylece, tüm çabalarımı bir feminist kadın resmi çizmeye harcadıktan sonradır ki, ötekilerin üzerinde estirecekleri ters fırtınalardan, savunduklarımın varlığı ve öneminin alt-üst olmayacağını umarak diğer kadın resimlerinden söz etme riskini göze aldım. Bu da beni, gerçek kişilerden çok maskeleri düşünmeme neden olan bu resimleri fiilen kararlı bir şekilde reddetmeye zorlar.

Birinciye devrimci diyebiliriz, çünkü mantığı gerçekten de devrimcilerin mantığıdır. Giderek artan erkek egemenliği, kadının o utanç verici imgesinin ve erkeğin bunu kullanmasının yıkılması için ancak teşhire ve olabildiğince şiddetli mücadelelerin seferber edilmesine yer vermektedir. Böylece tecavüze ve her türlü şiddet, pornografi ve fuhuşa karşı büyük kampanyalar yürütüldü. C. Mac Kinnon ve A. Dworkin Birleşik Devletlerde saldırılarının şiddetiyle ünlendiler. Olumlu amaçları erkek egemenliğine karşı bir direniş gücü oluşturmaya katkıda bulunmak, hedef olduğu saldırıları püskürtmeye kararlı, üzerine çöken ölümcül tehdidin bilincinde, düşman dünyaya karşı kendini savunmak ve giderek artan bir baskıya karşı direnmek için mücadele eden bir kadın dünyasının başına geçmek. İşte tam da devrimci rejimlerin klasik dili. Feminizm gücünün ve başarısının büyük bir kısmını işte bu kampanyalar sayesinde edinmiştir; ama bu hareketin kadınlar arasındaki yaygınlığını güçlü bir biçimde kısıtlayan da, erkeklerle bu kopuş iradesi olmuştur.

Feminizmin bu devrimci ve neredeyse militer anlayı-

şının iç mantığına söyleyecek laf yoktur. Ama ilkesel konumu, inanılmaz demesek de, keyfidir. Çünkü, eşitsizliklerin, ayrımcılıkların çeşitli şiddet türlerinin varlığı nasıl tartışma götürmezse, haklarından yoksun bırakılmış kadınların üzerinde erkeklerin mutlak egemenliği de o kadar gözlemler tarafından çürütülmüştür. İngiliz *suffragette*'ler gerçek bir tahakküm altındaydılar ve şiddetin onların eylemine karışması anlaşılabilir; ama 1990'ların Amerikalı kadınları (bu radikallik daha çok Birleşik Devletlerde gelişmiştir) oy hakkına sahiptir, eğitime, üretkenliklerinin denetlenmesinin araçlarına, vs. geniş ölçüde ulaşabilir. Dünyanın başka yerlerindeki kadınların durumu hakkında giderek daha kesin bilgilere sahip olurken, durum hakkındaki o kadar dramatik bir görüş nasıl kabul edilebilir? Demek ki, kadınların eyleme ve bilince erişimleri keyfi biçimde reddedilmiştir. Monique Wittig'in "(kadın) gerillalar" diye adlandırdığı, yalnızca eylem ve düşünce özgürlükleri için değil, erkekleri yıkmak için de mücadele eden bu kadınların oluşturduğu radikal gruplar tarafından ortaya konan muhalefet, bu yüzden şaşırtıcı değildir.

Fuhuş konusunda, İsveç'te müşterinin mahkûm edilmesine kadar varan yasakçı tezleri savunmak için sağlam savlar var. Ama törelerin tedirgin edici denetimini teşhir edecek olanlar da var. Bu da gösteriyor ki, fuhuşu yalnızca "toplumsal sorun" terimleriyle, yani topluluk bakış açısından düşünmek olanaksızdır. Başka türlü nasıl davranılabilir, zira tamamen mahkûm edilen davranışları çekip çevirmek, daha az yıkıcı kılmak söz konusudur, ama bunu, tüm toplum ve rejim değişikliklerine direnmeyi bilmiş uygulamaları ortadan kaldırmak gibi bir amaç edin-

meye kalkışmadan yapmak gerekir. Bu düşünüşün mantıklı sonucu, hem utanç verici hem de kaçınılmaz fuhuşu yargılayan kamuoyunu ateşleyen bu konu hakkında hiçbir şey yapılamayacağıdır. Ama burada durmak, kaytarmak olur. Bu durumda, anlamsızlıktan kaçmak için iki yol öneriyorum.

Birincisi şüphesiz fahişeleri –erkek fahişeleri de– dinlemek, çünkü hepsini çok net bir şekilde tanımlanmış ve utanç damgası vurulmuş bir kategoriye kapatmamak gerekir. Gerçekten de, özellikle medyalar tarafından önümüze konan ve en sarsıcı, fuhuşun esaret ve sefaletle karıştığı aşırı durumlardaki fuhuş görüntüleri bir kenara bırakılırsa, fuhuşla uygun davranış biçimleri arasında o kadar net sınırlar olduğundan kuşku duyulabilir. Çünkü en kötü koşullarda çok sayıda ilişkiyi kabul etmek zorunda kalan kadınlar aynı zamanda sefil, başka bir cinsel yaşamı olmayan erkeklerin asgariye indirgenmiş bir tatmin talep ettiği kadınlardır. Bu durumlarla, zengin ya da iyi durumdaki erkeklere eskort ya da masaj hizmeti veren çok daha az sayıdaki kadın arasında çok mesafe vardır. Onu reddeden ve sıklıkla da cezalandıran ahlaki yargı dışında bir birime sahip olmayan bir kategoriyi ayrıştırma iradesi daha çeşitli bir yargıya neden olur. Sınırların silinmesi, duygusal ilişkilerden yoksun olmayan ama çoklu ya da çok parçalı zamanlı, serbestçe icra edilen, çok farklı ama açıkça bir cinsel eylem karşılığındaki ödeme olarak kabul edilecek karşılıklarla yapılan cinsel etkinlikleri kimisinin hoşgörüyle karşılamasını açıklar.

Fuhuşu mahkûm etmektense, neden halkın büyük bir bölümünü etkileyen bu cinsel boşluk doldurulmak is-

tenmez? Fuhuşun sarsıcı karakteri ancak olasıdır ki her ikisi de diğeri kadar azınlıkta bulunan, saf ve dayatılmış fuhuşla salt aşk tutkusu arasındaki geniş alan olabildiğince eksiksiz doldurularak azaltılabilir. Bu irade beyanına, etkili olabilmesi için çok yavaş gerçekleşebilecek tavır ve uygulama değişikliği gerektirdiği söylenerek yanıt verilebilir. Ama bu eleştiri düşüncelerimin ruhunu, özellikle de ayıplama mantığından kurtulma irademi tartışmaya açmaz.

Pornografinin mahkûm edilmesini açıklamak ve doğrulamak, bu ödeme olmadan gerçekleşmeyecek cinsel eylemlerin karşılığında ödeme yapılmasıyla tanımlanan fuhuşun mahkûm edilmesinden daha zordur. Fuhuşun tersine, pornografi, özellikle de video kasetleri, filmler ve dergiler aracılığıyla öyle bir popüler hale gelmiştir ki, buna saldırmak (halkta geniş bir yaygınlığı olan mastürbasyonda olduğu gibi) boşluğa konuşmak gibidir. Hatta daha da ileri gitmek ve burada cinsiyetle cinsellik arasında yapılan ayrımın, cinselliğe içeriğini ve önemini kazandıran kişisel ve kişilerarası inşadan yoksun cinsel eylemlerin var olduğu anlamına geldiğini tanımak gerekir. Pornografi yalnızca, söylemiş olduğum gibi, cinselliğin sıfır düzeyidir.

O zamana kadar hoş görülen davranışları teşhir etmek gibi bir erdemi olan erkek-karşıtı kampanyalar dalgası, sonunda işi gerçek bir *cinsel taciz* saplantısına vardırmıştır. Bu sonunda, ısrarlı bir bakışı bir tecavüz gibi değerlendirecek kadar aşırı önermelere kadar gitmiştir. Aslında, bu kampanya tikel bir dönemde, sömürge iktidarı düşüşte olan ve varlıklı Batılıların modernlik değerlerinin evrenselliği iddiasından giderek daha çok kuşku duyan bir batının özeleştiri döneminde yer almıştı. İşte

bu özeleştiri dalgasıdır ki, feministlerin bir kısmını yeni bir ahlâkçılıkla sonuçlanabilecek aşırı suçlamalara götürmüştür. Bu aşırılıkların eleştirisi sonunda, bizatihi tarihsel gerçeklik tarafından daha etkin bir biçimde yıkılan bir hareketi durdurmuştur. Ötekinin vazgeçilemez kabulünün ötesinde, batılı militanlar (özellikle de kuzey Amerikalılar) dinsel, etnik ya da ulusal kökenli çeşitli totaliter hareketler tarafından kendilerinin reddiyle etkili bir biçimde karşı karşıya kaldılar. Bir anda, iyi işleyen ama terörizm, özellikle de dinsel terörizm bir ana sorun olarak ortaya çıktığında sorumsuz olan bazı söylemleri yenilemek olanaksız olmuştu. Feminizmin en saldırgan kanadı da sonunda farklılıkla eşitliği, kültürlerle toplumların evrenselliğiyle tikelliğini birleştirmenin tarzları hakkında kendi kendisini sorgulamak amacıyla aynı geri çekilmeyi izledi. İşte benim kendi çalışmam bu bağlamda sorgulamalarının sağlamlığı ve getirdiği yanıtların çeşitliliği olgusuyla daha da zengin olarak yer almaktadır: doğrusu, 1980-1990'lı yıllarda tomurcuklanan kendi kendini yıkıcı ideolojilere karşı kendini önceden donatmak amacıyla en iyi feministlerin, özellikle de kuzey-Amerikalıların düşüncelerinden yararlanmıştır.

Bu gözlemler, genel sonuçlarımızın nasıl da kolaylıkla diğerlerinin karşısına çıkabileceğini gösterir. Ama, her türlü feminizm biçiminin sınırlarını sert bir şekilde anımsatan bir itiraz hemen beliriverir: televizyon programlarının karşısında, burada geliştirdiğimiz fikirlerin ne kadar ağırlığı vardır?

Kitle kültüründe, özellikle de televizyonda çekici olan, toplumsal çerçeveleri ve dil uzlaşımlarını yıkmasıdır. İlk

filmler mahkemeleri, büyük ailelerin yaşamlarını ya da ilk aşk coşkularını sahneye koyuyordu. Ama bu figüratif televizyonun devri çabuk geçti. Bugünkü televizyon tersine bize çıplak gerçeği gösterir: kanayan beden, ateşlenen silahlar, aşk icraatı. Doğrusunu söylemek gerekirse, adap ve iyi duygular açısından bu kadar cimri olan dünyayı dağıtmanın bu yoluna kim gerçekten karşıdır ki?

İki tür yapımı ayırt etmek gerekir. Kimileri, ki sayıları giderek artmaktadır, McLuhan'ın evvelce zaten anladığı gibi, halkın, kendisini *ortak yaratıcısı* olarak göreceği kişi ve öyküler karşısında heyecan duyacağı şekilde, kişileri ve durumları içeriğinden boşaltmakla oluşacak televizyon nesneleri yaratmayı hedefler. Gerçekliğin yıkılması ve kültürel taleplerin saptırılması işlevlerini utanmazca (ve en sonuna kadar) iteleyen *trash*, hatta tam anlamıyla boktan yayınların arttığı görülüyor.

Ama bu tür programların yanında, popüler kültür (ve özellikle de televizyon) ilgimizi çeken ve bizi heyecanlandıran başka yaratı modellerini de getiriyor. Öncelikle tüm dünyaya, uzak ülkelere, gezegenin yaşamına ve dünyanın tarihine açılma aracılığıyla. Doğurdukları duygularla bize sunulan, giderek daha uzaktaki olaylarla bizi doğrudan ilişkiye sokan görüntülerle sarsılıyoruz. Bu tür olumlu katkıların üzerinde durmayacağım, çünkü bana büyük ölçüde eskilerin, güçlü bir şekilde erkeksi, keşif, fetih ve cesaret tadıyla bezeli kültürel modeliyle ilgiliymiş gibi geliyor.

Ondan önce yer alan ve yüklü alıntılar yaptığı sinemada da olduğu gibi, bize sağladığı diğer tatmin de, kendileri üzerine neredeyse tamamen toplumsal çerçevelerin

dışında biçimlenen, yaşayan ve düşünen kişilikler yaratmasıdır. Aşk ya da nefret öyküleri, kültür değişiklikleri, macera ya da yetişme romanları aracılığıyla benliğin keşfi. Artık kültüre o kadar güçlü bir şekilde nüfuz etmiş olan bu benliğin yaratılması simgelerini, televizyonda olduğu gibi sinemada da görmeyen var mı? Böylece, medyalar yalnızca düşman olmakla kalmaz; onlar bir o kadar da içerisinde yeni bir yaratma tarzını icat eden kişilerin fark edildiği yeni kültürel temaların ortaya çıktığı yerlerdendir.

Ya erkekler? Önermiş olduğum gibi, ilk başta kadınların eylemine karşı çıkmadıkları gözlemlenir; tersine, zamanlarını mesleki yaşamla kişisel ya da ailevi yaşam arasında daha iyi paylaştırmak isterler. Ne yazık ki, seçme şansları yoktur, çünkü çoğunlukla kusursuz bir rekabet dünyasına girmişlerdir.

Daha sonra erkeklerin bir taraftan yeni toplumsal yaşam modeline katılırken, daha çok bu modelin sınırlarını aşan davranışları benimsedikleri görülür. Bilim ve teknolojinin, en az toplumsal olan yanlarının hâlâ onlar için büyük bir çekiciliği yok mudur? Kişiliklerini cinsellikleri çevresinde inşa etmeyi kadınlar kadar iyi beceremezken, cinsel başarımlarına onlardan daha fazla önem vermezler mi? Aşırı teknik bir toplumun risklerini daha yoğun bir şekilde yaşamazlar mı? Tek kelimeyle, özneliğin hayli zayıf bir yer tuttuğu etkinliklere, giderek daha fazla ilgi göstermezler mi? Sonuçta, eski kültürel modelde en etkin olan şeylerin peşinde koşmazlar mı: dünyayı fethetme ve aklı savunma iradesi?

Ne olursa olsun, kadınlar giderek daha merkezi bir konum işgal ediyor, erkeklerse giderek kadınla daha az

çift oluşturuyor ve önemini yitiriyor: birdenbire, bir erkek için eril olarak var olmak giderek daha önemsiz hale gelmeye başlıyor. Ama bu arada unutmayalım ki, kadınların söz hakkını ele geçirmiş oldukları ve yaşamlarının anlamına daha iyi erişebildikleri doğruysa da, erkekler paranın, iktidarın ve silahların efendisi olmayı sürdürüyor ve önemli kararları alanlar da hemen hemen tamamen onlar. Öyle ki, birçokları için kadınların egemenliğindeki ya da yönetimindeki bir toplum fikri, gerçeklerden kopuk bir ütopya gibi görünüyor. Hatta o kadar kopuk ki, kadınları kurbanı oldukları eşitsizliklerin ve şiddetin azaltılması yolundaki mücadelelerinden saptırma tehlikesi içeriyor.

5. Çözümlemenin Üç Düzeyi

Araştırmamıza ilham veren ve onu diğerlerine göre konumlandıran yaklaşıma vurguda bulunmak için, *farklılık*tan daha iyi bir terim bulunamaz. Çözümleme ve düşünmede üç düzeyi ayırt etmek çok gereklidir, çünkü farklılık teması her birinde çok farklı şekillerde uygulanır. Birincisi bedenin, cinsiyetin ve cinselliğin deneyimidir; ikinci toplumsal cinsiyetin, cinsel rollerin toplumsal inşasınınkidir; üçüncüsü de, farklı toplum türlerinde toplumsal olmayan ama toplumsalda ve özellikle de kadın deneyiminde kurucu bir önemi olduğu düşünülen şeye vurguda bulunmak amacıyla "eğilim" olarak belirtilebilir. Deneyimin ve çözümlemenin bu üç düzeyinin ayrımı kuşkusuz erkekler için de geçerlidir.

a) Farklılık en başta kadınlar tarafından, konuştukla-

rımız kadar diğerleri tarafından da, annelikten çok hamilelikle daha yakından bağlantılı olarak yaşanır. Çünkü, annelik babalıkla birbirini tamamlayacak gibi düşünülse de, oluşmakta olan çocuğu taşıyan yalnızca kadındır, bu da erkeklerle kadınlar için bir ilkel anne olmasına karşın, hiç kimse için bir ilkel babanın olmadığı anlamına gelir. Bunlar, basit ama fizyoloji ve psikoloji olarak adlandırmaya cesaret edemediğimiz şeyler arasındaki her türlü kopukluktan kaçınmak gibi büyük bir erdeme sahip sözcüklerdir, öyle ki, uzun zamandır, Freud'dan bile çok öncesinde, ama özellikle de onun sayesinde biliyoruz ki, çocuğun ebeveynleriyle arasındaki ilişkiler, kişiliğinin oluşmasında o kadar temeldir ki, aynı zamanda kadın-anne olan, içinde hem canlı bir varlık olarak kızını ya da oğlunu, hem de besleyici sütü taşıyan kadının bedeninden soyutlanamaz. Bu ağır gözlemler hiçbir şekilde bazı kadınlardaki çocuk arzusu olmaması fikrinin reddi gibi anlaşılmamalıdır.

Kadın-anne üzerine bilgiler evreni, bu temel belirlemelerden hareketle gelişmiştir. Freud'un ilk kadın takipçilerinin ilgisine karşın psikanalizin başlangıcının eseri değildir, bir kuşak sonra, özellikle İngiliz Melanie Klein ve Winnicot ekolünün –ve Jacques Lacan'ın öğretisinin– sayesinde oluşmuştur. Kadınlar üzerine bilgi o zaman kişilik kuramında önemli bir yer almıştır, zira özgüllüğü, bir *toplumsal cinsiyet* olmadan önce, bir cinsiyet olmasındadır.

Cinsiyet ve bedenin genelde *toplumsal cinsiyet* üzerindeki özerkliği (hatta öncelliği) üzerindeki ısrarımız, çözümlememizin en düzenli temalarından biri olmuştu. Bu da bizi, cinsiyet ve *toplumsal cinsiyet* arasındaki klasik karşıtlığın yerine *cinsiyet* ve *cinsellik* arasındaki karşıtlığı koy-

maya götürmüştür. Bu, söylenmiş olduğu gibi, tam da günümüzün, cinsel yaşamlarının oynadıkları toplumsal rollerin herhangi bir veçhesine indirgenemeyeceğini kabul eden ve ettiren birçok kadınının deneyimine karşılık gelir. Cinsel temaların, özellikle de kadınların dilindeki varlığı (hatta her zaman/yerde var olması), kadın hakkında verilen –ve büyük ölçüde kadının kendisinin verdiği– "toplumsal" görüntünün kopuşunun doğrudan etkisidir.

Kadınların, cinsel deneyimlerinin özerkliğine doğru bu önemli hareketi, göreli cinsel özgürlüklerini toplumsal kişiliklerinin ayrılmaz bir parçası gibi gören erkeklerde aynı tarzda –ya da aynı düzeyde– görülmez.

b) Cinsel düzeydeki farklılığa verilen bu önemin karşılığı, "toplumsal cinsiyet" düzeyinde farklılık fikrinin hemen hemen hiçbir yerinin olmamasıdır: sıklıkla, toplumsal tahakkümün etkilerini maskelemek amacıyla anılır. İşte radikal feministlerin eleştirisi burada en yıkıcı kuvvetiyle etki etmiştir: toplumsal cinsiyet cinsiyetin basit bir toplumsal inşası değildir; erkek egemenliğinin ya da daha geniş haliyle, bu egemenlik çevresinde örgütlenmiş bir kültürel ya da toplumsal düzenin etkisidir. Kadınlarla erkeklerin ruhunu, alışkanlıklarını, zevklerini karşılaştıran oyunlar, masum değildir; her zaman amaçladığı, her şeyden önce kadını erkeğe göre tanımlamayı hedefleyen tahakkümün etkilerini farklılık kisvesi altında gizlemektir. Bu tür çözümleme, burada o kadar çok geliştirildi ki, üzerinde daha fazla oyalanmaya gerek yoktur. Yalnızca üç deneyim ve çözümleme düzeyi arasındaki ilişkiyi daha açık bir şekilde göstermek amacıyla burada sözü edilmiştir.

c) Üçüncü bir düzeyin varlığını ve farklılık temasının

burada işgal ettiği yeri tanımak, çok daha zor ve çok daha enderdir. Tarihin alt-üst oluşunun, dünyanın fethinden kendi kendimizi inşaya geçişin bize ulaştırdığı ve içinde kadınların, Avrupa modernleşme modelinin uzun süren zafer dönemi sırasında erkeklerin sahibi olduğu merkezi yeri işgal ettikleri bu düzey, farklılık fikrine yer verir mi? İlk düzeyde bu yer muazzamdı; ikincisinde neredeyse hiç yoktu ve çabalarımız da bunu daha da azaltmaya yöneliktir. Şimdi, tarif ettiğim halleriyle erkek toplumuyla kadın toplumu arasındaki farklılıktan söz edilebilir mi?

Bu sorunun yanıtı yalnızca olumsuz olabilir, çünkü bir farklılık yalnızca çok daha büyük ve belli bir birliği olan bir bütünün içinde var olabilir. Halbuki kadınlar toplumu, erkeklerinki gibi, batı tarihinde ve diğer bütün modernleşme türlerinde, farklı olmaktan çok tikel tarihsel bütünlük yaratıları oluşturmuştur, bu bütünlükler uygarlık olarak adlandırılabilir, zira sözcük toplumsal biçimlerle kültürel biçimlerin karşılıklı bağımlılığı üzerinde ısrarcıdır. Kültürel düzeyde olduğu kadar toplumsal düzeyde de gerçekleşen bu aşma, ne yenidir, ne de bir uygarlık türüne özgü. Çünkü her yerde ve her zaman, bizatihi adalet gereksiniminden ve zevk ya da mutluluk araştırmasından daha da ileriye varan bir anlam, bir iyi kötü tanımlaması araştırması vardır. Kadının durumunu erkek egemenliğine indirgeyen çözümlemelerindeki eksikliklerin en ciddisi, en bağımlılarında olduğu kadar en bağımsız kadınlarda da, bu benliğini inşa tasasının varlığını reddetmesidir. Halbuki, en azından modern denilen toplumlarda, yani bireyin kendisini salt aidiyetleriyle tanımlamadığı yerlerde, sürekli bir şekilde benlik imgelerinin

hem erdemlerin hem de hakların kaynakları olarak yaratılması vardır. Kişisel kimliğini kuran ve anne olarak varlığı üzerindeki, aynı zamanda da bir tanrıça-annenin ona bahşettiği koruma üzerindeki haklarının tanınmasını talep eden kadın, insanların kendi kendileri üzerine düşünmeleri olmadan, en somut, en cisimsel var oluşlarında onları kendi kendileri için tanrılar haline getiren, yani onları içlerinde artık değişken ve parçalı ego olmayıp, kendi kendisinin yaratıcısı olma ve kendisini bu benlik yaratısına tabi kılma hakkını göstermek için ben demeye mezun kılan isimle kendi kendilerini adlandırma yetenekleri olmadan var olamayacak bir uygarlığın yaratılmasına katkıda bulunur.

Ama şimdiye kadar, üstelik yalnızca modernliğin en zengin ve egemen ülkelerinin fiilen çekilmez belirlemelerini eleştirerek fethettiği gücünden çok şey yitirmiş olan bir çokkültürlülüğü püskürtmek amacını da gütmeden, o kadar çok göndermede bulunduğum bu modernlik ve evrensellik fikirleri tarafından yutulmaya kendimizi terk etmeyelim. Çünkü başka bir felsefi anlayışı, bu evrenselci modernliğin insan doğasında temelleri olduğunu ve tikel bir tarihsel deneyime indirgenemeyeceğini olumlayan anlayışı reddetmek gerekir. Bırakalım, yaşamının sonlarında onun için en önemli olanın insan haklarına "doğal" bir temel sağlamayı hedefleyen tüm girişimlerle savaşmak ve bu fikrin tarihsel temelleri olduğunu, ama metafizik temellerinin olmadığını olumlamak olduğunu beyan eden Norbert Bobbio bizi ikna etsin. Michel Ignatieff'in *Human Rights as Political Idolatry*'den (Princeton University Press, 2001) söz ederken (açık bir şekilde)

ifade ettiği de budur. Bir doğal hak kuramının böylece reddi, evrenselci anlayışın salt tikel bir tarihsel deneyime bağlı olduğu –ve dolayısıyla da başka uygarlıklarda bu mevhumun toplumsal düşüncenin bir parçası olmadığı fikrini kabul etmemiz gerektiği– anlamına gelmez. Çünkü modern toplumlarla (güncel olsalar da) modern olmayanlar arasında temel bir farklılık vardır. Yalnızca birinciler, evrenselci yargı kategorileri adına, bu kendi kendileri üzerine olduğu kadar ötekiler üzerine de düşünme yeteneğine sahip olabilmiştir. Kolaylıkla bir yandan insan hakları fikrini reddedip diğer yandan da üretimlerinin ve silahlarının gücüyle dünyayı fethedebilecek yeni büyük güçler düşünülebilir, ama bu, modern toplumların evrensel haklar adına konuşma ve eyleme geçme eşsiz yeteneğinden bir şey kaybettirmez. Modernlik ve hakların evrenselliğin karşısında zincirlerinden boşanan büyük tehditler, totaliter rejimlerin, yurttaşların gereksinimleri ve talepleri hakkında kendi anlayışlarını dayatan Nazi rejimi ve komünist yöneticilerin işiydi, bugün de varlıklarının halkın saflığını ve bağdaşıklığını tehdit ettiğini söyledikleri azınlıkları ölüme gönderen totaliter cemaatçiliklerin işidir. Hem tarihin karşı çıktığı jusnaturalizmi hem de modernliğin evrenselci fikrini tikel bir toplum ideolojisine indirgeyen tarihsiciliği aynı kuvvetle reddetmek gerekir.

Çözümlememizin tikel nesnesini yitireceğimiz kadar genel bu perspektiflere sürüklenmeyelim. Ama dinlediğimiz kadınların birincil ve sürekli bir şekilde formülleştirdikleri beyan, "ben bir kadınım" nasıl olur da bu terimlerle yorumlanmaz? Onlar açısından söz konusu olan yalnızca bir erkekten farklı bir şekilde kendilerini tanım-

lamak ya da erkek egemenliğini protesto etmek değil, kendilerini kendi kendilerinin yaratıcısı olarak tanımlamaktır ki, bu yaşamı aktarma bilinci kadar, kendini –yalnızca erkeklerin egemen olduğu bir toplumun onlara atfettiği rollere göre değil– kendi kendisine göre tanımlama ve seçme zorunluluğunu da içerir.

Bu olumlama, bu benliğin icadı bugün kendilerini kendi kendilerinin yaratıcısı olarak ilan etmek için hiçbir aracıdan geçme gereği olmayan ve egosu nihayet onu meşrulaştıran bir benin üzerine kurulan kadınlarındır. Bir tahakkümden kurtulmadan ve toplumsal işlevlere indirgenmeyi reddetmeden önce ben diyebilirler. Bir kadınlar dünyasında, kadınların, ama herkes için öne sürdüğü aynı temel deneyimi kadınlarla erkeklerin paylaştıkları tasavvur edilebilir; ama iki cinsiyet olduğu ve bu ikilik ve bu farklılık üzerinde yalnızca bir cinsellik ve bir kişiliğin tümünün değil, kendi kendisini dayatan normlara boyun eğmek anlamına gelen bir sözcük olan ahlâki bir bilinç olarak değil de benliği yaratan bir bilinç olarak adlandırılabilecek bir şeyin de kendi kendisini inşa ettiği söylenebilir.

Kendi kendini yaratan bu hareketlerin içeriklerini karşılaştırmak yerine, bilimsel ya da idari bir sınıflandırmadan çok havai fişekleri düşündüren varlıklarını ve çeşitliliklerini kabul etmek gerekir.

Bu araştırmanın hareketi, pek gevşek toplumsal cinsiyet fikrini yıkan eleştirel çözümlemelere dayanarak beden bilincini doğrudan benliğin inşasına varan kurtuluş iradesi bilinciyle bağlamaktan oluşuyordu. Amacım bugünün kadınlarının o kadar olumlu imgesini çok sık ak-

tarılan ve bazen işi onları erkek egemenliğinin etkisi gibi göstererek yok etmeye kadar vardıran olumsuz imgelerinin karşısına dikmek değildi. Ama, bu araştırma kadınların sözleriyle beslendiğine göre, kurbanı oldukları –ve kuşkusuz ağırlığını küçümsemeye hiçbir zaman kalkışmadığım– adaletsizlik ve eşitsizlikler yerine doğal olarak kadınların kendi kendileriyle olan ilişkilerine doğru sürüklendim. Bu da yavaş yavaş ön plana kadınların durumunun değil, erkek ya da kadın, ücretli ya da sömürge halkı, tüm bireylerin esas varlık nedeni haline gelen, onların kendi kendilerini yaratıcı eylem yeteneklerinin geçmesine neden oldu. Bu nedenle, bu kitap tamamen, o kadar zenginliğin biriktiği büyük *gender studies* ailesinden kaynaklanmaz; giderek, yazarını da tatmin edecek bir şekilde, genel bir sosyoloji kitabı haline gelmiştir.

X. BÖLÜM

YANITLAR VE SONUÇ

1. Özgürleşmenin Ötesinde

Bu kitaba son vermeden önce, tüm yaklaşımımı şekilden çıkaracak bir yanlış yorumlamayı saf dışı etmem gerekir.

Öznenin batı bireyciliğinin, cemaatin, geleneğin ve iktidar araçlarının kurallarından kurtulmuş bir betisi olduğunu söylemek çekicidir. Üstelik bu kadınlar için büsbütün geçerli değil midir? Dünyanın büyük bir bölümünde toplumsal işlevlerine ve erkeklerin iktidarına boyun eğmiş olarak, umutlarını en başta onları aile vesayetinden ya da kaynana boyunduruğundan kurtaracak çalışma özgürlüğüne bağlarlar. Buradan hareketle, mesleki başarının ötesinde, iktisadi bağımsızlığın, adli eşitliğin ve cinsel özgürlüğün peşinde koşarlar. Özgürleşme bizatihi özne oluşmasının ilkesi değil midir? Özgür, eğitimli, bağımsız ve aileyle cemaatin istekleri yerine kendi kişisel yeğlemeleri doğrultusunda hareket eden kadından başka bir özne imgesi var mıdır? Başka bir deyişle, orta sınıf kökenli batılı kadın özne fikrinin cisimlenmiş haliyken, dünyanın başka her yerinde feminist idealler cemaatçi

baskılar ve dinsel yasaklar tarafından reddedilmiyor mu? Fransa'daki "ne fahişe ne boyun eğen" gibi feminist hareketleri İslâm'a düşman konumlar edinmeye iten de bu gerçek değil midir?

Bu "liberal" görüşü, benim tanımladığım ve çözümlememin merkezine yerleştirdiğim özne fikrinin karşısına çıkaranın ne olduğunun altını çizmek istiyorum. Özne, herhangi bir bireyselcilik ya da özgürleşme biçiminden doğmaz: herkesin özgürlük ve sorumluluğa sahip olma hakkının olumlamasıdır. Bu da bireysel özgürlüğün bir yandan kurtuluş ama diğer yandan da dayanışma olarak ve aynı zamanda en azından, bir bireyi salt bir tüketici olmaya indirgeyen tüm toplumsal, kültürel, psikolojik ya da siyasal belirleyenlere karşı kendi kendinin üretimi arayışı olarak düşünülmesi gerektiği anlamına gelir.

Kuşkusuz, batılı tarzda bir özgürleşme, oluşmakta olan bir özne olarak kadının hizmetine verilmiş güçlerin en büyüğüdür. Ama bu özgürleşmiş kadın aynı zamanda pekâlâ örneğin bir mesleki roller bütününe ya da bir cinsel tüketim nesnesine indirgenmiş bir özne-karşıtı da olabilir. Tersine, tartışma gruplarımıza katılan Müslüman kadınlardan birinin şu beyanının samimiyetini kabul ederim: "Bazı Müslümanlar dinden özgürleşir; ben dinle özgürleşiyorum." Kim dinleri, "yumuşak ticaret" tarafından sağlanacak bir özgürlüğün icrası karşısındaki basit bir engel gibi görmekle tatmin olabilir?

Batılı "liberal" toplumların sunduğu önemli avantajları gayrı-ciddi bir tarzda ele almak söz konusu olmasa bile, kapalı toplumlardan açık toplumlara, cemaatin iktidarından bireysel özgürlüğe ve yoksulluktan zenginliğe

geçişi beklemeye indirgenmiş bir görüşün kimseyi tatmin etmesi mümkün değildir. Kültürlerin bileşimi, birinden ötekine geçişin mantığı filan gibi müphem temalarla da tatmin olmamak gerekir. Burada benim projem, bir kültürden diğerine geçişi ve söz konusu geçiş sırasında oluşabilecek melezlikleri incelemek değildir. Görmeye, dinlemeye ve anlamaya çalıştığım, öznenin oluşumudur, belirlenmiş olarak ya da tüketici olarak kabul edilen bireyin –ya da bir topluluğun– en başta kendi kendisinin yaratıcısı olması ve bilincine varmasına neden olan büyük alt-üst oluşudur, ki bunun da toplumsal çevre, kurumlar ve temsiller üzerinde zorunlu olarak etkileri olmuştur. Ve, ne kadar modernleşme yolu varsa, öznenin oluşumu da o kadar yol izleyebilir. Böylece, farklı kökenlerden kadınları dinlemek, dikkatimizi hemen –önemi de hiçbir zaman reddedilmeyen– çalışma ve istihdam durumuna değil, kendiliğinden beden, cinsellik ve aileyle olan ilişkilere verdikleri önceliğe yöneltti. İki kültür arasında bir karşıtlık, hatta birinden diğerine bir geçiş değil, çıkış kültürü karşısında ve "modern" ve akılcı kültür karşısında bir çifte ikideğerlilik fark ettik. Bu da benliğin özne olarak başarılı ya da değil, bir inşası için büyük bir mekân sağlar. Çok yüzeysel bir şekilde uyum, red ve çatışma terimleriyle betimlenen davranışları belirleyen, aslında kendini özne olarak yaratma yeteneğidir. Kadınların özne olarak inşası da eşitlik mücadeleleriyle başlar ama gerçekten olumlanması, farklılıklarının talep edilmesiyle olur.

2. Farklılıkları Nasıl Kabul Etmeli

Kadınların, betimlemelerinin ve projelerinin dünyası, o kadar yaşamsal bir öneme sahiptir ki, kadınların eylemini daha geniş bir düzende, farklılıkların savunulması hareketlerinin içine yerleştirmekten olabildiğince eksiksiz bir şekilde kaçındım. Ama bu kitabı bu geniş düşünce bütününün içindeki yerini belirlemeden bitirmem olanaksız.

İlk gözlem, bugün toplumun örgütlenmesinin ve üretim, örgütlenme tarzlarının ötesinde, insanlığın çevresiyle sürdürdüğü ilişkiler, kadınların özne olarak kabul edilmeleri ya da kimliklerin ve cemaatlerin, özellikle de dinsel olanlarının çoğulluğunun bunların her birinin özgürlüğüne bir zarar gelmeden tanınmalarının en iyi yolu söz konusu olsun, bizatihi kültürel yönelimler üzerine tartışma ve çatışmaların çoğalıyor olmasıdır. Farklılıkların tanınması talepleri genellikle varlıkların daha adil dağıtılmasını talep edenlerle bağlantılıdır. Hatta, Louis Dumont'la denilebilir ki, eşitsizlik olmadan farklılık olmaz; yeter ki, kültürel taleplerin yalnızca iktisadi mücadelelerle bağlantılı olmaları durumunda önemli oldukları yolunda yanlış bir sonuca varılmasın.

Kültürel farklılıklar teması, ağırlıklı olarak farklı inanış, töre ve dilleri olan grupların yan yana gelmesini tanımak isteyenlerin düşüncelerinde çok da geniş bir yer bulmaz. Çünkü o zaman, en güçlü kültür tarafından ya da Fransa örneğinde olduğu gibi laik bir siyasal iktidar tarafından uygulanabilecek bir hoşgörü dışında çözüm yoktur. İslâm'da olduğu gibi, toplumun öteki veçheleriyle daha sıkı bir şekilde bağlı olduğunda, önemi artar. O zaman, büyük farklılıklar tarafından ayrılmış (ve kat

edilmiş) farklı, ama modernliğin temel ilkelerine aynı tarzda bağlandıkları andan başlayarak eşit olarak kabul edilen toplumsal cinsiyet grupları arasında modernliğin değerlerini paylaştırmak söz konusu olur.

3. Farklılıktan Özneleşmeye

Farklılık temasının kendisi de, aklın, gelişmenin ve ulusun evrenselliğiyle kendisini özdeşleştirme iddiasındaki egemen bir ortamın iktidarına karşı azınlıkları destekleyen feminist hareketin bağrında yer alır. Farklılıkların reddi ve herkese tek bir modelin dayatılması Fransa'da özellikle belirgindir ve toplumsal yaşamın her kesiminde kendisini gösterir. Fransızların ve vekillerinin büyük çoğunluğunun desteğini almış olan (ve hâlâ da bu desteğe sahip olan) bir konum olan yurttaşlık ruhunu cemaatçiliğe karşı korumanın gerektiğini söylemek yeterli değildir; benim de desteklediğim bu konumun, kültürel çeşitlilikle iletişimin evrenselci koşullarını birleştiren düşünce ve örgütlenme biçimlerinin geliştirilmesinin önlenmesi için bir bahane olarak kullanılmaması da gerekir.

Fransa'da "ne fahişe ne boyun eğen" gibi güçlü bir hareketin genelde İslâm'a karşı çok eleştirel konumlar aldığı doğruysa da, bu kültürel çeşitliliğe karşı genel bir muhalefet olarak anlaşılmamalıdır. Amerikalı feministlerin büyük etkisinin, özellikle de Simone de Beauvoir'ı eleştirenlerin dediği gibi muğlak bir ifade olan ve egemen kültürün direnişi nedeniyle tatmin edici sonuçlar doğurmayan eşitlik teması karşısında önceliğin farklılık temasına verilmesinde katkısı olmuştur.

Bugün hiçbir çözümleme kendisini kültürel çeşitliliğin bu olumlu ve etkin savunmasından ayrı tutamaz; ama daha ileriye gidilip de başkalarında olduğu gibi kadınların durumunda da bu farklılığın savunucularına toplumun ve kültürün yaratılmasında tikel bir rol verecek bir bütüncü görüş keşfetmeyi umamayız. Zamanında demokrasiyi çalışma ilişkileri alanına da yaymak isteyen İngiliz sendikacı ve entelektüellerinin durumu buydu. Aynı tarzda, ben de burada kadınların eyleminin en genel hedefini tanımlamaya çalıştım: mallarla iktidarın bir yönetici seçkinler grubunun elinde yoğunlaşmasına dayanan güçlü bir şekilde kutuplaşmış bir gelişme ve öteki kategorilerin de aşağılaştırılması modeli tarafından parçalanmış toplumsal yaşamın yeniden inşası.

Ama ben, kendiliğinden tahakküm ilişkileri üzerinde ısrarcı olmayan çeşitlilik temasını aşmak istiyorum; üstelik bu çeşitlilik teması, hele bazılarının tehlikeli bir tarzda söyledikleri gibi "soyut" bir evrenselciliğin değil, özellikle çeşitlilik temasını toplumsal kutuplaşmaların alt-üst edilmesiyle ilişkilendiren çeşitlilik mücadelelerini suçlayan tahakküm ilişkilerinin yıkılmasına yol açan yönelimlerin ve kültürel eylemlerin üzerinde hiç ısrarcı olmuyor. Bunlar, eşitliğin savunulmasının hayli ötesine giden mücadeleler. Araştırmamızın sonuçları ve benim önerdiğim yorumlanmaları böyle; eşitlik talebine karşılık gelmezler, ama farklılıkların savunmasıyla da yetinmezler. Hatta, çatışma halindeki oyunculara ortak hedefi, yani içinde farklılıkların, çatışmaların, tartışmaların yerlerini aldığı bütünlüklü bir toplum görüşünün yaratılmasını tehdit eden farklılıkçı söylemleri eleştirirler.

Tercümanı olduğumu düşündüğüm konumun ödermiş gibi göründüğü bedel, toplumsal olmaktan çok kültürel bir hareketi daha iyi beslemesidir, bu da, belgelerimizin de gösterdiği gibi, genelde siyasal eylemin, özel olarak da örgütlü feminizmin reddine kadar gidebilir. Ama kadınların dönüştürücü eylemi, dolayısıyla da feminizm, günümüzde zaten her yerde salt siyasal örgütlerin etkisinde değil de düşünce akımları aracılığıyla işlemiyor mu? Bu nedenle sonuçlarımız ilk bakışta sanıldığından daha az şaşırtıcı. Ama gene de en önemlisi bizim, postfeminist kuşağın kadınlarının hedeflerinin annelerininkine göre daha kısıtlı olmadığını, ama toplumlarına, kadınların hareketi hakkında olumsuz tanımlamalarla kopuş halinde, kendisini toplumsal cinsiyetler arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmak üzere eşitsizliklerle ayrımcılıkları yıkmakla kısıtlayan yeni ve çatışma yüklü bir kültürel yönelim getirdiklerini olumlamamızı sağlar.

Araştırmalarımız, özellikle de Fransa'da yaşayan Müslüman kadınların beyanlarının ve davranışlarının çözümlemesi, bize inşa etmekte olduğum oyuncular ve özne sosyolojisini, çeşitli türlerden belirtenler, en başta da o ya da bu hiyerarşik gelir ya da başka bir şey cetveli üzerinde gözlemlenen oyuncuların konumları tarafından kumanda edilen toplumsal davranış araştırmalarından ayıran uzaklık konusunda çok ikna edici bir örnek sağlar. Karşıtlık o kadar büyüktür ki, burada izlediğim yöntemi bir özgürlük sosyolojisi olarak tanımlama eğilimindeyim. Bunu, özgürlüğü özneyi ötekilerinki gibi kendi davranışlarını da yöneltme ve değerlendirme yeteneğine sahip kılacak şekilde kendi benliğinin inşası olarak tanımlayarak yapıyorum.

Toplumsal belirlenimciliklerin araştırılmasının, sahte bilinçlerin teşhirinin ve en etkili toplum felsefecilerinin ana düşmanı haline gelen özne fikrinin kovalanmasının egemenliğindeki on yılların ardından, işte o *özne* fikri yeniden her yerde kendini kabul ettiriyor. O kadar uzun bir süredir neredeyse tek başına, belini büken saldırı ve yanlış anlaşılmaları püskürterek savunan ben, nasıl olur da bundan tatmin olmam? Ama özne sosyolojisinin, yönteminin uygulama noktası olarak, neredeyse tamamen hedefi ve kurbanı oldukları tahakküm açısından incelenmiş olan kadınlar üzerine bir araştırmayı bulması salt rastlantı değildir. Çünkü bugün artık oyuncunun bir tahakküm tarafından şekillendirilen bir dünyada kendi yönelimleri doğrultusunda hareket edemeyeceği yönündeki eski düşünceye karşı durabilecek durumdayız.

Özne fikri bizi insanın para, iktidar, şöhret –ya da herhangi başka bir maddi ya da simgesel varlık türü– peşinde seferber olacağına, kendi kendisinin amacı haline geldiği bir dünyayla tanıştırır. Kendi kendisine doğru bu yönelim aynı şekilde ideal bir yer ya da toplum imgesi aracılığıyla da kendisini gösterebilir. Erkeklere göre toplumsal rolleri tarafından daha az tanımlanan kadınlar, bu ideal dünyaların çekiciliğine kapılır. Toplumsal örgütlenmenin altından ve üstünden taşarlar, altından bedenleriyle, üstünden de bir toplumsal düzenin aşılması gereksinimiyle. "Modern" erkeklerin kendileri aklın etkili olduğu kamusal alanın çekip-çevrilmesiyle meşgulken özel alana bağlı kalmakla suçladıkları kadınlara karşı sık sık dile getirdikleri sitemlerin nedeni de budur. Böylesi bir yargının erkek egemenliğinin meşrulaştırılmasında üzeri-

ne düşen rolü oynadığını kim inkâr edebilir ki?

Aslında, kadınların kültürün yeniden inşasında oynadıkları rol açığa çıkarıldığında, bu yargı suya düşüverir. Gerçekten de, kadınların kanıtladığı, göklerinkine olduğu kadar bedenin yaşamına da bağlılığın akıl alemine girmeyi reddetmemek koşuluyla bir yeniden inşanın taşıyıcısı olabileceğidir ki, tersine akılla duygunun ayrılmasına ve tanrıların olduğu kadar bedenin de baskı altına alınmasına dayanan bir uygarlık yarattıklarından erkekler bunun anlamını çok zor kavrayabilir.

Sözün kısası, erkeklerin saldırgan evrenselciliğiyle, akılla düşsellik arasında bir tercih yapacağına, bunları karıştırmadan birleştiren kadınların giriştiği bir deneyimin tamamen yeniden inşası arasında, karşıtlıktan çok tamamlayıcılık vardır. Bağımlılıklarından doğan ve insan eylemine tanrılardan olduğu kadar bedenden de kaynaklanan sınırlar dayatan davranış ve betimlemelere geri dönme riski ise her zaman varlığını sürdürür.

Böylece, post-feminist kadınların yaşadığı aşırı modern toplum, hem evrenselci hem de küreseldir; hem tekilliğin deneyimini hem de evrenselin düşüncesini yaşar.

Kuşkusuz, bu kadar kolaylıkla karşıt olarak görülebilecek iki fikri birleştirmek için belli bir gayret sarf edilmesi gerekiyor: bir yanda, çokkültürlülük destekçilerinin suçladığı gibi kültürel çeşitlilik için o kadar yıkıcı gözüken evrenselcilik; diğer yandan deneyimin tüm unsurlarının yeniden bütünleştirilmesi fikri. Yanıt, toplumların örgütlenmesinde bulunamaz. Bir toplum aynı anda hem aklın hizmetkârı olup hem de o aklın tekilliğine bağlı kalamaz. İki ideolojinin karışımı en kötü sonuçları doğura-

bilir, özellikle de bir *Volk*'u (cemaat) evrenselci, bilimsel ve teknik akılla özdeşleştirirse. Ayrılmış olanı yeniden birleştiren, onu koruyan ve bunu da akla dayanarak ve tabi olduğu tahakkümlerden kurtularak yapan da, özne olmak için uyguladıklarıyla, pekâlâ da toplumsal oyuncudur. Modernliği tanımlayan, birbirini tamamlayan iki ilkenin birliğidir: akla inanç ve evrensel bir şekilde belirlenmiş bireysel hakların savunulması. Günümüzün kadın hareketi, her şeyin başında erkeklerin kadınlara karşı öne sürdükleri akıl dışı oldukları suçlamasının mahkûm edilmesinin yanında, kadın hakları adına sürdürülür.

İki bileşeni, akıl ve kişisel hakların savunulması bağlantılı olduğunda, evrenselcilik modernliğin merkezi tanımını oluşturur. Evrenselcilik ne belli bir toplumun özelliğidir, ne de bir tek modernleşme türünün mantığı. Modernlikle modernleşmenin bu ayrılması, *Un nouveau paradigme* (2005) başlıklı kitabımın ikinci kısmında uzun uzun çözümlenmiş ve doğrulanmıştır. Bu hiçbir zaman unutulmamalıdır, özellikle de modernleşmenin çok tikel bir modelindeki krizin sonuçlarını inceleyen bir araştırmada: bu modelin modernliğin zaferine giden *tek* yol olduğu fikrinin içinde sıklıkla ifade edildiği Avrupa modeli. Bu mutlaka reddedilmesi gereken bir iddiadır.

4. İtirazlar

Törelerde ve benliğin betimlenmelerindeki bu dönüşümünün doğası bir kez iyice anlaşıldığında, bana yöneltilen en doğrudan eleştirilere yanıt verebilecek duruma gelirim. Kadınların birçoğunun sözünü ettiğim temalara

yabancı olduğu, daha sıklıkla da bu işleri ancak boş vakti ve her gün süpermarketten çocukların okuluna koşmak zorunda kalmaması için yeterince olanağı olan kadınların yapabileceği itirazları yöneltiliyor. Son olarak, başkaları da gözlemlerimin büyük feminist çağdan kalma olduğunu ve genç kadınların feminist temalarla pek de kendilerini üzmeyecek kadar siyasete düşmanlık duyduğunu savunuyor.

Çoğunlukla önyargıların ifadesi olan bu itirazları kısaca yanıtlamak isterim. Birlikte çalıştığımız kadınlar ayrıcalıklı kategorilerden değildi. Ne olursa olsun, sanki bu bir lüksmüş gibi, hâlâ yalnızca zenginlerin fikir sahibi olabileceğinin öne sürülmesini şaşırtıcı buluyorum.

Ama ben kendimi bu türden itirazların çok ötesine yerleştirmek istiyorum. Çözümlemelerimi belgelere, kadınların sözlerine dayandırmayı seçtim. Bu yöntem, sanırım en sık önerilen tariflerin ve sonuçların çok daha ilerisine gitmemi sağladı. Ama araştırmanın bu yoğunluğunun da bir bedeli oldu: kadınların yaşamında en mahrem ne varsa ona yoğunlaşır gibi oldu ve birden, ortak taahhütlerden ve hatta sözü edilen sorunların siyasal, kültürel ya da ekolojik boyutlarının bilincinden yoksun olmakla zayıflatılmış gibi gözüktü.

Dünyanın başka yerlerinde ya da Fransa'dakinden daha zor koşullarda benzer çalışmalara girişecek durumda değilim. Ama başkalarının bunu yapmasını dilerim, zira elde edilecek sonuçların burada sunduklarıma yakın olacağını düşünmeme yol açan nedenlerim var. Bu nedenlerin en kişisel ve en güçlü olanı, özellikle François Dubet tarafından eşzamanlı olarak Brezilya ve Şili'de kadınlar üzerine yürütülen araştırmalara katılmış olmamdır. Bre-

zilya'daki *comunidades ecclesiais de base*'de olduğu gibi, Şili' deki *campamentos*'ta da kendi çıkarlarını ve çocuklarınınkini savunmak üzere birleşen (genellikle tek ebeveynli ailelerdeki) kadınlar da kendi aralarında cinselliklerinden ve erkeklerle olan ilişkilerinden konuşuyordu. Paris'te, Saint Bernard kilisesinin işgaliyle sonuçlanan –ve sert bir polis müdahalesine neden olan– sans-papiers (kimliği olmayanlar) hareketinin içinde, önde gelen önderlerinden biri olan Madgidène Cissé'nin *sans-papières* (kimliği olmayan kadınlar) olarak adlandırdığı ve aynı anda hem herkesin hareketine katılmayı hem de erkeklere olan bağımlılıklarının bilincinde olduklarını olumlamayı bilen bir kadınlar grubu oluştu. Çok farklı bir espride, en uzunu Tayvan'da olmak üzere birçok ülkede sendikacı (kadınların) seks işçileri oldukları fikrini savunmalarını dinledim. Bu örneklerden her biri kısıtlıdır, ama ötekilerle birleştirildiğinde, üstelik ziyaret ettiğim Latin Amerika üniversitelerindeki kadın araştırmaları bölümlerinin artması bağlamında, bizi bir durumla diğeri arasındaki önemli farklılıkların dışında, birbirinin aynı olan bir kadın bilinci ve eylemini araştırmaya itmektedir.

Şimdi başka bir yöne dönüp, düşüncemin Fransa'yla kısıtlı olmadığını gösterdim sanırım. İskandinav ülkelerinde, Büyük Britanya'da ve Kanada'da –ve Fransızca konuşan Quebec bölgesinde– çok daha belirgin kadın temalarının varlığının bilincindeyim. Nihayet, kendi ülkelerinde olduğu kadar dışında da önemli ve kalıcı bir entelektüel etkileri olan Birleşik Devletler feminist düşüncesine neler borçlu olduğumuzu söylemeden geçilebilir mi?

Kuşkusuz, sonuçlarımızın doğası gezegenin hatta bir tek ülkenin kadın nüfusunun tamamı hakkında geçerli olabilecek yargılara varmamıza izin vermez, benim de böyle bir iddiam yok. Buna karşılık bizi, genellikle yalnız kurban olarak görülen bu kadınların olumlu, yenilikçi davranışlarının önemini kabul etmeye zorlar. Gerçekleştirdiğimiz görüşmeler yerel durumlara bağlı değildi, hele yanıt verenlerin ülkelerinin siyasal yaşamına hiç değildi. Tersine, genel terimlerle tanımlanmış bir benlik bilincini gün ışığına çıkardılar. Bir ulusal durumdan diğerine en çok değişecek olanlarsa ortak eyleme geçiş (ya da geçmeyiş) biçimleridir. Demek ki, şu anki dünyada kadınların erkeklerle ve kendi kendileriyle ilişkilerini değiştiren genel bir kültürel dönüşüm hareketinin olduğu varsayımını benimsemek, gayrimeşru olmaz.

Bu kadar muazzam bir sonuca karşı öne sürülebilecek çekinceler, dikkatle dinlenecektir; ama alınan risk elde edilen sonuçların doğası adına olmalıdır. Batı toplumlarına özgü olan, kadınların seslerinin tikel bir modernleşme tarzının tıkandığı anda duyuluyor olmasıdır ki, bu da ona başka bir bağlamda bulunması pek de olası olmayan bir tını vermiştir. Hem zayıflamış hem de yumuşamış olan bu yaşlı toplumlarda, ortak bir fikir güçlü bir şekilde ortaya çıkıyor: aşırı tahakküm biçimleri yaratan, fethettiği doğayı tahrip eden modernleşmenin olumsuz etkileriyle mücadele etmek. Parçalanmış olan ortak ve bireysel deneyimi yeniden oluşturmaya, modernleşmenin önceki safhalarının birbirinin karşısına çıkarttığı terimler arasında bağlar kurmaya çalışıyoruz: bedenle ruh arasında, çıkar ve duygu arasında, farklı ve aynı arasında.

İçinde bulunduğumuz dünyanın, siyasal ekoloji militanlarının ısrarla dediği gibi varlığımızı sürdürmemizin bağlı olduğu büyük projesi budur. Toplumlarımızın bu yeni yöneliminin içinde, dikkatimiz merkezi bir soruna takıldı: bu yeniden inşanın oyuncuları kimler? Sanayi toplumunda emekçilere, ya da daha uzak bir geçmişte, feodal sistemi yıkan tüccarlara ait olan o merkezi yeri, şimdi kim işgal ediyor?

Benim yanıtım, bunun kadınlar olduğu yönünde, çünkü tüm kaynakları beyaz, erişkin, her türlü gelirin efendisi ya da sahibi, silah taşıyan erkeklerden oluşan bir yönetici seçkinler grubunun elinde biriktiren toplumların kutuplaşmasının en eksiksiz kurbanları onlardı. Kadınlar o zaman öznelikten yoksun bırakılmış, bilinçleri değil işlevleriyle tanımlanan *oyuncu-olmayanlar* olarak düşünülüyordu.

Bu varsayımı doğrulamak için, kadınların sesini dinledim ve sorguladım, bu hayli az rastlanan bir yöntem, çünkü kurbanlardan, konuşma becerisine sahipmiş gibi değil, genellikle susturulmuş gibi söz edilir. Burada benimsenen, özgünlüğü gibi kısıtlılığıyla da algılanması gereken yöntem, kadınların yeni benlik olumlamalarının doğrudan ve derinden sözünü ettiğim kültürel alt-üst oluşla bağlı olduğunu göstermektir. Kadınları en önemli toplumsal (kadın) oyuncular haline getiren şeyin karşılığı, onların eylemlerinin, yakın geçmişte bizatihi feminist hareketin olduğu türde bir toplumsal hareket olmamasıdır. Kadın bilinci ve toplumsal değişme artık ayrılamaz ve kadınlar da bir toplumsal hareketten çok, bir *kültürel hareket* oluşturur.

Başka bir eleştiri: benim, tam da feminist mücadele-

lerin radikalliklerini ve görünürlüklerini yitirdikleri bir anda, kadın bilincine aşırı bir önem vermem kınanıyor. Eşitsizlikler artar, şiddet uluslar arası düzeyde yoğunlaşır ve ordularla teröristler karşı karşıya gelirken, neden kadınlar toplumumun merkezi simgesi olarak seçilsin ki? Büyük siyasal tartışmalara, birlikle çeşitliliği, yenilikle geleneği birleştirmeye çalıştıklarına göre, neden hak ettikleri önem verilmez? Eninde sonunda, benim yaklaşım tarzımı en çok reddedenler, toplumsal cinsiyet boyutunun toplumsal yaşamdan yavaş yavaş kaybolduğuna inanan kadın ya da erkeklerdir.

Bu itirazlara yanıt olarak, takdim ettiğim ve geçerliliğini kanıtladığımı sandığım iki varsayımı anımsatmak isterim. Birincisi, bizim toplum türümüzde kadınların yalnızca kurban değil, aynı zamanda ve daha da çok, diğer toplum kategorilerinde nadiren görülen bir güçle rollerini olumlayan (kadın) oyuncular olmalarıdır. Nasıl ki başkalarının yalnızca kapitalizmin krizinin etkilerini gördüğü yerde, bir işçi hareketinin varlığı belirlenebiliyorsa, ben de, genelde öngörülmediği kadar olumlayıcı ve kendinden emin seslerin duyulmasını sağladığımı sanıyorum. İkincisi, kadınların üstlendikleri yeni rollerini, dinamizmini kaynakların birkaç elde toplanmasından ve dolayısıyla da çok güçlü iç gerilimlerden alan bir toplumdan, parçalanmış olanı yeniden bir araya getirmeye ve eski sert tercihlerin yerine ikideğerli, bazen üstlenilmesi zor olan ama birçoklarının tahammül edilemez bulduğu radikal seçimlere tercih edilebilecek tepkilere neden olan çözümlerin araştırılmasını koymaya çalışan bir toplum türüne bizi taşıyan bir toplumsal alt-üst oluş sürecinin

içine yerleştiriyor olmalarıdır. Bu nedenle, kadınların durumunun, eyleminin ve haklarının çevresinde dolanan tartışma ve çatışmaların zamanımızın en önemli tartışma ve çatışmaları olduğunu savunuyorum. Feminist mücadeleler gündelik haberlerin ikinci planına düşer gibi olduğundan, bunun daha da güçlü bir şekilde olumlanması gerekir.

Dünyanın fatihleri toplumundan benliğin inşası toplumuna geçişi sağlayan alt-üst oluş, erkekler toplumunun yerine bir kadınlar toplumu koydu. Kadınların aşağılanmalarının şimdi yerini eşitliğe bırakacağını düşünmek için hiçbir neden yok. Bugün, kadınların özne olarak davranma yeteneği, erkeklerden daha *fazla*. Hem dünyanın yeniden oluşması ve eski ikiliklerin aşılmasından oluşan tarihsel idealin taşıyıcısı oldukları için, hem de bedenlerini, yaşam yaratıcısı rollerini, cinselliklerini daha doğrudan ele aldıkları için.

Erkeklerin tarihselliği çekip çevirdikleri ve benlik bilincini yarattıkları uzun bir dönem yaşadık. Şimdi, birkaç onyıldır ve belirsiz bir süre için, belki de öngörülebilecek bir sonu olmaksızın, "anlamı" erkeklerin elleri, kafası ve cinsiyetinde olacağına kadınların elleri, kafası ve cinsiyetinde olan bireysel yaşamlar sürdürüyoruz.

Özetle, önemli olan seçmek: kadın kategorisi, salt toplumsal olmayan bir tanıma sahip olduğu için, içeriği doğrudan toplumsal, iktisadi ya da kültürel olana kıyasla daha zayıf mıdır? Ya da, tersine, gerçek toplumsal grupların, çıkarlarının ve ortak eylem biçimlerinin üzerinde, daha kökten kültürel sorun ve yönelimleri sorguladıkları için kadınları, kategori ve fail olarak erkeklerin üzerinde yerleştirmek gerekli midir? Birinci yanıt birçokları, özel-

likle Marksistler ve günümüzde de, oyuncuların farklılığına ya da savaşılacak tahakküme yönelmiş olsun, çokkültürlülüğü savunan herkes tarafından seçilmiştir.

Ben açıkça ikinci yanıtı seçenlerdenim. Ama bunu, kendisini olumlamaya çalıştığında kültürel kimliğin karşılaştığı sorunları hiçbir şekilde azımsamadan yapıyorum. Modernliğin merkezi bir özelliğini gördüğüm evrenselcilik, bilimin sonuçları kadar bireysel hakların savunulmasıyla da eşanlamlıdır. Feminizmin en yüce önemi, eşitsizlik ve haksızlık karşısındaki mücadelelerin ötesinde, kendilerini merkezi bir formülle özetleyebilecek her kadının temel haklarını formülleştirmiş ve savunmuştur: özgür bir birey olma hakkı, yani kendi yönelimleri ve Amartya Sen'in, Paul Ricœur tarafından "olabilmek" diye çok güzel çevrilen terimiyle, *capabilities*'i tarafından yönetilme hakkı. Aydınlanma ruhunun bağrında yer alan bu evrenselci bireycilik, yalnızca belli bir kültüre, 18. ve 19. yy. Avrupa'sına özgü değildir. Modernliğin tanımının o kadar önemli bir parçasıdır ki, ona tanıdığım merkezi önem, modernlik fikrinin modernleşme yolları fikirlerine kumanda ettiğini anımsatmanın başka bir yoludur.

Bir erkeğin, kadınların durumu ve eyleminin iyi bir çözümlemecisi olamayacağı savına yanıt vermek üzere bir söz ekleyeceğim. Kadınlardan söz eden neredeyse tüm ilginç kitapların kadınlar tarafından yazılmış olduğu olgusuyla da desteklenen bu yargıya büyük ölçüde katılıyorum. Yalnızca onları kişisel olarak daha fazla ilgilendiren sorunlara karşı kadınların daha büyük bir hassasiyete sahip olduklarından değil, ama kadınlar tarafından davaları uğruna yürütülen mücadeleler olmasa, benim-

kiler de içinde olmak üzere günümüz düşünceler bütününün gelişemeyecek olmasından. Buna karşılık, söz konusu olan bir kültürün sorunlarının ve değişmelerinin bütünü içinde kadın sorunlarının yerini yorumlamak olduğunda, kadınlarla erkekler eşit konumda yer alırlar. Eğer bu bakış açısı kabul edilirse, bir erkek tarafından yürütülen bir araştırmanın kadınlar tarafından yönetilecek olana göre illaki de daha iyi ya da daha kötü olduğunu söylemek için hiçbir neden yoktur. Bir araştırmanın ilginçliği, araştırmacının kişiliğinden çok, varsayımlarının ve kanıtlama yöntemlerinin niteliğine bağlı değil midir?

5. Bir Özgürlük Sosyolojisi

Bu kitabın ana varlık nedeni, söylediğim gibi toplumsal sistemlerin araştırılmasıyla değil, oyuncularının araştırılmasıyla tanımlanan bir sosyolojinin savunulmasına somut bir katkı getirmektir. Eğer oyuncuyu aynı zamanda toplumsal eylemin gölgedeki, bir düzen, bir çıkar cemaati ve hatta akıl uğruna bireyi yok eden yüzüne de uygulanabilecek bir şekilde bir haklar varlığı olarak tanımlarsak, bu ikisi aynı anlama gelmez.

Büyük ölçüde totaliterlikler, uluslar arası iç savaşlar, azınlıkların saf dışı edilmesi ve bireysel özgürlüklerin yok edilmesinin egemenliğinde geçen bir yüzyıldan çıkıyoruz. Dünyanın bazı yerlerinde yaşam ve eğitim düzeyinin yükselmesi etkileyicidir, ama sona ermiş olan ve bize özgürlükleri ve hakları savunmamız için en güçlü nedenleri veren yüzyılı en derinden etkileyen, kitle imhasıdır.

Kadınların tarihi de, onların haklarının ve öznelikle-

rinin tanınmasının reddinin egemenliğinde geçti. Kadınlar toplumsal işlevlerine indirgenmişti. Her alanda ve dünyanın her yerinde, özellikle de yüksek çıkarlar ya da erkeklerin sözüm ona "doğal" üstünlükleri adına kadınlara değerler, normlar ve yaşam biçimleri dayatan kötülüğün güçleri tarafından ezildiklerinde, onların seslerini dinleme, temel haklarını ele alan ortak eylemleri çözümleme gereksinimi de bundan kaynaklanır.

İki yüzyıldır, mutlak devleti deviren yurttaşların, işyerlerinde haklarını savunan işçilerin, yabancı bir tahakkümden kurtulan sömürge halklarının ve erkek egemenliğini reddeden kadınların sesini dinledik. Ama incelediğimiz vaka, post-feminizminki, bizi daha ileriye gitmeye zorluyor, çünkü artık söz konusu olan nesnel bir gerçeklik ya da ortak bir irade adına bir tahakküme karşı mücadele etmek değil, ortak eyleme doğrudan amaç olarak özgürlüğün, kendi kendilerinin yaratıcısı ve kurtarıcısı olan öznelerin özgürlüğünün ilanını vermektir.

Sosyolojinin, çözümlemelerinin ve gözlemlerinin merkezi nesnesi olarak düşünmesi gereken, bir yanda belirlenimcilerle (deterministler) toplumsal güçler, diğer yanda da hak ve *hak sahibi olma hakkı* talepleri arasındaki bu karşılaşmadır. Her düzeyden kurtuluş hareketleri tarafından sürdürülen mücadeleler, toplumsal düşüncedeki bu alt-üst oluşu olası kılmıştır. Ama geçmişte, genellikle tersi bir evrim gerçekleşmiş, kurtuluş hareketlerini otoriter iktidarlara dönüştürmüştür. Çünkü, egemenlikler hiçbir zaman tamamlanmasa da, ortadan da kalkmazlar. Toplumsal bilimler otoriter sistemleri ve her türden tahakküm biçimini eleştirmekle yetinemez. Hiçbir zaman hiç-

bir oyuncunun güçsüzlüğe ve sahte bilince indirgenemediğini ve her yerde olası eylemlerden söz eden seslerin duyulduğuna da ikna etmeleri gerekir. İncelediğimiz kadınların bilinci kendi varlıklarının anlamına yaklaşmamı sağladı. Bu da başka araştırmacıları, başka alanlarda aynı çözümleme alt-üst edişini uygulamaya ve her yerde kurulu düzene karşı çıkan yeni oyuncuların, yeni özne kişiliklerinin yaratılmasını keşfetmeye cesaretlendirmesi gerekir. Hepimizin görevi, eksikliğini o kadar çektiğimiz bu özne, toplumsal hareketler, özgürlükler ve kurtuluşlar düşüncesini inşa etmektir.

KAYNAKÇA

Rachel ADAMS ve David SAVRAN, *The Masculinity Studies Reader,* Malden, Mass., Blackwell, 2002 (contient beaucoup de textss classiques).

Denis ALTMAN, *Homosexuality, Oppression and Liberation,* New York, 1971.

Sara AHMED ve Jacky STAGEY, *Thinking through the Skin,* New York, Routledge, 2001.

Sylviane AGACINSKI, *Politique des sexes* (utiliser la 2e éd. précédée de: *Mise au point sur la parité*), Paris, Seuil, 1998, 2001.

_____ , *Métaphysique des sexes. Masculin/Féminin aux sources du christianisme,* Paris, Seuil, "Librairie duXXIe siècle", 2005.

Marina ARIZA, *Mujeres Migrantes en República Dominicana,* Mexico, IIS, 2000.

Fadela AMARA, *Ni putes ni soumises,* Paris, La Découverte, 2003.

Élisabeth BADINTER, *L'un est l'autre. Des relations des hommes et femmes,* Paris, O. Jacob, 1986.

_____ , *Fausse route,* Paris, O. Jacob, 2003.

Christine BARD, Christian BAUDELOT, Janine MOSSUZ-LAVAU), *Quand les femmes s'en mèlent. Genre et politique,* Paris, La Martinière, 2004.

Georges BATAILLE, *L'Érotisme,* Paris, Minuit, 1957.

Philippe BATAILLE ve Francoise GASPARD, *Comment les femmes changent la politique,* La Découverte, 1999.

Valeria BAZTTAGLIA, *Ce sexe qui nous dépasse,* in *Cosmopolitiques,* n° 4, Aube, 2003.

Simone de BEAUVOIR, *Le Deuxième Sexe* (1949). T. I : *Les faits et les mythes;* t. II: *L'expérience vécue,* Paris, Gallimard, "Folio" (2 tomes), 1997.

Brett BEEMYN ve Mickey ELIASON, *Queer Studies. A Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Anthology,* New York University Press, 1996.

Sylvia BENHABIB, Judith BUTLER, Drucilla CORNELL, Nancy FRASER, *Feminist Contentions. A Philosophical Exchange,* Routledge, 1995.

Nicole BENOIT, Edgar MORIN, Bernard PAILLARD, *La Femme majeure. Nouvelle feminité, nouveau feminisme,* Paris, Seuil, 1973.

Leo BERSANI, *Homos,* Harvard University Press, trad. fr. *Homos,* Paris, O. Jacob, 1995.

Annie BIDET-MORDEL, "Les Rapports sociaux de sexe", *Actuel Marx,* n° 30, Paris, PUF, 2001.
Mark BLASIUS, *Sexual Identity. Queer Politics,* Princeton, 2001.
Marie-Hélène BOURCIER, *Queer zones. Politiques des identities sexuelles, des representations et des savoirs,* Paris, Balland, 2001.
Pierre BOURDIEU, *La Domination masculine,* Paris, Seuil, "Liber", 1998.
Dounia BOUZAR ve Saïda KADA, *L'une voilée, l'autre pas. Le témoignage de deux musulmanes françaises,* Paris, Albin Michel, 2003.
Ramonina BREA ve Isis DUARTE, *Entre la Calle y la Casa,* Santo Domingo, Profamilia, 1997.
Cristina BRUSCHINI ve Sandra UNBEHAUM, *Género, tecnocracia e sociedade brasileira,* São Paulo, 2002.
Judith BUTLER, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity,* Routledge, 1990, nouv. éd. 1997.
_____ , *The Psychic Life of Power. Theories in Subjection,* 1997, trad. fr.: *La Vie psychique du pouvoir,* Paris, Leo Scherer, 2002.
_____ , *Bodies that Matter: On the discursive Limits of Sex,* Routledge, 1993.
_____ , *Excitable Speech. A Politics of the Performative,* Londres et New York, Routledge, 1997, trad. fr.: *Le Pouvoir des mots. Politique du performatif,* Paris, Éd. Amsterdam, 2004.
Judith BUTLER ve Joan W. SCOTT, *Feminists Theorize the Political,* Routledge, 1992 (en particulier la 4e partie: *Critical Practices).*
Cahiers de doléances des femmes, 1789, Paris, Des Femmes, 1981.
Christine CASTELAIN-MEUNIER, *La Place des hommes et les métamorphoses de la famille,* Paris, PUP, 2002.
_____ , *Les Métamorphoses du masculin,* Paris, PUF, 2005.
Carme CASTELLS, *Perspectivas feministas en Teoria Politica,* Barcelone, Paidos, 1996.
Chahla CHAFIQ ve Fahrad KHOSROKHAVAR, *Femmes sous le voile face à la loi islamique,* Paris, Éd. du Félin, 1995.
Noëlle CHATELET, *La Tète en bos,* Paris, Seuil, 2002.
Nancy J. CHODOROV, *The Reproduction of Mothering. Psychanalysis and the Sociology of Gender,* University of California Press, 1978.
_____ , *The Power of Feelings. Personal Meaning in Psychoanalysis, Gender and Culture,* Yale University Press, 1999.
Jean L. COHEN, *Regulating Intimacy. A new Legal Paradigm,* Princeton University Press, 2002.
Les Communautés éectives. Une subjectivation Queer, in *L'Unebévue,* Paris, EPEL, 2000.
Drucilla CORNELL, *The Imaginary Domain. Abortion, Pornography and Sexual Harrassment,* Routledge, 1995.

Drucilla CORNELL, *Feminism and Pornography,* Oxford, 2000. (La 1re partie comprend des textes des principales adversaires féministes de la pornographie: Andrea Dworkin et Catharina A. Mackinnon. Dans la 4e partie, un article de Judith Butler, d'une tout autre orientation.)

Krassimira DASKALOVA, *Voices of their own. Oral history Interviews of Women, Sofia,* Poles, 2004 (recueil de témoignages).

Angela DAVIS, *Women, Race and Class,* 1re éd. 1981, Vintage, 1983.

Christine DETREZ, *La Construction sociale du corps,* Paris, Seuil, "Inédit", 2002.

Josephine DONOVAN, *Feminist Theory. The Intellectual Tradition,* Continuum New York, 1985, nouv. éd. 1992, 2000.

Andrea DWORKIN, *Intercourse,* Free Press, 1987.

Jean Bethke ELSHTAIN, *Public Man, Private Woman,* Princeton, 1981.

Stephen M. ENGEL, *The Unfinished Revolution. Social Movement Theory and the Gay and Lesbian Movement,* Cambridge, 2001.

Joanne ENTWISTLE, *The Fashioned Body,* Polity, 2001 (livre general sur la mode).

Feminist Theory. A Critique of Ideologies, in *Signs,* automne 1981.

Les femmes s'entêtent (présente par Simone de Beauvoir), in *Les Temps modernes,* avril-mai 1974 (témoignages).

Kathy FERGUSON, *The Man Question: Visions of Subjectivity in Feminist Theory,* University of California Press, 1993.

Jean-Louis FLANDRIN, *Le Sexe et l'Occident. Évolution des attitudes et des comportements,* Paris, Seuil, "Points", 1981.

Florianopolis, in *Estudos Feministas,* sept. 2000.

Michel FOUCAULT, *Histoire de la sexualité.* Tome I: *La Volonté de savoir,* Paris, Gallimard, 1976.

Antoinette FOUQUE, *Il y a deux sexes,* Paris, Gallimard, 1955, nouv. éd. augmentée, 2004.

Genevieve FRAISSE, *Les Femmes et leur histoire,* Paris, Gallimard, 1998.

_____ , *Muse de la Raison. Démocratic et exclusion des femmes en France,* Paris, Gallimard, 1995 (1re éd 1989).

_____ , *La Controverse des sexes,* Paris, PUF, 2001.

Sigmund FREUD, "Le moi et le ça", in *Essais de Psychologie,* Paris, Payot, nouv. éd., 1963.

Nancy FRASER, *Justice Interruptus. Critical Reflections on the "postsocialist" condition,* Routledge, 1997 (cf. 3e partie: Interventions féministes).

Mary MC CLINTOK FULKERSON, *Changing the Subject. Women's Discourses and Feminist Theology,* Minneapolis Fortress Press, 1994.

Marjorie GARBER, *Bisexuality and the Eroticism of Everyday Life,* New York, Routledge, 2000.

Delphine GARDEY ve Ilana LOWY (dir.), *L'Invention du naturel. Les sciences et la fabrication du masculin et du feminin,* Paris, EAC, 2000.
Françoise GASPARD, *Les Femmes dans la prise de décision en France et en Europe,* Paris, L'Harmattan, 1997 (sur la parité).
Françoise GASPARD ve Fahrad KHOSROKHAVAR, *Le Foulard et la République,* Paris, La Découverte, 1995.
Gender Equality, Striving for Jutice in an Unequal World, UNRSID, 2005 (apres Beijing).
Genre et politique: Débats et perspectives (textes réunis et présentés par Thanh HUYEN BALLMER CAO, Veronique MOTTIER et Léa SGIER). Textes d'une dizaine d'auteurs, en particulier de Chantal Moufife: *Feminisme, citoyennete et democratic plurielle,* p. 167-199.
Anthony GIDDENS, *The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies,* Londres, Polity, 1992.
Carol GILLIGAN, *In a Different Voice,* Harvard, 1982 (un grand classique).
Erving GOFFMAN, *L'Arrangement des sexes,* La Dispute, 2002, trad. fr. d'un article de *Theory and Society,* 1977.
Nilüfer GÖLE, *Musulmanes et modernes. Voile et civilisation en Turquie,* Paris, La Découverte, 1993.
_____, *Interpénétrations. L'Islam et l'Europe,* Paris, Galaade, 2005.
Eva GOTHLIN, *Sexe et existence. La philosophie de Simone de Beauvoir, 1991-1996,* Paris, Michalon, 2001, trad. fr.
Wladimir GRANOFF, *La Pensée et le feminin,* Paris, Flammarion, 2004.
German GREER, *The Female Eunuque,* 1970, republié constamment jusqu'en 2003.
André GREEN, LES *Chaines d'Eros. Actualité du sexuel, Paris,* O. Jacob, 1997.
Nacira GUENIF-SOUILAMAS ve Éric MACÉ, *Les Féministes et le garcon arabe,* La Tour d'Aigues, Éd. de l'Aube, 2004.
Martine GROSS, *L'Homoparentalité,* Paris, PUF, "Que sais-je?", 2003.
_____, (dir.), *Homoparentalités. État des lieux,* Paris, Erès, 2005.
Carol GOULD, *Gender, Key Concepts in Critical Theory,* Humanity Books, 1997.
Martine GUILBERT ve Viviane ISAMBERT-JAMATI, *Travail féminin et travail à domicile,* Paris, CNRS, 1956.
David M. HALPERIN, *Saint Foucault. Towards a Gay Hagiography,* Oxford University Press, 1995, trad. fr. EPEL, 2000.
Nathalie HEINICH, *Les Ambivalences de l'émancipation féminine,* Paris, Albin Michel, 2003.
Françoise HÉRITIER, *Masculin/Féminin.* Tome I: *La penséo de la difference,* tome II: *Dissoudre la hiérarchie,* Paris, O. Jacob, 1996, 2002.
Anne C. HERMANN ve Abigail J. STEWART, *Theorizing Feminism. Parallel Trends in the Humanities and Social Sciences,* Westview, 2001.

Homme/Femme, in *Terrain,* n° 42, Maison des sciences de l'homme, 2004.
Marie-Claude HURTIG, Michele KAIL ve Helene ROUGH, *Sexe et genre. De la hiérarchie entre les sexes,* Paris, CNRS, 1991.
Luce IRIGARAY, *Ce sexe qui n'en est pas un,* Paris, Minuit, 1973.
_____, *Speculum. De l'autre femme,* Paris, Minuit, 1974.
_____, *Éthique de la différence sexuelle* (recueil de cours), Paris, Minuit, 1984.
_____, *Être deux,* Grasset, 1992.
Diana CROWLEY JACK, *Silencing the Self. Women and Depression,* Harper, 1993.
Annamarie JAGOSE, *Queer Theory. An introduction,* New York University Press, 1996.
Inoam KACHACHI, *Parole d'Irakiennes,* Paris, Serpent à plumes, 2003.
Jonathan Ned KATZ, *The Invention of Heterosexuality* (préf. de Gore Vidal), Penguin, 1996.
Julia KRISTEVA, *Le Génie féminin,* volume 2: *Mélanie Klein,* Paris, Gallimard, "Folio Essais", 2000.
Thomas W. LAQUEUR, *La Fabrique du sexe. Essai sur le corps et le genre en Occident,* trad, fr., Paris, Gallimard, 1992.
Teresa de LAURENTIS, *The Practice of Love,* University of Indiana Press, 1999.
Jacqueline LAUFER, Catherine MARRY ve Margaret MARUANI, *Masculin-Féminin: questions pour les sciences de l'homme,* Paris, PUF, 2001.
Annick LE GUEN, *De mères en filles. Images de la feminité,* Paris, PUF, 2001.
Jacqueline HUPPERT-LAUFER, *La Féminité neutraliée? Les femmes cadres dans l'entreprise,* Paris, Flammarion, 1982.
Gilles LIPOVETSKY, *La Troisième Femme,* Paris, Gallimard, 1997.
Christine LEMOINE ve Ingrid RENARD, *Attirances. Lesbiennes ferns et lesbiennes butchs,* Éd. Gaies et lesbiennes, Penguin, 1995.
Catharine MAC KINNON, *Feminism unmodified: Discourses on Life and Law,* Harvard University Press, 1989.
_____, *Toward a Feminist Theory of State,* Harvard University Press, 1989.
Dominique MEDA, *Le Temps des femmes. Pour un nouveau partage des rôles,* Paris, Flammarion, "Champs", 2001.
Fatima MERNISSI, *Beyond the Veil. Male-female Dynamics in Modern Muslim Societies,* Ire éd. en anglais, 1975, Ire éd. en fr., Tierce, 1982, nouv. éd., Indiana University Press, 1987.
Kate MILLETT, *Sexual Politics,* New York, Doubleday, 1969, trad. fr.: *La Politique du mâle,* Paris, Stock, 1971 (un classique souvent réédité).
Nicole-Claude MATHIEU, *L'Arraisonnement des femmes. Essais en anthropologie des sexes,* Paris, EHESS, 1985.
_____, *L'Anatomie politique. Categorisation des idéologies de sexe,* Paris, Côté Femmes, 1991.

Annelise MAUGUE, *L'Identité masculine en crise au tournant du siècle,* Paris, Rivages, 1987; Paris, Payot, 2001.
Angela MILES, *Integrative Feminism: Building Global Vision, 1960's to 90's,* Routledge, 1996.
Andrée MICHEL, *Femmes, sexisme et société,* Paris, PUF, 1977.
Juliet MITCHELL, *Woman's Estate,* New York, Vintage, 1973.
Chantal MOUFFE, *Dimension of Radical Democracy: Pluralism, Citizenship, Community,* Londres, Verso, 1992.
Véronique NAHOUM GRAPPE, *Le Féninisme,* Paris, Hachette, 1996.
Martha C. NUSSBAUM, *Sex and Social Justice,* Oxford University Press, 1999.
_____, *Women and Human Development. The Capability Approach,* Cambridge, 2000.
Ruwen OGIEN, *Penser la pornographie,* Paris, PUF, 2003.
Mona OZOUF, *Les Mots des femmes. Essai sur la singularité française,* Paris, Fayard, 1995.
François POULAIN de la BARRE, *De l'égaliti des deux sexes: 1673,* Paris, Fayard, 1984.
Béatrice PRECIADO, *Manifeste contre-sexuel,* trad, fr., Paris, Balland, 2000.
A. RAUCH, *L'Identité masculine. Permanences et mutations,* Paris, La Documentation française, 2003.
Lilian RUBIN, *Intimate Strangers. Men and Women,* Vogell Hayes, 1983.
Ruth ROSEN, *The World Split Open. How the Modern Women's movement changed America,* Penguin, 2000.
Sarah *SALI, Judith Butler,* Routledge, 2002.
Theodore R. SCHATSKI ve Wolfgang NATTER, *The Social and Political Body,* Guiford, 1996.
Joan WALLACH SCOTT, *Feminism and History,* Oxford, 1996.
_____, *Only Paradox is to Offer: French Feminists and the Rights of Men,* 1996.
Eve KOSOVSKI SEDGWICK, *Epistemology of the Closet,* University of California Press, 1990. (Sur le traitement de l'homosexualité dans de grands textes litteraires, par exemple *Esther* de Racine et Proust. Un des livres les plus influents, avec ceux de J. Butler.)
Touching, Feeling, Affect, Pedagogy, Performativity, Durham, 2003.
Evelyne SERDJENIAN, *L'Égalité des chances ou les enjeux de la mixité,* Paris, Éd. d'Organisation, 1988.
François de SINGLY, *Libres ensemble. L'individualisme dans la vie commune,* Paris, Pocket, 2003.
_____, *Le Soi, le couple, la famille,* Paris, Pocket, 2005.
Edith SIZOO, *Par-delà le feminisme,* Paris, Éd. Ch. L. Mayer, 2003 (trad. de l'anglais. L'auteure est néerlandaise).
Valérie STEELE, *Fetish, Fashion, Sex and Power,* 1996, trad. fr.: *Fétiche, mode, sexe etpouvoir,* Paris, Éd. Abbeville, 1997.

Edouard STEIN, *Forms of Desire. Sexual orientation and the Social Con-structionist Theory,* Routledge, 1990-1992.
Teresa LAURENTIS, "Queer Theory: Lesbian and Gay Sexualities", *Differences: a Journal of Feminist Cultural Studies,* volume 3, 1991.
Françoise THÉBAUD, *le XXe siecle,* in Georges DUBY ve Michelle PERROT, *Histoire des femmes en Occident,* tome V, Paris, Plon, 1992.
Alain TOURAINE, *Pourrons-nous vivre ensemble? Égaux et différents,* Paris, Fayard, 1997.
_____ , *Un nouveau paradigme,* Paris, Fayard, 2005.
L'Un et l'autre sexe, in *Esprit,* mars-avril 2001.
Gore VIDAL, *Sexually Speaking,* Leis, 1999.
Michael WARNER, *Fear of a Queer Planet: Queer Politics and Social Theory,* University of Minnesota Press, 1993.
Elizabeth WEED ve Naomie SCHOR, *Feminism meets Queer Theory,* Indiana University Press, 1997.
D. WELZERLANG, *Les hommes aussi changent,* Paris, Payot, 2004.
Monique WITTIG, *The Straight Man and Other Essays,* 1992, trad., Paris, Balland, 2001.
Naomi WOLF, *The Beauty Myth. How Images of Beauty are used against Women,* Morrow, 1991, Vintage, 1997.
Iris Marion YOUNG, *Justice and the Politics of Difference,* Princeton University Press, 1990.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 11
TEŞEKKÜRLER 15

Birinci Kısım
OLUMLAMA

I. BÖLÜM:
KADINLAR, KADINLARI ORTADAN KALDIRMAK İSTİYOR MU? 19
1. Querer'lerin Radikal Bir Eleştirisi 19
2. Tarihin Oyuncuları Olarak Kadınlar 28
3. Yöntem Hakkında Bir Not 34

II. BÖLÜM:
BEN BİR KADINIM 37
1. Olumlama 37
2. Egemenlik İdeolojilerinin Devrilmesi 41
3. Eski Tartışmalar 44
4. Özne, Haklar ve Demokrasi 49
5. Lezbiyenlerin Rolü 53

III. BÖLÜM:
BENLİĞİN İNŞASI 59
1. Benliğe Bakış 59
2. Perspektif Değişmesi 63
3. Özel Kamusal Hale Geldiğinde 70

IV. BÖLÜM:
CİNSELLİK 81
1. Cinsiyet ve Cinsellik 83
2. Toplumsal Cinsiyetin Yıkılması 84
3. Toplumsal Cinsiyete Karşı Cinsiyet 89
4. Geyler ve Lezbiyenler 99
5. İkideğerlilik 104
Sonuç 112

İkinci Kısım
ERKEKLER TOPLUMUNDAN
KADINLAR TOPLUMUNA

V. BÖLÜM:
KADINLAR VE ERKEKLER 121
1. Kadınlar Üzerine Söylemlere Karşı Kadınların Sözleri . 121
2. Erkekler, Uzakta 123
3. Mutlak Tahakküm Efsanesi 129

VI. BÖLÜM:
KİŞİSEL DENEYİMDEN ORTAK EYLEME 139
1. Bu Bir Toplumsal Hareket Değildir 140
2. siyasetçilere Karşı 143
3. Tam Eşitlik 151
4. Medyalara Karşı 152
5. Kültürel Alanın Dönüşümü 163

VII. BÖLÜM:
TARİHİN ALT-ÜST OLUŞU 167
1. Batılı Modernleşme Modeli 168
2. Dünyanın Yeniden Oluşması 172
3. Neden Kadınlar? 175
4. Toplumsal ve Kültürel Haklar 188
5. Toplumsal Cinsiyet, Sınıf, Irk 192
6. Toplumsal ve Toplumsal Olmayan 197

VIII. BÖLÜM:
MÜSLÜMAN KADINLAR 205
1. Tamamlayıcı İki Yanlış 205
2. Özgürleşme 210
3. Kapanma 215
4. Çifte İkideğerlilik 219
5. Başörtüsü 225
6. Şiddet Korkusu 228

Üçüncü Kısım
SONUÇ ve YORUMLAR

IX. BÖLÜM:
BU KİTAP NEDİR, NE DEĞİLDİR? 235
1. Toplumsalın Yıkılması 237
2. Kadınlar Toplumun İki Veçhesi 247
3. Garip Bir İttifak 251
4. Feminist Milliyetçilik 259
5. Çözümlemenin Üç Düzeyi 267

X. BÖLÜM:
YANITLAR ve SONUÇ 275
1. Özgürleşmenin Ötesinde 275
2. Farklılıkları Nasıl Kabul Etmeli? 278
3. Farklılıktan Özneleşmeye 279
4. İtirazlar 284
5. Bir Özgürlük Sosyolojisi 292

KAYNAKÇA 295

İÇİNDEKİLER 303

ALAIN TOURAINE

Kadınların Dünyası

"Siz kimsiniz?" sorusuna, bugünün kadınları sırasıyla "ben bir kadınım," "ben kendimi kadın olarak inşa ederim" ve bunu öncelikle cinsellik yoluyla yaparım" yanıtlarını veriyor.

Zaten en güncel tartışmalarla da beslenen kadınlar, bu çözümlemeye dayanak olan saha araştırmasının da ortaya çıkarttığı gibi, tutarlı bir betimlemeler ve uygulamalar evreninde yaşarlar; içinde yaşadıkları bu evren, erkeklerinkinden çok farklı gözükür, çünkü erkekler kaynakları aralarından bazılarının elinde yoğunlaştırıp emekçileri, sömürge halklarını, kadınları ve çocukları aşağı düzeylere indirgeyerek dünyayı fethetmişken, kadınların evreni benliğin yaratılması ve toplumun yeniden yapılandırılmasına yöneliktir. Simon de Beauvoir'ın sözleriyle, "yalnızca erkeklerin öteki'si" gibi tanımladıkları içindir ki, şimdi hem kendileri hem de erkekler için, kadınlar bedenle ruhun, özel yaşamla kamusal yaşamın, erkeklerle kadınların karşıtlığını aşmaya çalışıyorlar.

Kadınların da yardımıyla, benliğin inşasının karşısındaki dünyanın fethi projesi siliniyor. Bu koşullarda, onların gözlerimizin önündeki kültür ağırlıklı bu evrenin gelişine o kadar açıklık ve kararlıkla girişmiş olmaları şaşırtıcı olur mu?

ISBN 975-9169-23-1